

T. Kiss Tamás

**METSZETEK
DOMBEGYHÁZ
MÚLTJÁBÓL
ÉS JELENÉBŐL**

K51
908

"Két biztos valóság van: a személy és az emberiség. Az emberiség nem tud beszélni, az egyes ember igen... Nem a politikusok történelme a fontos, hanem azoké, akik megpróbálják túlélni a politikusok történelmét..."

Kovács György

T. KISS TAMÁS

METSZETEK DOMBEGYHÁZ MÚLTJÁBÓL ÉS JELENÉBŐL

Lektorálta: Kőrösi Lajos

A fedőtervet készítette: Kőrösi Lajos

1089

Feladat kiadó: Csizmadia János Nagyközségi Községi Tanács elnöke.
Dombegyház

ISBN 963 03 3013 9

Készült: A Békés Megyei Könyvtár nyomdájában
Feladat vezető: Dr. Csizmadia János

1989.

121
2009

T. KISS TAMÁS

METSZETEK DOMBEGYHÁZ
MŰLTJÁBÓL ÉS JELENÉBŐL

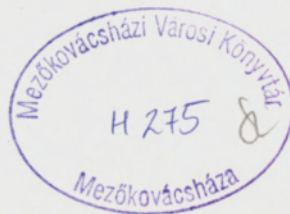
Szerkesztette: Tibori Tímea

Lektorálta: Köteles Lajos

A fedéltervet készítette: Kerekes László

1039
HELYTÖRTÉNET

2009 AUG. 13

Felelős kiadó: Csizmadia János Nagyközségi Közös Tanács elnöke,
Dombegyház

ISBN 963 03 3019 9

Készült: A Békés Megyei Könyvtár nyomdájában

Felelős vezető: Dr. Ambrus Zoltán igazgató

"Két biztos valóság van: a személy és az emberiség. Az emberiség nem tud beszélni, az egyes ember igen... Nem a politikusok történelme érdekel, hanem azoké, akik megpróbálják túlélni a politikusok történelmét..."

Konrád György

Két biztos valóság van: a szabály és az emberiség. Az emberiség nem tud beszélni az egyes ember igent... Nem a politikások történelme... hanem az emberek akik megpróbálták túlélni a politikások történelmeit...

Kovács György

BEKÖSZÖNTŐ

"Mer ahon a jószágot kímélték, ott kímélve vót az ember is" említette Prunyek Bálint egy alkalommal. Biztosan így van/volt, de az is bebizonyosodott, hogy az ellenkezője éppúgy igaz. Mert a dombegyházi községekben nagy számban élő cseléd kinek és minek számított? Embernek vagy/és rabszolgának BERMUNKÁSNAK? Itt a dombegyházi falvakban mindenképpen sarokbaszorítottak, aki küszködött és küzdött, hol ösztönösen, néha tudatosabban, hogy emberhez méltó módon éljen. Harcának értelme, értéke? Többször maga a küzdelem bizonyossága, néha apró, parányi győzelem. Néhány kilóval több búza, esetleg kiadósabb darab komenciós szalonna. A "felszabadításuk után kisebb-nagyobb siker; saját ház, tévé, kocsii...

Makacsság, konok elszántság és leszegett fej. "Lázadó paraszt" — így jellemezték őket errefelé az uraságok. Alázatosan, levett kalapját markolászva, hajlongva kért, köszönt. "Cseléd" — mondták neki/róla megvetően. Hogy törődött-e vele? Persze, hogy bántotta, akkor is, később is rosszul esett neki, de élni kell, mert élni akart. Mindent, mindenkit, mindig túlélni, szívósan és kitartóan. Hinni abban, hogy a mai rossz, jobb, mint a tegnapi, remélni, hogy holnap jobb lesz, mint ma.

Ő az, akit mindig vezéreltek. Gyakrabban kívülről és felülről.

Miközben mindenkor és mindenben az örökös bizonyítás, bizonygatás. A politikában, a gazdálkodás terén és a kulturális életben, erőlködések, erőfeszítések, eredmények időnként kudarok és bukások.

Ő az, akinek sok feladata volt, van és lesz. Azt is tudja, hogy a "votról", a "vanról" és a "leszről" neki itt a Viharsarokban hitelesen és nyíltan kell beszélni: Még akkor is, ha az elmondottak ellentétesek, vagy mást (is) tartalmaznak, mint a tudó/s emberek megállapításai. Mert a különleges, az egyedi, az "ahogyan én láttam Dombegyházán", éppúgy része, alkotóeleme az egésznek, mint az általános.

Hogy tévedhettek is? Igen! Ahogyan életükben is tetteikben, néha a legjobb szándékaik ellenére tévedtek, úgy a beszélgetések alkalmával is előfordulhatott, hogy tévesen emlékeztek valamire, esetleg pontatlanok

voltak. Akarva? Akaratlan? Mindegy. Ezek a tévedések, vagy pontatlanságok is éppúgy részét képezik a dombegyházi községek valóságának, mint az emberöltőnél időtállóbb házak, utak, templomok és iskolák.

A mai dombegyháziak maguk csinálják történelmüket, közvetlenül készen talált és örökölt körülmények között. Az örökség szükségszerűség és a szabadság tárgya is egyszerre, melynek tartalma részint kívánt, részint tehertételként jelenlévő hagyomány. Erről nem feledkezhet meg egyetlen generáció, nemzedék és korosztály sem.

Ez a kötet, melyet kezében tart a Tisztelt Olvasó, a személyes vallomások, közösségi tapasztalatok és adatok együttese. Dokumentum a dombegyházi, kisdombegyházi és magyardombegyházi emberek múltjából, jelenéből és egy kicsit a jövőjéről is. Íródott és készült az Ő segítségükkel, Nekik ajánlva.

A szerző

TÁRSADALMI, GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI METSZETEK

A régész azt mondja: Magyarország bármelyik területén valaki ásni kezd, akkor annak nagy a valószínűsége, hogy régmúlt korokban élt emberek nyomait, tárgyi emlékeit fogja megtalálni. Ez a mondás érvényes Dombegyházra is. Az ugynevezett Turi István-féle dombon csatornázáskor olyan sírokat találtak a kubikosok, amelyekbe valamikor ülő testhelyzetben temették az elhunytakat. Kisdombegyházán a Nyéky-tanyán egy építkezéskor kőbaltákat forgatott ki az ásó, de nem messze ettől a helytől a Biró-tanyán is hasonló szerszámokat találtak a földművelésekor.

Római korból származó leletek is előkerültek erről a területről. Bánszky István földjén folytatott földmunkák alkalmával olyan csontvázra bukkantak, amelyik mellett ebből az időből származó korsó volt. Kisdombegyházán a Balku-majorban szántás közben egy 76 cm magas és 21 cm átmérőjű, valamint egy 18 cm fenékátmérőjű feketés színezetű, — szarmatakorai — szürkés agyagedényt forgattak ki a földből. Ettől a helytől nem messze, a Nyéky-tanyán több olyan csontváz került a felszínre, amelyek mellett nagyszámú gyöngyöt és orsókarika formájú ékszert találtak. A gyöngyök színesek, többségük négyszögletes.

Olyan leletfeltárássra is sor került ezen a vidéken, amely alapján a régész arra következtetett, hogy a terület az Árpád-korban is lakott volt. Dombegyházán az ugynevezett Attila-halomnál, Balku Dénes nyugalmazott főispán földjén templomrom került a felszínre. A vélhetőleg köralakú alaprajzú templom feltárása még várat magára. A téglaméretekből ítélve a templomot az Árpád-kor legelején építhették. Nagy valószínűséggel itt került elő a Lonovics Gyula udvari tanácsos által a Nemzeti Múzeumnak adományozott agyagbögre, bronz karperec és hajkarika is. A földműveléskor özv. Biró Albertné tanyája közelében IV. István korabeli érmét találtak.

Ez a vidék a középkorban is lakott volt, amelyet ugyancsak számos lelet bizonyít. Foglalkozásra utaló tárgyak kerültek elő Kisdombegyház területén Püspök Mihály telkén. Nagyszámú vörös színűre égetett, körteformátumú halónehezéket találtak. Ugyancsak itt, a volt községházával szembeni házépítéskor egy csontvázat ástak ki, amely mellett törött nyaklánc feküdt. Az Attila-halomnál az eke egy ezüst pecsétgyűrűt fordított ki a földből, amelyen vésett betű látható. A Balku-majorban, a kastély közelében középkorból származó kályhacsempéket, edényfenéket és gombokat találtak. Jakabffy István földjéből pedig Radbertus salzburgi érsek 1681-ben veretett ezüst háromgarasosa került elő. Báró Mattencloit János birtokán viszont apró ezüstdénárokat találtak. Ugyancsak Kisdombegyházán, Czóti Vendel, Madácsi Imre és Kardos György telkén egy másfél méter széles és mintegy húsz méter hosszú égetett tapasztöredék rétegre bukkantak.

Dombegyház Észak-nyugati határán húzódó Czigányka-ér partján vályogvetés közben nemcsak római kori kerámiákat találtak, hanem Diocletianus korából származó 17 darab ezüstpénzt is. Móra Ferenc szerint itt húzódhatott a határ Dácia földjeként ismert terület és a portyázó népek földje között. Valószínűnek látszik, hogy ezen a vidéken egy határőr település állhatott, és erre vezethetett az út Aquincum felé a Maros völgyéből.

Dombegyházán a Vizes-temetődomb környékén, a Szt. Kingend monostordombon és a mestne temető melletti halmon kilenc lovassírt tártak fel. A sírokba a régészek szerint főembereket temethettek. Érdeemes még megemlíteni azt a leletet, amelyet a Trianon-csatorna ásásakor találtak. A földmunka érintette a község déli kijárata közelében található temetőt, amely bizánci keresztény vallású bolgár falué lehetett. Pománcsilkéket és nyakláccokat találtak, néhány silkében (cserépedényben) búzamaradványokat fedeztek fel.

A település iránt az emberek kíváncsiságát mégsem ezek az egyébként figyelemreméltó régészeti leletek keltették fel és ébresztgetik mind a mai napig, hanem az ugynevezett Attila-halmok.

"A dombegyházi hun halmoknál, mik szabályos távolságban emelkednek előttünk a láthatáron, eltűnődünk: mik lehettek azok hajdan? Ördombok-e, harcos előőrsök vigyázó helyei?, vagy áldozat halmok, mikén vitéz dédapáink ősiszenünknek áldoztak?, vagy tán csaták holttesteiből rakták azokat, s behantolták felyül szépen?, nagy csatának kellett volna annak lenni. Ha azok a halmok beszélni, mi meg hallgatni tudnánk..."

— írta Jókai Mór. Utazásai során ezen a vidéken is megfordult és őt is megragadták a halmok.

A néphit azt tartja, hogy a hunok építették és az egyikben Attila király nyugszik. Ezt a legendát néhány kutató, ha nem is erősítette meg, de nem is cáfolta. Helyesebben, még senkinek sem sikerült pontosan kimutatnia, hogy hol temették el Attilát. Csupán feltételezések vannak, többek között Dombegyház is. A legelfogadhatóbbnak és a legvalószínűbbnek azonban mégis az a megállapítás tűnik, amely szerint a tiszántúli kurgánok, köztük a szeghalomvidéki halmok nem ördombok, nem is kincses királyok nyugvóhelyei, hanem a terület legkorábbi nomád pásztorainak sírjai. A puszták műemlékei ezek a halmok — írja Ecsedy István (Békési Élet, 1977. 2. sz.) —, vigyázni kell rájuk. Fontos, hogy ne tegye őket tönkre a nemlétező kincseket keresők ásója, és ne engedjük, hogy valamiféle egyoldalúan felfogott gazdasági érdek nevében elpusztítsák őket nyomtalanul. Megsemmisítésük után a róluk szóló hagyomány is eltűnik. Őrizzék meg egy sokezer éves világnak az emlékét.

A mai Dombegyház községet a Palugyay-Ignatz-féle térképen (Buda, 1855.) északon a Lonovics-tanyák és Kisdombegyház, nyugaton Tompa-puszta, Lakatos, László és István-majorok, délen Battonya és Vizespuszta határolják. Borovszky Sándor (Csanád vármegye története 1715-ig, Budapest, 1897.) szerint a település valamikor nem a mostani helyén feküdt, hanem tőle északra a régi Lonovics-féle birtokon. A 19. század közepén készült térképek Dombegyháza pusztát jeleznek, amelyet északon Dum Iratos, keleten Kamarás puszta, délen Kis Iratos puszta és Vizes puszta, nyugaton pedig Kupa puszta határolnak.

A község az 1400-as évek közepén a toronyi uradalomhoz tartozott, (Torony, valamikor város a mai Dombegyház közelében terült el) birtoklásáért a szekcsői Herczegek és Héderváriak pörösködtek. A községet, mint a kerekegyházi uradalom egy részét 1453-ban Botos György eladta Hunyadi Jánosnak. Mátyás a Dombegyház királyi birtokot, amely Lippa várához tartozott, a vártól elkülönítette, és anyjának Szilágyi Erzsébetnek adományozta 1463. februárban, de augusztusban a tiszttartók az aradi káptalannál tiltakoznak, hogy a király Dombegyház Albert csanádi püspöknek eladományozta. A birtokot 1464-ben "Jaksits István és Demeter a nagylaki uradalommal együtt" birtokolja.

Ettől számítva Dombegyházát Csanád megyéhez csatolták és hosszú évszázadokig ott is maradt.

A dokumentumok tanúsága szerint, a Jaksitsok telhetetlenek lehetnek, mert sokat pörösködtek a Vizesfalú földesurával, a Dóczi családdal. A hatalmaskodási perben a király 1503-ban Somi József temesvári főispánt megbízta az ügy alapos kivizsgálásával. "Még be sem fejeződött a per, Jaksits Demeter és Péter újabb hatalmaskodással tetézte a dolgot. 1505 nyarán azt a parancsot adták jobbágyaiknak, hogy ... Miklós püspök ... fából faragott képét, mely ... Iratos falu alatt állott, s mutatta a vizes-iratosi határt, ássák ki: azután jódarab földön levitték Vizes alá, ahol újra szépen felállították. Ezen az úton-módon Iratos falujokhoz akarták kapcsolni az eddig Vizeshez tartozott Esővilág, Almateleke, Borsosalmateleke és Sárosszerteleke pusztákat". A "földfoglalásban" Dombegyházról a Jaksits családnak 57 jobbágya vett részt, köztük Csorba, Feke, Fodor, Gál, Karolyos, Kovács, Monári, Nagy, Pente, Rostás, Sebestyén, Szabó, Szép, Tornyai, Tóth és Varga nevezetűek. A községnek ezek szerint mintegy 250-300 lakosa lehetett a 16. század első évtizedében, és nevük után ítélve magyarok voltak.

Hogy mi lett a pereskedés kimenetele, azt nem lehetett kideríteni. Annyi azonban bizonyos, hogy az ügyben a király perújrafelvételt rendelt el, a peres feleket az aradi káptalan maga elé idézte. Mint az ország legtöbb vármegyéjében 1526 után, itt is megjelentek a

A mai Dombegyház községet a Palugyay-Ignatz-féle térképen (Buda, 1855.) északon a Lonovics-tanyák és Kisdombegyház, nyugaton Tompa-puszta, Lakatos, László és István-majorok, délen Battonya és Vizespuszta határolják. Borovszky Sándor (Csanád vármegye története 1715-ig, Budapest, 1897.) szerint a település valamikor nem a mostani helyén feküdt, hanem tőle északra a régi Lonovics-féle birtokon. A 19. század közepén készült térképek Dombegyháza pusztát jeleznek, amelyet északon Dum Iratos, keleten Kamarás puszta, délen Kis Iratos puszta és Vizes puszta, nyugaton pedig Kupa puszta határolnak.

A község az 1400-as évek közepén a toronyi uradalomhoz tartozott, (Torony, valamikor város a mai Dombegyház közelében terült el) birtoklásáért a szekcsői Herczegek és Héderváriak pörösködtek. A községet, mint a kerekegyházi uradalom egy részét 1453-ban Botos György eladta Hunyadi Jánosnak. Mátyás a Dombegyház királyi birtokot, amely Lippa várához tartozott, a vártól elkülönítette, és anyjának Szilágyi Erzsébetnek adományozta 1463. februárban, de augusztusban a tiszttartók az aradi káptalannál tiltakoznak, hogy a király Dombegyház Albert csanádi püspöknek eladományozta. A birtokot 1464-ben "Jaksits István és Demeter a nagylaki uradalommal együtt" birtokolja.

Ettől számítva Dombegyházát Csanád megyéhez csatolták és hosszú évszázadokig ott is maradt.

A dokumentumok tanúsága szerint, a Jaksitsok telhetetlenek lehetnek, mert sokat pörösködtek a Vizesfalú földesurával, a Dóczi családdal. A hatalmaskodási perben a király 1503-ban Somi József temesvári főispánt megbízta az ügy alapos kivizsgálásával. "Még be sem fejeződött a per, Jaksits Demeter és Péter újabb hatalmaskodással tetézte a dolgot. 1505 nyarán azt a parancsot adták jobbágyaiknak, hogy ... Miklós püspök ... fából faragott képét, mely ... Iratos falu alatt állott, s mutatta a vizes-iratosi határt, ássák ki: azután jódarab földön levitték Vizes alá, ahol újra szépen felállították. Ezen az úton-módon Iratos falujokhoz akarták kapcsolni az eddig Vizeshez tartozott Esővilág, Almateleke, Borsosalmateleke és Sárosszerteleke pusztákat". A "földfoglalásban" Dombegyházról a Jaksits családnak 57 jobbágya vett részt, köztük Csorba, Feke, Fodor, Gál, Karolyos, Kovács, Monári, Nagy, Pente, Rostás, Sebestyén, Szabó, Szép, Tornyai, Tóth és Varga nevezetűek. A községnek ezek szerint mintegy 250-300 lakosa lehetett a 16. század első évtizedében, és nevük után ítélve magyarok voltak.

Hogy mi lett a peresedés kimenetele, azt nem lehetett kideríteni. Annyi azonban bizonyos, hogy az ügyben a király perújrafelvételt rendelt el, a peres feleket az aradi káptalan maga elé idézte.

Mint az ország legtöbb vármegyéjében 1526 után, itt is megjelentek a

törökök. Bali bég 1529-ben kirabolta, majd felgyújtotta a falut. Hogy milyen mértékben pusztult el a település, arról dokumentumok nem hírlenek.

A pusztítást követően Jaksits Anna "kár látogatásra indult a faluba". Embert nem talált, mert a feljegyzések szerint azok, akiknek sikerült elmenekülniük, a környező nádasokban bujkáltak. Anna asszony az üszkös romok között egy síró csecsemőre bukkant. A gyerek, akit magával vitt és felnevelt, Balsarati Vitus János (1529-1575.) nevet kapta, és korának híres tudósa, orvosa lett. Fiatalon latin nyelven verseket is írt.

"Húsz esztendeire midőn nevelkedett,
A vadászatokban sokkal vetélkedett,
Kedves lakóföldünk volt akkor kietlen,
Szántóföldjeink is maradtak vetetlen.
Mivel török, tatár határaink pusztítá,
A halomra gyűlt bajt azzal szaporítá,
Akkor Gyula vára volt Vég — Gyula vára,
Mert ott végeztetett az ország határa.
Azonban Aradon a török lakását
Vette, s onnan tette a földnek dúlását.
Nemesre, parasztra terhes sarcot vetett,
S ha valaki aztán néki nem fizetett,
Nyakon kötve szegényt Aradra hozatta
testét megmérte végig beszózatá.
Toronyi Tamás még ekkor ifjú vala —
Egy izmos szolgálval vadászást gyakorolta.
Vastag Balázs, nevet ki atyjától nyere,
Vadászat néki is vala nagy kenyere.
Midőn vadászatban mindketten fáradnak,
Dombegyházi pusztán délután maradnak.
Elordítá magát egyszer Vastag Balázs:
Hamar, ugymond, uram,
Ama halomra láss!
Úgy vélem, hogy onnen törökök suhannak,
Minékünk ők mindjárt egy kis bajt okoznak...
Toronyi... a földhöz szorítá bő bugyogós urát.
Tamás a ló alól megkapván gallérát,
Kirántá s készteté, hogy adná meg magát..."

(Toronyi török foglyot ejt Dombegyházán
Fordította: Gulyás István sárospataki tanár)

Az bizonyos, hogy az 1552. évi török hadjárat során 8-ra csökkent a falu házáinak a száma, amely korábban 50-60 lehetett. Ez a nyolc porta ebben az időben Varkocs Tamás nevű földbirtokosnak 12 forint adót fizetett.

Dombegyház 1552-ben Gimesi Forgách Simon birtoka. A dokumentum szerint a település hamar kiheverte a török csapatok okozta pusztítást, mert 1557-ben a török defterdár már 32 házat számlál a "Dőhegyház" néven bejegyzett faluban. Ebben az évben Kasztellánfy Kristóf kap rá kir. adománylevelet, akinek 1558-ban jobbágysai 25 forint adót fizettek.

A falunak 1559-ben két ura volt: Forgách Imre és Gaál András. A két földesúr a maga részét még ebben az évben 300 forintért eladta a Kasztellánfy családnak, s ezzel egész Dombegyház ennek a családnak a tulajdonába került. A falu azonban nemcsak az új földesúrnak, hanem Bornemissza Benedek gyulai várkapitánynak is adózott. A várhoz fahordásra heteken át négy kocsit kellett adniuk. A kimutatás szerint 1560-ban 21 porta 23,1 forint adót fizetett. Kasztellánfy Kristóf 1562-ben halhatott meg, utód és örökösök hiányában Dombegyház ismét a koronára szállt.

A király 1563-ban az egész falut az elhunyt unokatestvéreinek Kasztellánfy Lászlónak és Péternek, valamint Annának Mollárti Jakabnének adományozta. Ezt azonban, amikor az egi káptalan iktatni akarta, a Jaksits lányok: Erzsébet özv. Dóczi Miklósné, Anna özv. Bánfi Gáspárné és Margit özv. Patócsi Boldizsárné — a többi rokon nevében is — megakadályozták. A Kasztellánfyak csak azután birtokolhatták hivatalosan is a községet, miután a három özvegyet készpénzzel kielégítették.

Mint érdekességet említhetjük meg az 1563-ból származó tizedlajstromot. Ebben a dokumentumban ugyanis fennmaradt Dombegyház összes jobbágynak a neve. Néhány közülük: Angyal Ferenc, Bácsi István, Bereczki Tamás, Boros István, Buza Péter, Csalka Balázs, Gyenge Máté, Pap Balázs, Nyakazó Ambrus, Sütő Ambrus, Zöldes Jakab. A község lakossága 1563-ban hozzávetőlegesen 400 fő lehetett Borovszky becslése szerint.

Dombegyházra 1566 után nehéz esztendőket következtek. A gyulai vár bukását követően a törökök miatt, majd az 1596-os tatárjáráskor a község szinte teljesen elpusztult. Csupán pusztá elnevezéssel él tovább az emlékezetben egészen a 17. század közepéig. Rákóczi György 1632-ben, mint pusztát adományozta ezt a vidéket Körösi Pálnak és Paisgyártó Mihálynak. III. Ferdinánd király 1650-ben már Danéczius Jánosnak adja tovább. A dokumentumok szerint ebben az időben néhány szerb pásztor is erre vetődik, mert alkut kötöttek a földesurukkal adó-

zásuk tárgyában, névszerint Széll Mihály és Dobóczy Ferencz urakkal. Évi adó fejében 16 tallért, egy bokor csizmát és egy szőnyeget fizettek a puszta használatáért. A dombegyházi szerbek tulajdonképpen két urat szolgáltak. Az egyiket az erdélyi fejedelem a másikat a király ültette a nyakukra.

Paisgyártó Mihály halála után Dombegyház reá eső részét Rákóczi György lefoglalta a kincstára számára, majd eladta 400 forintért a borosjenői Tisza Istvánnak. A határ másik fele továbbra is a Körösieké maradt.

Paisgyártó azonban végrendeletet hagyott hátra. Örökösének Váradi Nagy Mihályné szül. Tóth Ilonát és gyermekeit nevezte meg. Az özvegy mindent elkövetett, hogy megkapja az örökséget, amelyet eladományoztak. Váradi Nagy Mihálynénak sikerült is elérnie, hogy 400 forintért visszavásárolja örökségét. Ezt követően pedig arra kérte a fejedelmet, hogy adományozza neki a Tisza birtokot. A fejedelem 150 tallér lefizetése ellenében kérésének eleget tett. Így 1652-ben a jogos örökösök — zálog címén — megkapták Dombegyház és Nagyiratos felét.

Dombegyházi birtokot azonban sem Dobóczy, sem pedig az örökösök nem élvezhették sokáig. A török az 1686. évi hadjárata során ismét pusztává változtatta a vidéket. Az 1700. évi püspöki birtokösszeírásban csupán puszta elnevezéssel fordul elő Dombegyház.

A Rákóczi-szabadságharc alatt a község a csanádi püspöknek fizetett tizedet. III. Károly uralkodása idején 1725-ben, az újonnan honosított Edelspacher Zsigmond német főúr kapta királyi adományként meg Dombegyházát. Idegen telepések Dumegyház-ra ferdítették el a község nevét. Edelspacher 1743-ban bérbe adta ezt a területet Bibics Jánosnak és Otlaki Szteja bérlőknek. Az adományozás körül azonban nem volt minden rendben, mert Mária Terézia 1775-ben Edelspacher halála után az örökösöknek új adománylevelet állított ki Dombegyházra. Az örökösök a 18. század végén ugyancsak bérbe adták a községet. A bérlők évi 8000 rénes forintot fizettek érte. Újabb fordulat 1800. szeptember 3-án következett a község életében. A puszta egy részét megvásárolta Marczibányi István, aki Marczibányi-Dombegyház néven falut telepített, amelyet Lévésnek is neveznek. Marczibányi Istvánnak volt egy Lívius nevű fia. A hagyomány szerint róla nevezték el Lévésnek a községet. (Múlt századi iratokban Lévés mezeje, Lívius mezeje elnevezéssel is találkozunk.) Marczibányi István (1750-1810) egyébként Csanád vármege alispánja volt, majd 1800-tól udvari tanácsosi funkciót töltött be. Pártolta az irodalmat és a tudományt. Birtokainak jövedeleméből hazai tudományos és irodalmi alkotások jutalmazására, nyelvtudományi munkák végzésére évi 50 ezer forintos alapítványt tett. A Marczibányi-

díjat rövid megszakításokkal a Magyar Tudományos Akadémia, 1944-ig minden évben kiadta.

Marczibányi István halálát követően — 1810-ben a dombegyházi birtokot testvére Marczibányi Lőrinc örökölte, majd fia Márton. Maday szerint a Marczibányi-Dombegyház kertész községet 1817-ben Márton telepítette. A falu lakosságának tulnyomó többsége többfelől összeverődött szegedi dohánykertész csúfolódó, tréfás néven nevezve; gányó, dohánygányó. (Bálint Sándor: A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. 1. rész. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974(75.)) Az első telepek között mintegy felerészben, mezőkovácsházai, kunágotai, palóc, jász családok is vannak. A község tájszólása a családok eredete szerint máig megőrizte ő-ző, illetőleg ẽ-ző jellegét. Az 1865-1885. évi legrégebb helybeli anyakönyvek szerinti — részben már kihalt — családok: Ábrahám, Ambrus (Csanytelek), Andó, Bába, Bálint, Balla (Földeák), Báló (Kisiratos) Batki, Belovai (Algyő), Bokor, Boruzs, Bozó (Mindszent), Bozóki, Csányi, Détári (Kisiratos), Gyapjas, Gyömbér (Mindszent), Kotroczó, Ködmen (Ányás), Lázár, Miklós (Tápé) Prágai, Révész, Ruzsa (Bánkút), Szögi, Tapasztó, Zsarkó (Kisiratos). A község lakossága 1850-ben 1270 holdat haszonbérelt az uradalomtól. Népeisége ekkor 625 fő volt. A településen 68 ház állt, mindegyikben árendás dohánykertészek laktak, akiknek volt valamennyi kertészföldjük is. A dokumentumok szerint 1851-ben 162 forint 2 krajcár adót fizettek.

Tulajdonképpen a 18. század második felében és a 19. század első felében a Tisza jobb partján, főként Csanád és Békés megye szárazabb területein kezdődött a dohánytermesztés, a dohánykertészetek telepítése. A telepítést a kincstár szervezte, vagy valamelyik nagybérlő. A telepek kezdetben nem voltak önállóak. A dohánykertészek hosszú ideig megtartották városi illetőségüket, a kertészeteket ideiglenes szállásnak tekintették. Végső letelepedésre a 18. század második felében került sor.

A napóleoni háborúk és az amerikai dohánybehozatal akadályozó kontinentális zárlat jelentősen fellendítette a magyarországi dohánytermesztést. A gyéren lakott Csanád-, Békés- és Arad vármegyékben, valamint Temesközben újabb kertészfalvak alakultak. Ezek azonban jelentősen különböztek a korábbiaktól. Szervezett telepítés eredményeként születettek meg, többnyire földesúri birtokokon, sok helyen mindjárt szabályos faluként. A dohánykertészekre nem vonatkoztak a jobbágy-ságra érvényes törvények. A növekvő feudális terhek (dézsmá, robot) fokozottabban kiszolgáltatták őket földesuraiknak. A jobbágyfelszabadítás idején is hátrányba kerültek. Mint majorsági földek művelői nem juthattak földtulajdonhoz. Az 1851-ben kihirdetett állami dohánymonopólium pedig még a sorsukat is megpecsételte. Az uradalmak sok he-

lyen feloszlatták a kertészközségeket, megszüntették a dohánytermesztést. A kincstár nem szüntette meg a dohánykertészetet, hanem hagyta, hogy lassan fölhagyjanak a dohány termesztésével, és arra törekedett, hogy a bérlettel és örökváltás fizetéssel végleg helyhez kösse, állandó falvakká formálja valamennyit, a ritka lakosságú Dél-Alföldön. A megszűnt dohánykertész réteg helyébe a dohánytermelők új csoportja lépett, az uradalmi feleskertészek. Ők nem cselédbérért, hanem konvencióért és a termelés feléért dolgoztak. Nem voltak folyamatos szolgálatra kötelezve, dohányos munkájuk mellett másféle munkát is elvállaltak. A hagyományos földművestől — parasztoktól és cselédektől — megkülönböztette őket értékes szaktudásuk, hagyományaik, életmódjuk, munkaszervezetük és a munkát kereső mozgékonyosságuk. Átmenetet képeztek a mezőgazdasági részesmunkások és az állandó gazdasági cselédség között. A dohánykertészek rétege szerepet játszott a Viharsarok forradalmi mozgalmainak alakulásában. (Takács Lajos: A dohánytermesztés Magyarországon. Bp. 1964.)

Marczibányi-Dombegyház lakossága 1880-ban 854 főre növekedett, 1890-ben már 3225 fő volt. Hihetetlenül jelentős ez a gyarapodás, százalékban kifejezve 27,9. A múlt század közepéig a dombegyházi pusztá területére 17.736 holdnyi. Földesurai (bérloői) a dokumentumok szerint: Marczibányi Antal, illetve Jakabffy Gergely, Vásárhelyi Bánhidya Antal, Kiss Gergely, Jakabffy Tódor, báró Mattencloit, Kornis János, Szalazar Marcella, Buchwald József, Lonovics Ferenc, Blázy Aurélia, Jakabffy Miklós, Dolovics Andor, Glatz-testvérek, herceg Vrede Alfrédné, Jarnay László, a Házy-testvérek, Nyéky László, Gáboriné és Sántha Sándor.

A Marczibányi család örökösei 1874-ben kezdték eladni a háztelkeket és néhány hold földet is árultak, az örök dűlőben mintegy 25 éves törlesztésre. Ezeket azonban a dombegyháziak nemigen birták megvenni, inkább más községekben lakó módosabb, tehetősebb gazdák tudták megvásárolni. Többek között a Turi, a Recski, a Vaskó, a Bánszki, a Varga, vagy a Gulyás család.

Ezen a vidéken az 1800-as években a Marczibányi-Dombegyházán, vagyis a mai Dombegyházán kívül több Dombegyház is létesült. Bánhidya Albert telepítette 1819-ben a Bánhidya-Dombegyházát, a Nyéky-Dombegyház 1814-ben jött létre, sőt Borovszky említést tesz még Mattencloit Dombegyházról is, melyet 1859-ben létesítettek.

A múlt század derekáig a mai Kisdombegyházának Mattencloit János a földesura, aki kiadta bérbe. A falu — eredetileg nemzetiségi település, szlovákok is lakják kezdetben — határában terültek el a Nyéky és az Újhelyi-féle birtokok. Hozzá tartozik Nágel-pusztá. Magának a falunak

a történetét nem ismerjük. Azt sem tudjuk pontosan, hogy első lakói honnan érkeztek. Bizonyosnak látszik azonban, hogy a mai község helyén az 1800-as évek közepén már jelentősebb tanyaközpont alakult ki. A település közigazgatásilag Dombegyházhoz tartozott és tartozik ma is. A községben a két világháború között valamivel több mint 300 család élt, legnagyobb részük cselédként dolgozott az uradalmakban. A nagybirtok mellett néhány embernek volt csak kisebb birtoka. Borsi Imre nevűnek a legtöbb, 40 holdja és Miklós Tivadarnak 22 hold földje. Ebben a községben a Földosztó Bizottság, amely 1945. március 16-án alakult meg, 325 család részére 2400 hold földet osztott szét.

"...Kisdombegyházát a háború előtt csak Nyisztót-nak hitták. Amikor a németek itt jártak a tizenégyes háborúban, kértek kenyeret. Oszt akkor a jónép mondta; nincsen kenyér. Asszongya: nichts Brot, nincs prót! Úgy maradt rajta, hogy Nyiszprót. Nincs prót..."

A másik ma is létező Dombegyház neve Magyardombegyház. Az első lakosai ugyancsak dohánykertészek. A telepések magyarok lehettek, mert a helység magyar előnevet kapott. Nevezték a falut Református-dombegyháznak is, miután az itt élők elősorban református vallásúak. Közigazgatásilag a múltban és most is Dombegyházhoz tartozik. Csúpan 1946. október 6-tól 1970. júliusáig volt önálló.

Ezek a községek nem nagy kiterjedésűek. Dokumentumokból ismerjük, hogy a 19. század közepén a három Dombegyház csúpan néhány utcából állt. A Nyéky-Dombegyháznak Nagy utcája, Temető utcája és Malom utcája volt. A Marczibányi-Dombegyházán a Kurticsi Nagy utca és a Kis utca mellé épültek házak, a Bánhidya-Dombegyháznak pedig egy utcája volt, a Zöld utca.

De honnan eredhet magának a település(ek)nek az elnevezése? Vanak, akik azt mondják; a temploma dombra épült, és onnan. A kutatók közül néhányan abból indulnak ki, hogy régen magát a települést is "egyház"-nak nevezték. Ezt látszik alátámasztani számos templomról elnevezett helyiség is. Márki Sándor 1895-ben megjelent könyvében (Arad-vármegye és Arad szabad királyi város története. Arad) azt írja, hogy Dombegyházát egy Dombó nevű egyénről nevezték el, aki 1329-ben Aradon élt.

Borovszky szerint a régi Dombegyház középkori település volt; neve után ítélve egyházas hely. Elnevezését onnan kaphatta, hogy temploma dombra épült. Maday Pál (Békés megye története, Békéscsaba, 1960.) ezt az érvet nem tartja elég meggyőzőnek. Tény viszont, hogy az első

írott emlék a faluról 1446-ból maradt fenn, amikor Dombeghaz-nak nevezték. (Egyébként a községet Domegház, Dombegyház, Domb Egház, Domb Egyház néven is megtalálhatjuk a különböző lajstromokban.) Fényes Elek (Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.) a községet kétféle néven ismeri: Domegyház és Dumegyház elnevezéssel.

Had', sorakozzam magam is az elnevezés-értelmezők közé. Úgy vélem, hogy az ugynevezett Attila-halmoknak közük lehet a település(ek) elnevezéséhez. A napjainkban már alig látható "dombok" és a templom épülete együttesen adhatta a többi településtől megkülönböztető elnevezést: Dombegyház. A régészeti leletek azt igazolják, hogy a jelenlegi Kis-, Magyar-, Dombegyházi templomok előtt, ezen a vidéken már létezett egyházi intézmény. A község belterületéhez közeleső részén, a kevermesi úttól Északra fekvő halom földjének az elhordásakor épületromokra bukkantak. Kiderült, hogy egy középkori templom alapfalai kerültek elő. Az alapfalak egy része mészhabarcba rakott téglákból állt. A templomot temető övezte, melyet feltehetően kerítés vett körül.

A régészek keményre döngölt földet is találtak, amely nagy valószínűséggel a templom alapja lehetett. És még valami. A régmúltban ezek a mai halmok sokkal magasabbak és nagyobbak voltak. Annyira kiemelkedhettek, hogy e vidék jellegzetességeivé váltak. A község/ek elnevezésében tehát döntő fontosságúak voltak. Amikor a vidék a török hódoltság idején elnéptelenedett és az itt létesült település(ek)nek nyoma veszett, de a halmok megőrizték a pusztává változtatott valamikori falu nevét.

1039
HELYTÖRTÉNET

Az 1920-as népszámlálási adatok szerint a községek lakossága 5524
kényszerítették augusztus 7-én.
pon a legújabb időig nem dolgoztak. Bálingsándor kutatási szerint a
dalmi útnap (augusztus 7.) bizonyosság. A dombszéplizsák ezen a na-
jankig tiszteltetben álló szobra, egykor nagy térvetres után vállalté fog-
szentje a villámcsapás, jezsűd elmozdításáért könyörögtek hozzá) nap-
tartású is emlékeztet. A templomban Dórnai (a szőlősgazdák védő-
házaok védőszentje) régi szobra látható, amely a laiu-hajdani-burka-
sekresterhomlokzatán Venedel (őcsészartó szobák, pártaszorok fölött ju-
ván király-tiszteletre szentelt) (1825) jelesében, szőlőkészítéskor templom
1933.) hogy Kálmán tana Arad vidékén is utat tört magának. Szent la-
csanádi egyházmegye története. A csanádi püspökség története. Mako,
épség, míg a másik Dombszék az előzményes volt. Juhász Kálmán írt (A
jelentőse, hogy Martonvásári Dombszéplizsák katolikus templom
Nyilvánvaló, hogy a szobor építésén egyházi lemozgások akadályozták az
túl, így a templomépítéskor végzettség a kőművesek is 1865

tehát az mindent. Megjegyzem azonban éppen a kérdésben sem sár-
adják össze, hiszen a harangszót a másik két község lakossága is hallja,
tekintetnek a templomépítést magukénak, legalább a harang kölcsön-
hozó vállalták a harang kölcsönét. Az volt az érv, ha a községek nem is
juttat béna. Ekkor az építők ismét összehívják a három község bírói,
dül kezdte el a templom felépítését. Még is épít, de harangja van nem
mennyit. Ezért a legnépesebb község Martonvásári Dombszéplizsák egye-
gizel, egészen pontosan. A harangszót azonban nem vezették ered-
pülsék)nek. Az 1800-as évek végén legvégén kezdeményezték, hogy össze-
A szaporodó családoknak mindenképp taluképp kölcsönöztek a tele-
ke Róza nevű övöné.

ővönének Jakabffy István bírókora letelepítés 1893-ban vezette Szabó
mogatásával egy új iskola is megépült az Állami Állom. Dombszéplizsák
bék Kálmán vezette VKM (Vallás és Közművelődési Minisztérium) is
széplizsák másként iszkolának, és még ugyancsak az érvet a Kőbör-
mert: Rajki Mihály Kőbör-iskola (1924-ben) a régi kö-
iskola 1895-ben Dombszéplizsák iskolájának a neve is is-
Magyarország a települések népszámlálásának a felépítés. Az első
parasztrajzok véstőlük meg. (1861-1862) 0001

A dombszéplizsák község felépítés 19. század végén legvégén felépült
A dokumentumok szerint az évek során 1906-ban földhöz jutottak. E-
ben az évszambanban Ygalanti harang a Vízsz. harang felépítését,
amelyből több dombszéplizsák részletekkel, töltésével kezdte és is
hold földet vásárolt. A harang nagyobbik része, 30-50 holdban, pe-
dig a nagyrészt és a nagy részét, harangszót, harangszót és Kőbör-
névű övöné.

A dombegyházi községek fejlődése a 19. század legvégén felgyorsult. A dokumentumok szerint az őslakosok 1906-ban földhöz jutottak. Ebben az esztendőben Ypsilanti herceg a Vizes birtokát felparcellázta, amelyből több dombegyházi részletfizetéses törlesztéssel kettő és öt hold földet vásárolt. A birtok nagyobbik részét, 20-50 holdanként pedig a nagyiratosi és a nagyvarjasi Házi, Bene, Horváth és Román nevű parasztgazdák vásárolták meg.

Megkezdődik a települések infrastrukturájának a kiépítése. Az első iskolát 1895-ben Dombegyház község építette. Tanítójának a neve is ismert: Rajki Mihály. Később az 1920-as években (1924-ben) a régi községházát átalakítják iskolának, és még ugyanebben az évben a Klebelsberg Kunó vezérelte VKM (Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium) támogatásával egy új iskola is megépül az Aradi úton. Dombegyház első óvodáját Jakabffy István birtokos létesítette 1893-ban, vezetője Szekerke Róza nevű óvónő.

A szaporodó cselédházak mindinkább faluképet kölcsönöztek a település(ek)nek. Az 1800-as évek legvégén kezdeményezték, hogy összefogással építsenek templomot. A tárgyalások azonban nem vezettek eredményre. Ezért a legnépesebb község, Marczibányi-Dombegyház egyedül kezdi el a templom felépítését. Meg is építi, de harangra már nem jutott pénz. Ekkor az építők ismét összehívták a három községi bírót, hogy vállalják a harang költségeit. Az volt az érv, ha a községek nem is tekintették a templomépítést magukénak, legalább a harang költségeit adják össze, hiszen a harangszót a másik két község lakossága is hallja, tehát az mindenkié. Megegyezni azonban ebben a kérdésben sem sikerült. Így a templomépítő község vette meg a harangot is.

Nyilvánvaló, hogy a közös építkezés egyik legnagyobb akadályát az jelenthette, hogy Marczibányi-Dombegyházán katolikus templom épült, míg a másik Dombegyház református volt. Juhász Kálmán írja (A csanádi egyházmegye története. A csanádi püspökség története. Makó, 1933.), hogy Kálvin tana Arad vidékén is utat tört magának. Szent István király tiszteletére szentelt (1885.) jellegtelen neogótikus templom sekrestyehomlokzatán Vendel (jószágtartó gazdák, pásztorok főleg juhászok védőszentje) régebbi szobra látható, amely a falu hajdani birka tartására is emlékeztet. A templomban Donát (a szőlősgazdák védőszentje a villámcsapás, jégeső eltávolztatásáért könyörögtek hozzá) napjainkig tiszteletben álló szobra, egykori nagy jégverés után vállalt fogadalmi ünnep (augusztus 7.) bizonyossága. A dombegyháziak ezen a napon a legújabb időig nem dolgoztak. Bálint Sándor kutatásai szerint a község lakosai még az uraságok idegen cséplőmunkásait is pihenésre kényszerítették augusztus 7-én.

Az 1920-as népszámlálási adatok szerint a községek lakossága 5554

fő, területe 12 867 kataszteri hold. A birtokmegoszlás szerint:

1-	10 holdig	831 hold	606 egyén	64 %
10-	50 holdig	1270 hold	62 egyén	98 %
50-	100 holdig	1716 hold	18 egyén	134 %
100-	500 holdig	3751 hold	16 egyén	294 %
500-	1000 holdig	1633 hold	2 egyén	126 %
1000-	1500 holdig	3666 hold	3 egyén	284 %

A szociális infrastruktúrát egy községi alkalmazásban álló és két magánpraxist folytató orvos, a helyben lakó szülésznő, bába és a község által fizetett három szülésznő, valamint a gyógyszertár jelenti.

A statisztikák szerint a három dombegyházi községben:

Év	Lakosság száma	Születés		Halálozás		Term. szaporulat abszolút	Házasság kötések száma
		össz.	élveszületettek száma	abszolút			
1920	5554	212	212	82	130	83	
1923	5940	204	203	100	103	51	
1926	6236	188	187	95	92	49	
1929	6480	164	164	61	103	53	

A statisztikák szerint ugyancsak nagy a csecsemőhalandóság.

Év	Élveszületések száma	Egy éven aluli elhaltak száma
1920	212	32
1923	203	42
1926	187	44
1929	164	20

A statisztikai táblázatok jól jelzik azt a feszültséget, amely a századforduló idején, majd a tizes és huszas években kialakult ezen a vidéken. A birtokmegosztás, vagyis a családok (márpedig igen nagy családok éltek erre, hét, nyolc gyerekkel) megélhetését jelentő munkalehetőség nem biztosította a lakosság újratermelődéésének sem egzisztenciális, sem egészségügyi feltételeit. Mindez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországnak ezen tájékán főként Békés és Csongrád megyében olyan társadalmi-politikai forrponok alakulhattak ki, amelyek együttesen a Viharsarok (Féja Géza: Viharsarok. Az Alsó-Tiszavidék földje és népe. Az Athenaeum kiadása.) elnevezést kapták.

Dombegyháziak ebben a viharsarki övezetben nap, mint nap tapasztalva a megélhetési gondokat, egyre elégedetlenebbé váltak.

A korabeli források szerint 1891. májusában Erős János nevű dombegyházi napszámos, mintegy tizennyolc-húsz társával megjelent a községi jegyzőnél. Arra kérték az előljáróságot, hogy panaszaikat foglalja írásba és azt terjessze fel a belügyminiszterhez. Azt panaszolták, hogy ők, mint a község legszegényebb emberei részben mint felesek, részben mint harmadosak dolgoznak a birtokosoknál. A feles és harmados földeket azonban csak úgy kaphatják meg, ha uzsorát fizetnek érte. Vagyis ingyenmunkát végeznek. Ez azt jelentette, hogy egy hold után két-három napi ingyen munkát kellett végeznie a birtokos földjén és természetbeli juttatásokat (tojást, baromfit) is muszáj volt teljesíteni. Ezeket az ún. "robotnapokat" viszont májusban, illetőleg a legnagyobb dologidőben végeztették velük, amikor nekik is lett volna munkájuk, és amikor magasabb napszámber járt volna. A küldöttség kijelentette:

"... készek inkább tömegesen felkelni, életüket feláldozni, mintsem a kívánt munkát most teljesíteni. Ők nem ijednek meg a katonaszuronyoktól se,..."

Az 1890-es évek elején a szegényparasztok a munkásmozgalom hatására szocialisztikus jelszavakkal indultak harcba a nagybirtok ellen. Erős János és társainak a fellépését annak ellenére, hogy a Szociáldemokrata Párt nem támogatta ezeket a megmozdulásokat, mégis befolyásolhatta az, hogy 1891-ben Békéscsabán megalakult a munkásegylet. (Alapszabályait csak 1903-ban fogadta el a belügyminiszter. A munkásegylet hivatalos elnevezése: Csabai Általános Népegylet lett.) 1891. május 1-én, 2-án és 3-án nemcsak Dombegyházán és Békéscsabán, hanem Orosházán, Gyulán, Csorváson, Eleken, Medgyesegyházán, Battonyán is megmozdulásokra került sor. Később 1896-ban a battonyai aratósztrájkban ugyancsak résztvettek a dombegyháziak. A századforduló tájékán 1900 és 1907 között egy magát szocialistának valló csoport alakult

a községben bizonyos Törőcsik István és Holik István vezetésével. A dokumentumokból ismertek a csoport legaktívabb tagjai: Gábor János és Pál, valamint Tóth Elek. Szimbólumuknak a vörös zászlót tekintették, melyet egészen 1944-ig meg is őriztek, amit aztán a kommunista párt helyi szervezete vett át. Valószínű, hogy a csoport megalakulásában közrejátszhatott Áchim L. András — aki egyébként 1903-tól tagja a Népegyletnek — alapította és vezette Magyarországi Független Szocialista Parasztpárt (1906. március 17-én alakult) is.

A községben élők és a település környékén lakók szociális helyzetéről Weil Izsó dombegyházi körorvosnak az 1917. október 25-28-án, Budapesten rendezett népegészségügyi nagygyűlésen elmondott felszólalásaiból alkothatunk képet.

"... egy negyedszázad óta vagyok egy népes körzet orvosa: 9000 lélekszám mellett 30000 ezer katasztrális hold területen hat községem, harminc tanyám van. Tudom tehát, mi kell a népnek és ismerem a viszonyokat..."

"... Kivisznek éjjeli tizenegy órakor egy tanyára. Sötét éjszaka van, esős idő. Ki akarom nyitni az ajtót, bejön a sár egyenesen a lakásba, mert nincsen még csak eres sem, az alacsony sárviskón, s úgy áll a sár a ház előtt, hogy amint kinyílik az ajtó, befolyik a szobába. Ekkor előugrik két fiatalember, pallót tesz az ajtóba; most lehet bemenni. Egy öt méter hosszú, négy méter széles szobába jutott. Benne két méter széles, négy méter hosszú asztal, körülötte padok és ott ül ember, ahány befér. Ezek dohánymunkások. Minden ember előtt két csomó dohány van. Az egész szoba tele van dohányfüsttel és dohányporral. Ha nem világítok a földre a saját lámpámmal, rálépek a nedves földön alvó gyerekekre. Mert nincs más férőhely a szobában. Ott fekszenek a földön. Tovább megyek ebben a döglétes levegőben, találok két kanyarós beteget ... ilyen viszonyok között mit lehet tenni.

Amíg az ember el nem fásul, fájdalmat érez tehetetlenségében, de tenni nem lehet egyebet, mint cum pudore — receptet írni..."

"... Kimegyek egy ezer holdas birtokra, magas téglaiszálló, alacsony sárház. Szűk sikátor a közös konyha,

négy nyitott tűzhely ontja benne a füstöt. Innen nyílik egy-egy átszellőzhetetlen szobába. A szoba négy négyzetméter területű 2-1,2 méter magas, lakik benne a szülőkön kívül hat gyermek roncsoló torokkal szenved, elkülönítve még holta után sem lehet, a fertőtlenítés megtörténik ugyan, de azt már nem kérdezzük, hogy? ...

... Bélhurutos gyermek. Disznóvész volt a vidéken, s így egy hónapra jár tíz korona. Ebből nem szerezhethet egykoronás tejet. A másik család jómódú, de tejet nem vehet bélhurutos gyermekének, mert az uraság az utolsó cseppig a városba szállítja...

... Nagy szoba, egész hosszában hosszú asztal, mely körül naponta, 14-16 órát dolgozik 12-16 munkás, simítják a dohányt. A földön fekszenek a még nem dolgozó gyermekek, kiktől alig lehet a kuckóhoz jutni, ahonnan gyanús köhögés hallatszik. Uraim, ebben a dohánypor, lámpafüst és emberi kigőzölgéssel telített dögletes levegőben találok két kanyarós gyermeket!..."

A fiú, Weil Emil, Dombegyház szülötte (1897-1954), aki az 1920-as évek legvégén maga is bekapcsolódott a munkásmozgalomba, gyakorta járta apjával a tanyákat.

"... Apám, ha nem kötött az iskola és a tanulás, rendszeresen elvitt magával a szegénysorba, ahol a dombegyházi zsellérek éltek. Nemegyszer négy család élt egyetlen kis szoba négy sarkában meghúzódva. A szegényemberek megszokták, hogy én apámmal együtt járjak. Ismertek. Gyermekeikkel hamar megbarátkoztam. A szülői ház a kultúra előiskolája volt számomra, ahol apám könyvei és gondolatai csiszoltak. De segítségével ugyanakkor kijártam azt a másik iskolát is, ahol a fő tantárgy a nyomor volt..."

Az első világháború Dombegyház férfilakosságát sem kerülte el. A szociáldemokrata pártvezetőség — országos szinten — a háborús állapotokra hivatkozva a központi közlönyben a május 1-én szokásos munkaszünetről és felvonulásokról való lemondásra szólította fel a munkásságát. Békés, Csanád és Csongrád vármegyéből a parasztokat a békéscsabai háziezred 101-es gyalogezredébe sorozták, akik a Tatár-hágón teljesítettek szolgálatot. A mindinkább elhúzódó hadviselésbe és a kilátástalan harcokba belefáradt egymással szembenálló katonák között a front-

nak ezen a szakaszán is megindultak a barátkozások. A békés megyei szlovák származású katonák jól megértették magukat az oroszokkal, akik mind szélesebb körű agitációs munkát folytattak. Ezt a propagandát csak erősítették az Oroszországból szállingózó hírek.

"Békésvármegye főispánjától — 8/918. res. sz. Bizalmas! Saját kezéhez! Alispán úr!

Oroszországban lévő hadifoglyaink között, az ottani bolsevik kormányzat igen széleskörű propagandát fejt ki oly célból, hogy őket a forradalmi eszméknek megnyerje, s az így megmételtyezett lelkű embereket hazájukba visszaküldve a felforgató eszmék terjesztésére használja és ilyenképpen a világforradalmat szerveze...

... A hadifoglyok visszatérése esetén — sajnos — a legkomolyabban számolnunk kell tehát azzal a nagy veszedelemmel, mely hazánkat, az élet- és vagyonbiztonságot fenyegeti, ha a visszatértek a magukba szívott eszméket szabadon terjeszthetik...

... Felkérem tehát Nagyságodat, hogy szíveskedjék a rendőrhatalóságokat utasítani, hogy az Oroszországból visszatért internáltak és hadifoglyok működését éber figyelemmel kísérjék, s mihamarabb felforgató eszmék terjesztésének gyanúját megállapítják, úgy az ellen intézkedéseket a legerélyesebben tegyék meg, és az észleltekről közvetlenül a m.kir. belügyminiszter úrhoz, mint hozzám is tegyenek jelentést..."

1918. végén már komoly ellátási gondok jelentkeztek és a megélhetés is mind nehezebbé vált, főként a legszegényebbek számára. Dombegyházán november 3-án a szokásos hetipiác volt, amikor néhány elkeseredett ember egyszerűen betört Raschofszki Józsefné üzletébe, amit elkezdett fosztogatni. A megjelenő csendőrijárőr fel akarta oszlatni a tömeget és megpróbálta megakadályozni a fosztogatást. Ez azonban nem járt eredménnyel, mire a járőr parancsnoka, egy Csüllög nevű huszárőrmester tüzet vezényelt. A csendőrök nem a levegőbe, hanem a fosztogatókra lőttek. A lövésektől azonnal meghalt Vaskó Mária, aki csupán a kapu előtt állt, Szalai Albertné, aki egy csomó rablott holmival volt felpakolva és Komócsik Imréné, aki állítólag a gyógyszerárba igyekezett. A lövésektől többen megsebesültek.

A sortűz után a fosztogatók elmenekültek, kiürült az egész piactér. A csendőrijárőr tartva attól, hogy a hazatérő, jórészt fegyverüket is ma-

gukkal hozó katonák megtorolják a történeteket, sürgősen eltávoztak Battonyára. Elvonulásukat követően a dombegyházi nép valósággal megrohanta Raschofszkiné üzletét és még a lakását is teljesen kifosztották. A községi előljáróság nem tudta megakadályozni a rablást, ezért segítséget kért Aradról, ahonnan autókon mintegy harminc, negyven főből álló nemzetőrség érkezett Dombegyházra.

November 9-én, a hazatérő katonák a dombegyháziak kívánságára ugynevezett "Népjóléti Bizottság"-ot alakítottak. A Testületben a birtoкосokat három fő, a kereskedőket ugyancsak három fő és a szegényebb földműveseket is három fő képviselte. A "Népjóléti Bizottság"-nak a hazatérő katonáknak a fogadása és élelmezése, valamint a lakosság jogos igényeinek a kielégítése volt a feladata.

A Tanácsköztársaság kikiáltásakor Dombegyházán is megalakult a direktórium. Tagjai voltak: Kovács Mihály, Fábíán István, Gábor János, Suhajda István és Simon Mihály.

A község nincstelenjei, cselédjei azonban hiába várták a földosztást. A Békés megyei Népszava korabeli száma inkább termelőszövetkezetek megalakítására buzdítja őket.

"... A földbirtokok köztulajdonba vételénél a Tanácsköztársaságot egyedül az az elv vezérli, hogy a jövő társadalmi berendezkedésében ne lehessen többé földje senkinek, aki nem dolgozik. Ebből a szempontból a proletárállam tulajdonába csak a közép- és nagybirtokok, ezek tartozékai, élő és holt fölszerelései, mezőgazdasági, ipari üzemei mennek át olyképpen, hogy azok nem, — mint előzőleg tervezve volt — egyes egyének, vagy csoportok között oszthatnak föl, hanem szövetkezeti kezelésre a földet művelő proletárságnak adatnak át.

Dolgozó Földművesek! Egyes lelkiismeretlen emberek el akarják veletek hitetni, hogy a földbirtokok szövetkezeti kezelése csalás, megvalósíthatatlan álm: megelője minden egyéni szorgalomnak, törekvésnek: igazságtalan, jogtalan, sőt fölháborító előmozdítója és terjesztője a munkátlanságnak...

... Ne üljetek föl semminemű izgatásnak. Ne ragaszkodjatok a kommunizált közép- és nagybirtokok egyéni fölosztásához, s ha akadna valaki, aki a Forradalmi Tanácsköztársaság rendeleteivel ellenkező állásfoglalásra akar bírni, annak nevét azonnal közöljétek

velünk (Békéscsaba, Ferencz József tér 11.), hogy az illetőt a forradalmi törvényszék elé állíthassuk. Testvéri üdvözlettel:

Békés megyei párttitkárság".

A földosztás elmaradását, "átideológizálását" nem értették a dombegyházi földmunkások, uradalmi cselédek. A visszaemlékezések szerint sokan úgy fogták fel, "ha nem is lesz földem, de közös lesz minden, és ha dolgozom, ha nem, akkor is megélek".

A vélemény kialakulásában közrejátszhatott az a "kollektív szerződés", amely a földművelésügyi népbiztosság 1919. március 27-én tett közzé. A szerződés előírta a cselédség járandóságát a megyében. (BmL. Békés megyei Direktórium ir. 500(1919.)

A Tanácsköztársaság egyik alapvető hibájának ma is azt tartják, hogy nem történt földosztás. Ez valóban hiba volt, de: a Tanácsköztársaság március 21-én jött létre. Ezt sokan — elsősorban vidéken — csak később tudták meg és talán a változás lényegét sem igazán értették meg azonnal. A vetés ideje március. A megalakuló Vörös Hadsereget fenn kell tartani a lakosságot pedig élelmiszerral el kellett látni. Amennyiben felosztják a földeket, akkor ki ad le gabonát, terményt, húst? A parasztság — mivel ínséges idők jártak akkoriban — nyilván megtartotta volna magának. A Tanácsköztársaság 133 napja a mezőgazdasági munkák végzésére esett. Nagyobb mértékű földosztásra az őszi betakarítás után került volna sor. (Feledi Péter: Egy ember akiből kizárta magát a párt (interjú Demény Pállal - Képes 7. 1988. október 29.)

A Tanácsköztársaság Dombegyházán hozzávetőlegesen mintegy harminc napig tartott. Hadműveletek nem történtek a község területén. Csupán rövid ideig állomásozott a településen egy század vörös katona, akik Arad és környékének román megszállását követően visszavonultak.

A "viharsarki" hagyományokhoz híven, a két világháború közötti korszakban az agrárszocialista mozgalom tovább élt. Illegális kommunista szervezet működött a faluban. A tagság kapcsolatot tartott Weil Emillel. A mintegy tizenöt fős csoportot Ságvári Endre is meglátogatta. 1941. őszén nagy letartóztatások történtek a községben. A rendőrség őrizetbe vette Turi József, Tapasztó Pál, Dolezsál Péter, Zsilován János, Endre Gábor, Baranyi József, Vértesi József, Illés Sándor, Farkas Illés és B. Nagy Pál dombegyházi lakosokat.

Endre Gábor:

"... Turi József volt a vezetője a csoportnak, akkor volt a Baranyi József, aki segített a haláluk, öngyil-

kos lett. Akkor Illés Sándor, aki a sógorom volt. Tapasztó Pál. Dusik Ferenc, a Nagy Pál, aki cipész volt, Gyémánt Péter, Vértesi Jóska... akkor amikor összedték ezeket az embereket, én nem voltam itt, mer akkor már katona voltam. A zászlóaljnál még a szalmazsákokat is kiforgatták... kerestek egy papírt..., de hát az akkorára már másutt volt... Gyakorlatról jöttünk haza... jöttek eléem.. a lovasok. Tíz percet adtak, hogy tegyem rendbe magam. Hát tíz perc alatt mit lehet csinálni? A kapca csupa víz volt, ráadásul az úton lecseréltették a csizmámat, biztosan kitolásból. Na, tíz perc alatt felkészültem. A fölkészülés annyiból állt, hogy inget váltottam, meg a kapcát lecseréltem. A laktanyában aztán levettek mindent. Ott aztán elkezdték... Reggel bepakoltak a vagonba. Mellettem a kupéban föltűzött szuronnal a lovascsendőrök... Jó nagy köpenyem volt, leért idáig. Fintorogva néztek a civilek, hogy mi a fenét szipog ez a kiskatona itt, ahelyett, hogy megtörölné az orrát. Kicsit meg is fáztam, meg hát fáj a lábam is... Beértünk Csabára. Menni kellett volna, hát én nem tudtam. Erre puskatussal elkezdtek lökdösni. Hát kikelt belőlem a vérbeli paraszt. Mondom dombegyházi tájszólással, hogy hát olyan marhák, hogy nem veszik észre, hogy nem megy gyorsabban. Lefekszek, ha noszogatnak. Volt ott egy olyan 120 kilós csendőr bácsi, mondja, hogy erre, meg arra, meg zsidóbérenc... Mondtam, azt vissza én is. Nem tápázkodtam fel, inkább kihúztam magam. Kikérem magamnak. Én nem vagyok zsidóbérenc... Mindjárt emelte a kezit, hogy adjon egy átszállót.

... Fölvették az adatokat... Bejött az egyik nyomozó. Mondja, hogy kezdjem el írni a lényegét. Tettek oda egy hokedlit, papírt, ceruzát. Hát elkezdtem írni. Egy napig ott ültettek és rám irányították a fényt. Az én csendőr komám csak nézte. Túl becsületes volt a képe, pedig hát gondolom az a fajta volt, aki éppen oda való...

... Hát ez előzetes letartóztatás volt. Ez volt egy hónapig. Nemcsak az számított, hogy ki mit csinált, hanem az is, hogy ki mit vallott. Megmondom őszintén, úgy voltam vele, mert, amit akarnak azt úgyis megcsinálják, hogy mondok valamit...

... Amikor onnan elvittek, akkor az állomásig gyalog kellett menni. Jól nézhettünk ki összeláncolva. Voltunk vagy harmincan, kettesivel összeláncolva... Ki lehetett olvasni az arcokról, hogy kinek mi a véleménye rólunk. Mondhatom azt is, hogy nem mindenki gyilkos szemekkel nézett ránk. Persze én ott az egyenruhában feltűnő voltam...

... A Margit körúton is csak én voltam egyedül egyenruhában. Ott a rendőrök vártak bennünket. Mindennek lehordtak. Egy-két pofon, erre meg arra... Először hatan, nyolcan voltunk a cellában. Hát szorosan voltunk. Voltam kettesben is, aztán tömegzárkában húszan. Ott volt az is, akiről a kultúrház neveztek el. Ő volt az orvos, persze mint rab. Vigasztalt, meg hát elintézte, hogy a kosztunk jó legyen. Egyikünket mindig kiírta betegállományba. Az feketett nappal is.

... Pár nap híján egy fél évig voltam börtönben. Mondták nekem, hogy kérjem magam a frontra. Jelentkezek önként, akkor minden el lesz intézve. Én azt mondtam, hogy nagyon szívesen megyek a frontra, de csak a csapattestemmel. Mert akik kérték magukat, azokat aztán ajánlották. Ilyen aknatisztítók lettek. Életük árán.

... Amikor áttettek a betegszobába, tényleg azt hittem, hogy beteg vagyok... Azért tettek át, hogy aztán oda tehessenek, ahová akarnak... Hoztak be könyveket, mert hogy szeretek olvasni. Az Aranyásók, a Gyapot-szedők, meg volt politikai könyv is... meg a Kommunista Kiáltvány irodalmi szövege, azt gyorsan tovább is vitték... Aztán be tudtam szerezni Petőfi összest, amiből kiírtam a nekem tetszőket..."

A két világháború közötti időszakban a nagybirtokok megerősödtek és jelentősebb szerepet tölthettek be mindhárom Dombegyház életében, mint a századforduló előtt.

Az 1935. évi statisztikai kimutatás szerint a község nagybirtokosai a következők:

Biró Albertné özv.	747 kataszteri hold
Jakabffy Benjamin	483 kataszteri hold
Jakabffy Gabriella és Gyula	343 kataszteri hold
Jakabffy István	483 kataszteri hold

Jakabffy Tibor	483 kataszteri hold
Kovács-Sebestyén László	403 kataszteri hold
Lonovics László	379 kataszteri hold
Magyar-Olasz Bank Rt.	195 kataszteri hold
Mattencloit Eugenia és János báró	249 kataszteri hold
Nyéky Ilona	684 kataszteri hold
Takácsy Sándor és társai	254 kataszteri hold
Wettstein András és Miklós	383 kataszteri hold

Rajtuk kívül mintegy húsz gazdának volt 100 hold földön felüli birtoka Dombegyház területén.

A nagybirtokosok, ha különböző módon és mértékben, de hozzájárultak a települések fejlődéséhez. Érdeklükben állt, hogy saját és főként olcsó munkaerővel és munkaerőutánpótlással rendelkezzenek. Ezért a parasztokat, hogy magukhoz kötve függőségbe hozzák cselédportákhoz, és úgynevezett cselédházakhoz, tanyákhoz juttatták. Ezek a tanyák (majorok) olyan helyi formációkat hoztak létre, amelyekben együttélésnek nagyon kemény és kegyetlen szabályai, normái alakultak ki.

"... Talán 50 méter hosszú is volt az épület. A cselédház. És abba volt a konyha, négyes konyha volt. Volt egy konyha, abból a konyhából négy ajtó nyílt. A négy családnak volt megcsinálva egy-egy szoba. A konyha az közös volt. Két kemence volt. Az én szüleim a cselédpanyában lent laktak, a Vásárhelyi Andrásnál. Ott nem négyes konyha volt, ott mindenki külön családonként szoba-konyhában. Az uram, mikor elment katonának, a bátyjéékhoz mentek az öregek. Tízzen egy szobában. Még négy gyerek is aludt egy ágyban. A legnagyobb gyerek a kuckóban aludt, a két öreg egy ágyon. Nem volt ott szekrény, vagy más valami. Ágy, asztal, esetleg egy rossz sublót, meg egy kaszli, abban tartották a kenyeret. De szekrény, tükör, meg székeknek nem volt helye. Asztal kellett, mert valamin enni kellett..."

A zsúfoltság nemcsak egészségtelen volt, hanem a veszekedések és torzsalkodások melegágya is. Az asszonyok szinte naponta "közelhar-

cot vívtak egymással" a gyermekek a főzés, vagy a kenyér sütése miatt. A tömegszállítás a legminimálisabb magánéletet sem tette lehetővé. "Mindenkinek tudott mindekiről mindent", ami nemcsak kiszolgáltatottá tette őket egymásnak, hanem fokozta ingerlékenységüket is. Gyakori volt, hogy a nézeteltéréseket bosszúállás követte. A levesbe, amely a közös tűzhelyen főtt hajcsomót csempészett a haragos. A zsúfoltság az egyén viselkedését igen könnyen a "kiborulás állapotába" juttatta, amely számottevően gyöngítette az ellenállóképességét és toleranciáját, növelte viszont agresszivitását.

Ugyanakkor segítették és támogatták is egymást a cselédház lakói. A gyűlöletük és szeretetük ugyanis nemcsak egy tőről fakadt, hanem mindenféle átmenet nélkül át is csapott egymásba. A cselédember felfokozott büszkeségbe belefért az önzetlenség is.

Az 1914-es háború után a Horthy-rendszer első évtizedében sor került egy kevés föld kiosztására. Néhányan részint a Nagyatádi-féle föld-reform során kaptak földet 9-en pedig I. világháborús vitézségi érdemeik elismeréséért tanyához és öt hold földhöz jutottak.

A dombegyházi lakosok tulnyomó többségének a megélhetését azonban az uradalmak biztosították. Ki cselédként, ki hónaposként, vagy napszámosként kereste maga és családja kenyerét.

"... A cselédsors az valami olyan volt, hogy én az erőmet eladtam az uraságnak, mikor felfogadott engem az uraság 12, vagy 13 éves koromba, akkor én már az erőmet odaadtam neki. Tehát ő már énvelem rendelkezett úgy, ahogy akart. Rabszolga volt, mert az anyósomat nem engedték el, de a cselédsorból el lehet menni mégis. Mondjuk nem szeretem Jakabffynál, de Nyékkyhez, vagy Törökhöz, vagy Abaffyhoz még el lehetett költözni, még elmehettem.

Az én kommencióm 14 mázsa búza volt. Évente. Három kvadrát vetemény, egy hold kukorica, négy mázsa árpa, negyven kiló szalonna, harminc kiló só, meg nyolcvan pengő. Ez volt most utóbb a harmincas éveknek a bére, az egész bér a fölszabadulásig körülbelül így nézett ki. A fölszabadulás előtt akkor gyengébbek voltak, még a húszas években, meg még azelőtt még gyengébb volt az. Mert a harmincas években már követelődött a parasztság is, és hát valamit juttattak.

Az uradalomban kézi munka volt, nem gépesített munka. A munkában nem gépesítettek, nem azon voltak, mint most, hogy az embernek legyen könnyebb.

Az emberi munka az el volt adva. Az már az övéké volt. Oszt ami parancs volt, azt végre kellett hajtani. Én sosem voltam áruló ember, hazug ember nem voltam. Nem hazudtam azért, hogy a másik kikapjon, vagy a másikat elzavarják. Én annak nem örültem, hogy elzavarják mellőlem a munkatársaimat. Mert akkor nekem többet kellett dolgozni. Ez olyan rendszer volt. Tehát aki ebbe élt, aki olyan volt, hogy kinyalta az uraknak a seggit, az volt ott az ember. Az mindent tudott énrolam, meg a másiktól is...

Évenként volt a szólítás, amikor az uraság behítt, hogy na most, és annak megmondta, hogy teneked felmondok. Én meg esetleg, ha nem szerettem nála, akkor én mondtam föl, ez volt a szólítás. Bement mindegyik az irodára, Pista, Jóska, te nem kellesz. Most, aki akar, mehet önként el. Akkor jelentkeztek, hogy én is megyek, meg én is megyek. Egyszerre, mindenki bent volt. Nem volt titok. Miért? A munka titok volt? Otton egyesek előtt volt becsület, nem az uraságnál, az uraság nem is itt lakott. Az uraság sose lakott a tanyán. Az nem bíbelődött veled, vagy énvelem, annak voltak hajcsárai, intézőjei, meg minden. Itt azok voltak a gazemberek, nem azért, mintha azok nem azok lettek volna, mert az is az volt, mert az is kizsákmányolt. De a hajcsárok még rosszabbak voltak. És a hajcsárok előtt kellett az embernek meghajolnia. Azok sokkal rosszabbak voltak..., mint az urak. Mert az közvetlenül nem bánt velünk, az tudomásul vette, hogy én nem megfelelő ember vagyok és akkor mehetek a frászba. Nem mondta neki az intéző, hogy nem azért nem vagyok jó neki, mert dolgozni dolgozok, hanem azért, mert neki esetleg megmondtam, hogy nem igaz. Ezt nem mondja meg, egy se mondta meg ezt, se az ispán, se a gazda, senki se. Csakhogy nem jó, nem jó, mehet. Szóval akkor már abban az időben is úgy volt, ha az ember vissza mert szólani, az már nem volt becsületes ember, ha akármilyen becsületes is volt.

Az már nem volt becsületes, mert én már meg mertem mondani a gazdának, hogy az nem jó. A munka viszonylatában. Mert nem mondom, hogy nem volt munkabérem, a munkaerőmet eladtam neki, ő a mun-

kából parancsolt. Hát azzal, hogy valamit csináltam és azt mondtam neki, hogy ez nem így volt, nem így kell. Van a munkának is könnyebbik oldala is meg nehezebb is. És hogyha úgy mondta, úgy közelítette meg az ember, hogy a jobbik részről, az ő részéről, neki jobb, akkor már az ember megharagudott érte, mert ő meg úgy gondolta, hogy én csak ottan dögöljek meg... Cselédnek volt a szántás, a betakarítás a dolga. Behordani a gabonát a kévébe, asztagba rakni és onnan csépelni. Voltak részesmunkások is, az aratók részesek voltak. Minden 13. kereszt volt az övék. Ez már megint más volt. A vetés az már az uraság gondja volt... A vetés, szántás, szóval a többi talajmunka. A termelőszövetkezetben se az arat, aki kocsival, lóval van, az most se tudja aztat, hogy kimenne aratni. Pedig mostan nagyon jó, meg könnyű is, mert ott voltam, ott veszekedtem az emberekkel, mikor az első kombájnt behozták. Kizavarták. Ott ültek egy fél nap az emberek, zúgtak, hogy nem kell nekik a gép. Ugy kellett megmagyarázni. Ki kellett menni és meg kellett magyarázni, hogy nem veszi el a kenyeret. Mert csak lesz kenyér, csak kiosztjuk a munkát. Félt, hogyha van kombájnnal, akkor ő nem kap semmit se.

Nekem csak az járt, hogy felszántom a földet, bevetem, beboronálom és így tovább. Tehát ez tartozott a cselédélethez. Ami összes piszkos munka volt a földön, meg a tanyán, meg mindenütt... azt el kellett végezni. Rengeteg dolog volt. Nagyon iparkodni kellett, hogy a kukoricát meg a búzát behordjuk, amíg az idő beáll. Volt úgy, hogy még a pocsolyába is hordtuk.

A répánál más mód volt. Itt Jakabffynál legalábbis. Kis vagonokban hordták, ló húzta. Be volt táblásítva két sor, úgy kellett rakni, hogy erről is legyen, meg arról is boglya. Közé volt a sín.

Télen a havat takarítottuk az épületekről, a középületekről. Az utakat elhányni, meg javítani... előkészíteni a vetőmagot, a magtárba kukoricát szelektálni, úgy, hogy lemorzsolni a hegyit és készíteni elő vetőmagnak. Ilyen dolgok voltak."

Akadtak, akik napszámberént dolgoztak és igen sokan választották a hónapos cselédséget. Ezek rendelkeztek néhány hold földdel, de kiegészítő jövedelem nélkül nem tudtak volna megélni.

"... a legmagasabb napszámért akkor kaptuk, amikor a magtárban zsákoljunk. Akkor 1 pengő 20 fillért kaptunk. De ha nem a magtárban dolgoztunk, akkor 80 fillér, vagy 1 pengő járt. A napszámért 60 fillérről kezdődött és 1 pengő 20 fillérről végződött. Mikor pedig hónaposként dolgoztunk, akkor másfél mázsa búzát és 3-4 kiló szalonnát kaptunk. Így fizettek bennünket. Nagyon nehéz volt az élet..."

Nemcsak az élet volt küzdelmes, hanem a munka is nehéz volt. Legfőképpen az aratást emlegette szinte valamennyi dombegyházi.

"... részes arató voltam 1944-ben. Arattunk vagy negyvenen. Én voltam a legfiatalabb. Hát az volt a helyzet, hogy adtak kommenciós szalonnát, de az olyan sárga volt. Jön ki az uraság. Mi újság emberek — kérdi. Hát mondom, aratunk éhen, szomjan. Hogy-hogy? Olyan szalonnát kaptunk kommencióban, nagyságos úr, hogy azzal maga se tudna aratni. Sétált ott egy kis pincsi, adok belőle neki, megszagolja, azt otthagya. Láthatja nagyságos úr, még a kutya is elfordul tőle. Én egyem meg? Hívhatja az ispánt. Mit adtál ezeknek az embereknek? Ez nem szalonna, ettől még a kutya is elfordul. No hívatta az ispán rögtön a csendőröket. Kijöttek, mentek az ispán irodájába. Egyszer csak szólnak, hogy menjek be. Az uraságnak meg olyan húsz lépésre lehetett oda a kastélya. Üzen, hogy be ne menjek. Mondják meg az ispánnak, hogy azonnal intézkedjen a kommenciós szalonnáról. Rögtön elmentek aztán hoztak is hármunknak, mert hárman voltunk kommenciósok, húsz kiló szalonnát..."

A cselédek nem rendelkeztek megélhetést biztosító alapokkal, tartalékokkal. Föld és minimális tulajdon, valamint termelőeszköz hiányában önállósodásra kevés lehetőség nyílt. Mindig más keze-lábaként ténykedtek, éltek, és úgy tekintett rájuk a nagybirtok valamennyi vezetője, hogy képtelenek önmaguk irányítására. Részletesen előírták hát számukra, jogszabályba rögzített módon is, hogy mit szabad tenniük, és mit nem. Szabályozták időbeosztásukat, munkájukat folyamatosan ellenőrizték és ellenőritették. Bármikor és szinte bármire igénybe lehetett őket venni. Kiszolgáltatottságuk szinte teljes volt.

Nem így a napszamosok, vagy hónaposok. Ők viszonylag szabadok

voltak, ám ezért a szabadságért létbizonytalanságukkal fizettek.

Az uradalmi cselédséget megnevező megfogalmazások tulajdonképpen keveset árulnak el a réteg tényleges helyzetéről. Az 1876. évi cseléd-törvény (XIII. tc.1. paragrafus) a következőképpen fogalmaz: "az, aki magát szerződésileg bizonyos háztartás, vagy gazdaság körüli személyes és folytonos szolgálatoknak legalábbis egy havi időtartalmon át bérért való teljesítésére kötelezi, cselédnek... neveztetik". Ezt a meghatározást egyébként az utolsó cseléd-törvény (1907. XLV. tc.), s a későbbi agrár- és jogtörténetírás is átvette. A szerződés és a bér megemlézése úgy látszik, hogy nem hagy kétséget a munkaviszony természetét illetően — írja Vági Gábor (Valóság, 1981. 2. sz.). A cselédek bér munkássága mellett szól, hogy a gazdasági kényszer hatására, a munkavállalók munkaejükkkel és tudásukkal szabadon rendelkezve vállalták a cselédsorsot; hogy a megállapodás (szerződés) leteltével másik birtokra szegődhettek; hogy a szerződésük adott és konkrét időre szólt; és az hogy a munkájukért juttatást (bért) kaptak.

Feudális vonásnak számított a személyi szabadság minimalizálása, a függés, a természetbeni bér túlsúlya a pénzbeli kifizetéssel szemben.

"A cseléd, a gazda parancsait tisztelettel és megadással fogadni tartozik, kifejezések és cselekvények, melyek a család és a háznép keretén kívül más személyek között sértőnek tekintetnek — a gazda irányában nem támasztják azt a vélelmet, hogy a cselédet becstületében érinteni szándékozott volna" — rendelkezik az 1907-ben hozott cseléd-törvény 45. paragrafusa, hogy uraságra, cselédre nem ugyanazon értékek vonatkoznak. A törvény kijelölte a cselédek számára, hogy hol van a helyük, akik ezt adatként fogadták el. Természetessé vált számukra, hogy az uraság, ha van is neki valami "bogara", mégis ad ezt, azt ő biztosítja számukra megélhetést.

Hadabás Mátyás:

"Kérem szépen ez a Nyéky Ilona egy hajadon lány volt. Nem volt olyan szép, mint a testvérei, azok sokkal szebbek voltak. Hajadon maradt ez az Ilona... egy orosz tábornok úr járt hozzá... a kommunizusból menekült, mert nagyherceg volt. Járt ide Nyéky Ilonához. Lovagolt, tarka-fehér lóval, aztán tarka lovat láttunk, szerencsét találunk — kiáltották a gyerekek az utcán... A szépet szerette, azt a cselédet, aki szép volt. Szépen öltözött, azt tűrte. De aki csúnya volt, azt nem tűrte. Be ne engedjétek a tanyába, löjjétek agyon azt a csúnya embert — ezt mondta —, ne engedjétek ide.

Volt itt egy fekete ember, a szeme, a szemöldöke volt neki fekete.

Egy román fiú volt. Azt nem szerette.

...Azt mondta az én tanítómesterem, hogy Nyéky Ilonának valamikor hamisította az apja a pénzt. Aztán eljöttek érte egy batárkocsival, mert akkor még nem volt autó, elvitték, tíz évig nem engedték haza. Aztán megmondták neki, hogy ha még tovább csinálja, akkor más következik. Aztán csak csinálta, amikor hazajött. Ismét elvitték, sose jött többet vissza. ... Amikor bejöttek az oroszok, akkor Nyéky Ilona elmenekült valami iskolába, vagy kollégiumba. Ott halt meg, a fene egye meg, nem bírta a gyerekeket soha, mégis a gyerekek között halt meg.

... Volt neki egy komornája. Olasz grófnő volt. Ez a Nyéky Ilona buta volt, nem tudott jobban írni, olvasni, mint én. A Lincsi, ez az olasz tanította meg olaszul meg németül beszélni, hogy az urak közé mehessen. Mert ez a komorna, ez a grófnő tudott ám, csak annyira elszegényedtek, hogy ide került Nyéky Ilonához. Elhozta ide maga mellé, még fizetést is adott neki. Az is hajadon volt, ez is hajadon volt... Volt aki imádta, volt aki szidta Nyéky Ilonát. De többen szidták. Egy kicsit szeszélyes volt az uraság, de azért nem volt rossz. Ott egye meg a fene az anyját, nem adott egy kis földet senkinek se. Pedig vót neki 1800 holdja..."

A cselédek közvetlen kapcsolatban az intézővel, a gazdatiszttal álltak. Így azután "nem is az urasággal volt a baj, az jó ember volt, hanem az intéző volt ganéj ember" — mondogatták többen is, nemcsak Keresztes Antal:

"Nem az uraság, a gazdatiszt. Mer a gazdatiszt garázdálkodott a cselédek felett. Mer itt nem az uraságok voltak a nagy gazemberek, hanem a gazdatisztek..."

A dombegyházi birtokosok alkalmazásában álló gazdatisztek többnyire jól felkészült mezőgazdasági szakemberek. A gazdálkodás szakértelmet és tájékozottságot kívánt, hiszen mennél több és jobb termés elérése volt a cél. A szaktudáson túl jó munkaszervező képességekkel kellett rendelkezni, mert a cselédek közvetlen irányítást igényeltek, szigorú parancsok alapján dolgoztak. Erre a munkamegosztás jellegéből adó-

dóan volt szükség, hiszen a cselédek kiszolgáltatottságuk és nincstelenségük folytán megpróbálták a maguk módján boldogulni. Ahol csak lehetett, lazítottak a munkán. A tulajdon szentsége nem sokat jelentett annak, akinek jóformán semmije sem volt. Az uradalmak előljárói számoltak is azzal, hogy ennek-annak lába kél, arra azonban figyeltek, hogy a cselédek mértéket tartsanak. Mindezek a körülmények nagy szigorúságot követeltek a gazdatisztektől, akik között sokan emberi tulajdonságukból adódóan kegyetlen és megalázó módszereket is alkalmaztak.

Önállóan gazdálkodni, bármilyen nehezen. Erős ösztönzője volt ez a dombegyházi népnek. Ezért láttak lehetőséget a harmincas évek végén néhányan — akik tehettek — abban, hogy kimehettek Németországba dolgozni. Úgy gondolták, összegyűjthetnek majd annyi pénzt, hogy itthon egy kicsivel jobb és több legyen.

"... lejött a községházáról valaki és mondta, hogy ki lehet menni Németországba. Lehet jelentkezni. Mi jelentkeztünk. Az uraság meg kivetetett bennünket. Ott kinn szedtünk termésköveket, sok kő volt. Akkor volt répakapálás, meg répaegyelés, krumplikapálás. Aztán cséplés. Az asszonyok etették a gépet, a férfiak meg ugye rakták a bálákat. Mert így bebálázva ment a szalma.

— Mennyi időt töltöttek kint?

— Kimentünk mi húsvét előtt, áprilisban és decemberben jöttünk haza.

— Mit hoztak haza?

— Hát minden hónapban hazaküldtük azt, amit lehetett. Meg vásároltunk egy biciklit. Aztán annyi márkát hoztunk haza, amennyit lehetett, amennyit a magyar határon beváltottak. Ha 100 márkát volt szabad, vagy 50 márkát, akkor annyit hozhattunk csak.

— Megérte kimenni dolgozni?

— Hát hogyne érte volna meg. Egymagam többet kerestem ott kinn, mintha itthon dolgoztam volna három évet..."

Hadabás András és felesége hazahozott néhány márkát meg egy biciklit.

A felszabadulás előtt 11 magánkézben lévő üzlet bonyolította Dombegyház kereskedelmi életét; a helybeli kereskedelem 70 százaléka Szán-

tó Imre, Lówy Salamon és Vértesi János zsidó kereskedők kezén volt. A község egyetlen malma a Kertész-Kiss és társai tulajdonát képezte. A kender félkésztermékeket előállító üzemet, amelyben kb. 80 munkás dolgozott Filperger Andorné irányította. Tüzelő- és építőanyagok kereskedésével Hartman József foglalkozott. A faluban mintegy 67 kisiparos dolgozott 13 ipari tanulóval. Érdekeiket a Dombegyházi Ipartestület képviselte.

"... én nem mondhatok rosszat a zsidóról, mert jótévő volt, mert ha valaki bement a boltba, hogy vásárolni akar, de nem volt neki pénze, azt mondta; hogyha majd lesz, akkor kifizeted..."

A korszak politikájának következményeként megpróbálták néhányan a községekben zsidóellenes hangulatot kelteni. Kisdombegyházán Szántai Béla vezetésével és Dombegyházán megalakul a nyilaspárt, vagy ahogyan errefelé nevezték a "halálfejös párt".

"... 1941-ben kinn laktam a tanyán, Lonovicsnál. Jövek be Dombegyházra a borbélyhoz. Akkor találkoztam a nyilas Szabóval, Szabó Jánossal. Hívott, hogy jöjjenek be a pártba. Hol van? Itt van nálam. Elmentem, hallgatóztam, voltam még vagy hatszor, hétszer, aztán többet nem mentem..."

... elmentem egyszer Battonyára is a gyűlésre. Biciklire ültünk vagy nyolcan. Elkezd ott beszélni valaki, hogy testvérek adjunk ezt is, meg azt is. No, gondoltam, én többet ide sem jövök..."

Nemcsak Borsi István maradt el a pártból, hanem mások is. Feloszlott a párt. Hozzájárult ehhez az is, hogy a dombegyházi zsidók házait néhányan befröcskölték sárral, ami visszetetszést keltett, de legfőképpen az, hogy közeledtek a szovjet csapatok, és a németek veresége senki előtt sem volt kétséges.

A zsidókat azonban deportálták. Prunyek Bálint elmondása szerint:

"... éccaka vitték őket. Csendőrőrizet alá vették mindegyiket. Éccaka mentek oda hozzájuk, akkor fölköltötték, oszt vitték is őket. Nem tudom, talán huszont kilós csomag, ha meg vót nekik engedve, hogy vigyenek magukkal. A többi mind itt maradt. Az egyiknek, akit elvittek, Vértesnek hitták, a bótja a sarkon

volt. ... a fia az szokott gyünni ide Dombegyházra Sulyok Jóskaékhoz..."

Az elhurcolt zsidó családok üzleteit és otthonait kifosztották. A Vértesi János fia azért jár vissza Dombegyházra, mert:

"... Sulyok Jóskaék megtalálták két öltöny ruháját, amit nem vittek el, senki sem vitte el, azt a két öltönyt. Ezek meg kimosták, kivasalták és amikor életjelet tudtak róla, akkor odaadták ünéki azt a két öltönyt. Azóta nagyban tartják a kapcsolatot..."

A koncentrációs táborokba hurcolt dombegyházi zsidók túlnyomó többsége soha többé nem térhetett vissza, mert elpusztult. A háborút közvetlenül és közvetve egyaránt megszenvedték a dombegyháziak. Közvetlenül a besorozott férfiak és azok családja, közvetve a lakosság. Egy a sok dombegyházi közül; Varga Béla, aki megjárta a háború poklát, és az onnan hazavezető utat. Az általa "megtett út" tanulságai, tanúsága e korszaknak, érdemes hát hosszabban idézni:

"... Újvidéken voltunk, amikor elhatároztuk, hogy megszökünk, majd ott elmaradunk. De nem mertünk. Sok nyilas volt ott. Mi kerékpárosok voltunk. Hát mentünk tovább, Kömlődre. Ott már németek voltak. Tizenegy páncélos is. Ott egy nagy terembe irányítottak bennünket, az volt a szállásunk. Voltak velünk keleti németek (svábok) is. Kérdezzétek már meg — mondjuk — ezeknek, hogy kik ezek, meg mit akarnak? Kérdezi a koma németül, hogy ti mit akartok? Azt mondják, várunk még hat tankot és hajnalban riadó lesz. Veletek megyünk támadásba, Oroszlánba, a szénbányára. Naplementére megérkezett a hadtáp is. Nekünk meg az újvidéki kerékpáros századnak, meg a topolyai huszárszázadnak riadó. Minden tankhoz tizenegy ember. Felfejlődünk. Hát adják ám a rumot. Volt ott, vagy három hordó rum a községházán. Meg volt mondva, hogy puskát, töltényzsákot és kenyérszákot vigyünk. Semmi mást. Egy százados meríti a hordóba a kétdecis poharat, aztán nyomja ide. Rum volt benne, hogy igyak. Elvettem, aztán ki is öntöttem. Miért öntöttem ki? — így a százados. Mert én nem iszom százados úr! Miért nem tegnap adta! Erre

az előkapta a pisztolyát. Adok én neked mindjárt, mondja. Meg hogy fogjam be a számat, mert agyonlő. Velünk volt egy orosz is magyar ruhában, jött velünk. Ott állt mellettem, és az már markolászta a zsebében a pisztolyt. Lelőtte volna a századost. Mi mondtuk neki, hogy mihelyst megközelítjük őket, rögtön átszökünk. Akkor már egy egész szakasz átment az oroszokhoz, a szénbányákhoz. De mi nem bírtunk. Mert parancsnoki tankkal voltunk, és nekünk ki kellett tartani...

... haladtunk az oroszok felé. Egy villámgéppuskát kellett vinnem. Ha nem húzom, akkor a német belénk lő. Hát húztam. Egyre közelebb értünk az oroszokhoz, azok meg elkezdtek löni. Hát becsapódott egy akna mellém, az aztán csúnyán összedarabolt. Csak egy sorozatot lőttem, mert a német kiugrott a tankból és agyon akarta löni a rajparancsnokom. De én azt lelőttem. Az oroszok meg szórták aknával a terepet. Mondja a rajparancsnok, Papp Pista volt, idevaló, hogy ő rázza a kapcáját az oroszoknak, nehogy ide lőjjenek. Én meg véreztem. Olyan jó méteres körzetben a vértől elolvadt a hó. Itt folyt ki, itt a nyakamon folyt végig. Aztán bevittek abba a véres ruhába egy nagy terembe. Ott lefektettek a sorba. Jött egy orosz tiszt, kérdi, hogy ki kicsoda, meg hogy hol van a fegyver? Mondták neki, hogy otthagyták kinn. Miért nem hozták magukkal — mondta — mentek volna Debrecenbe, a Vörös Hadseregbe, mert az akkor már megalakult. Másnap kocsira ültettek. Piszkos hideg volt, január 14-e. Átvittek a csákvári kórházba, ahol viszont nem volt senki, csak tíz nővér. Azok meg lenn voltak a pincébe és nem jöttek onnan fel. Ezért aztán elvittek onnan egy civil házába. Azt mondja a házigazda, hogy minek mentünk mi oda? Mondom neki; jóember, látja hogy hoztak bennünket és ne sokat beszéljen, mert szólunk az oroszoknak, az magát kipusztítja innen. Az oroszok aztán hívtak egy orvost. A meg mondja a civilnek, hogy minden nap kezeljed, mert ha nem kezelled, agyonlőlek.

... a nyolcadik napon úgy elöntött a vágy, hogy haza. Vagy hazamék, vagy megdöglök. Elindultam, oszt mentem a bottal, Kiérek Csákvárról. De az oroszok is

vonultak ki. Mondom az egyiknek, hogy vegyetek fel a gépkocsitokra. Azt feleli, hogy nem, mert magyar vagy. Eredj fel az árokpartra, mert agyonváglak. Magyarul mondta. Felbicékeltem magam. Aztán nagy nehezen lejuttem Iváncsáig, volt vagy tíz kilométer. Ott megaludtam egy háznál. Adtak enni, meg minden. Aztán Iváncsán megfogott egy orosz őr. Bevisz, leültet. Mindjárt szóltak a tolmácsnak. Jött három tiszt is. Mondja a tiszt a szakácsnak, hogy hozzon nekem enivalót. Hát az hozott paprikást, aztán káposztás tésztát. De nem nagyon bírtam enni, mert lázas voltam. Hoztak egy korsó bort. Na idd meg. Hát megittam. Most már gyújts rá. Aztán mondják a tolmácsnak, kérdezze meg, hogy mit keresek itt, meg hová való vagyok? Mondom, hogy kényszerből jöttünk idáig, aztán megszöktünk a némettől. Aztán, hogy dombegyházi vagyok. Felugrott mind a három tiszt. Jaj, gondoltam, biztosan rosszul szóltam. Hej, mondja az egyik, harasó. Dombegyház az jó, adtak enni, inni. Ott jó, harasó. Behívtak egy katonát, hogy adjanak nekem civilruhát, olyat, hogy meg ne fázzon. Össze is hordtak nekem pulóvert, pantallót, nagykabátot, kalapot. Olyat kaptam, mint amilyen van a cowbolyoknak, ilyen nagykarimájú volt. De a ruhákat libák alól húzták ki. Tiszta libaszar volt. Amikor aztán jött a tiszt és meglátta a ruhákat, hát leköpte őket. Mondja. Vedd alólra a katonaruhát, hogy meg ne fázz, és húzz rá rossz rongyot, hogy ne látszódjék. Nekiindultam, elértem Vál községbe, de ott egy orosz őr megfogott. Kérdi, hová mész? Mondom Ercsibe — azon akartam keresztül menni. De Ercsibe betörték a németek. Nem engedett tovább, beküldött egy házba, ahol orosz tüzérek voltak. Gyere! Megfogtak, lefektettek egy ágyra. Dehát ők oroszok voltak, bementem egy másik házba, ott már magyarok voltak. Kérdem tőlük, van itt orvos. Mondják, persze hogy van. Menj arra, amerről jöttél, van ott egy szobor, Szent Antal, arra van. Megyek, ott egy ház, kinn áll a lépcsőn egy jóöltözötű ember. Átölelt, elvitt egy másik házhoz. Ott volt az orvos. Mindjárt rátettek az asztalra, és elkezdi hasogatni rólam a ruhát. Hú, doktor úr, ne hasogassa, miben fogok én hazamenni. Leintett, adok én magának... A

doktor házat aztán az oroszok kinevezték kórháznak. Nekem a sparheldt elé leterítettek egy gyékényt, azon feködtem. Teltek a napok. Egyszer csak odajött hozzám egy orosz őrnagy. Nyolcas dohányt, cigarettákat, meg töltőt hozott magával. Csinálj nekem cigarettát – mondta. Ő nem tudott csinálni, mert mindig kihasadt neki. Nem hajolt sem a kezem, sem a lábam, de mégis elkezdtem neki csinálni. Gyorsan lehetett csinálni. Táncolt örömben, hogy most már lesz cigaretta... Egy hónapra rá azt mondom az orvosnak, hogy elmegyek. Azt feleli, hogy majd megtudja az orosztól, hogy Pesten mi újság a híddal, merthogy be van szakadva Csepelnél. De csináltak egy pontomhidat, amin ötösével lehet menni. Így azt eljöttem. Kötött az orvos egy zsákot, tett bele kenyeret, négy karika kolbászt, meg szalonnát és kaptam még 400 pengőt is. Érden aztán összetalálkoztam egy Kecskemétre való öreg bácsival, aki a feleségével meg a lányával volt. Meg egy kisteleki legénnyel. Mondják, hogy nem mernek hazamenni. Erre én, eredj csak kérj igazolást, azt gyere. Jövünk is. Azt mondják ezek Soroksáron. Menjünk be az állomásra és menjünk vonattal. Hát amikor bemegyünk az állomásra elibénk áll vagy hat orosz. Davaj! Davaj! Sínvasat hordani! Nem bírom, mutatom a kezem, meg a lábam. Így álltak ni. Megértették. Bementünk az állomásra, jött a vonat és nagy nehezen beszálltunk egy marhakocsiba. Ott annyian voltunk, de annyian. Fülöpszállásig jöttünk, mert utaztak velünk oroszok is, akik megállították a vonatot, mert vadászni akartak. Képzelheted, egy napig tartott az út Fülöpszállásig. Leszálltunk hát és tovább gyalog mentünk. Kis tanyák voltak ott. Látjuk ám, hogy az úton ott áll egy gépkocsi. Csinálja egy harminc év körüli férfi. Mondom neki, hogy vigyél el. Azt feleli, hogy menjetek csak. Megcsinálom a gumit, azt utolérlek benneteket, azt elviszlek Kecskemétiig. Elvitt odáig, adni akartam neki pénzt érte, de nem vette el. Mind a ketten rítunk, hogy ő is milyen messze van a családjától, meg én is.

... hát az öregnél aludtunk. Ott megborotválkoztunk, megmosakodtunk. Másnap mondtuk az öregnek, hogy

vezessen ki bennünket arra az útra, amelyik jön Szegednek. Hát ki is vezetett. Odaérünk Kistelekre. Hát ott rengeteg német. Az erdő mellett őrizték őket. Budáról hozták mindegyiket, mert közben Buda elesett. Mondom a legénynek, hogy akárki bármit is kérdezne, egy szót se szóljon. Semmit se szólj, csak mennél nagyobbat lépjél. Én a mankóval akkorákat léptem, mint ide az ajtó. No, kiértünk a falu szélire. Azt mondja a koma, hogy ő megérkezett, mert ide tíz kilométerre lakik, ideadja a kabátját, jó háromnegyedes kabátja volt, meg a kalapját. Ő is úgy kapta valahol. Én meg adtam neki száz pengőt. Nem akarta sehogyse elfogadni. Vedd el. Összejöttök komák és mulattok rajta egyet. Megcsókoltuk egymást, elment, én is elindultam. Jött egy kocsi. Mondom, hogy vigyen el engem. El is vitt, vagy tizenhárom kilométert. Ahol leszálltam egy tanya volt a kövesút mellett. Nagyon rítt ott egy menyecske, volt mellette két kisgyerek. Mondja, hogy a házuk mögött volt a tüzérség, amit telibe talált egy löveg. Az ura is meghalt. Nagyon rítt, hogy maradjak ott. Dehogymaradok — mondtam. Volt beljebb, vagy száz méterre egy tanya. Bementem oda szállást kérni. Két öreg meg, egy tízéves forma gyerek volt ott. Jaj, nagyon megörültek nekem, mert zaklatták őket a bandák. Adtak enni, aztán reggel irány tovább Szegedre. Ballagok az úton. Jön egy kocsi. Nem szóltam, hogy vigyenek el. Vagy nyolcszáz méterre volt egy csárda. Odaérek, hát ott áll a kocsi. Éppen jönnek ki a csárdából. Mondom nekik, vigyenek el Szegedre. Mondják erre, igyon egy kis bort, aztán elvisszük. Félttem, hogy otthagynak, gyorsan megittam három deci bort, aztán fel a kocsira. Ahogy haladunk Szeged felé, jön a dűlőúton ki egy asszony, tejet hozott. Megálltunk. Jöjjön fiatalasszony, elvisszük — mondja az ember. Egyszer aztán odafordul hozzám. Hová megy? Megyek Dombegyházra, de magam sem tudom, hogyan jutok át Szegeden. Na, majd én elintézem, így az asszony. Mikor beérünk Szegedre leszálltam a kocsiról. Kérem, mit fizetek? Mondják, semmit.

Jött a villamos. Mondja az asszony, üljön fel, aztán amikor megáll, szálljon fel a másikra. No, megérkeztem a Tiszához, ott vagyok a partján. A komp majd-

nem indul már. Mondom az oroszoknak, hogy Makóra megyek. Átérek, látom, hogy két ismerős asszony ül egy kocsin. Megyek azt oda, hogy vigyenek el engemet Makóra. Üljön fel. Mit fizetek? Harminc pengőt. Tessék.

A két asszony mindjárt megismert, osztr beszélgettünk. Makóra érve azt mondják, hogy menjünk be az állomásra. Mondom, no én azt nem, mert elfognak, azt rángatnak. Így aztán mentünk tovább, Nagylak, vagy Földeák, nem tudom már milyen községbe értünk naplementére. Bementünk egy házba. Egy nyugdíjas csendőr lakott ott. Ő aztán elment a község házba és bejelentette, hogy van nála három idegen. Mert akkor azt be kellett jelenteni. Ott aztán kihallgattak bennünket. Megkaptuk az engedélyt. Lett szállás. Engem egy díványra fektetett. De sok volt bennem a tetű. Csípett én meg mocorogtam, beszéltem is, szóval nagyon keveset aludtam. Reggel aztán ki az állomásra. Jött a vonat és tizenegy órára Battonyára értünk. Ott kiszálltam. A két asszony meg elténfergett, de nem bántam már én akkor. Hogy ahogy jövök, látom ám öcsém feleségét. Mondja, hogy gyere el hozzánk. Dehogy megyek, tele vagyok tetűvel, nem szórom be velük a gyerekeket. Gyerünk haza, Dombegyházra. Amikor ideérek, ott megyek el a kocsmá előtt. Akkor a kocsmáros, hogy menjek be. Hát én nem megyek be, nekem nem a kocsmá az első, hanem a család. Azért bementem, vagy két pálinkát behajítottam. Megyek aztán haza, jön az állatorvos. Azt mondja, magát mi a fene lelted. Mondom, hogy beteg vagyok. Látom ám, hogy család elém a fiam, de aztán kikertül. Mondom, hová szaladsz? Édesapám, maga az? — kérdi. Az a hír jött haza, hogy én meghaltam. Itthon meg már megsirattak. Az asszony sem hitte, hogy jövök. Állt kinn a gangon, amikor odaértem a léckerítéshez. Meglátott, azt kezdett szédülni. Mire odaértem már lebukott volna a kőre. Elkaptam egykézzel, azt nem esett el..."

A dombegyházi községek területére 1944. szeptemberében elért a háború. A hadműveleti napló bejegyzése szerint a Battonya-Dombegyház-Kevermes vonalra vonult vissza a második magyar tartalékhadtest és öt harcokcsi kilövésével visszavert egy Battonya elfoglalásért indított szov-

jet támadást. Dombegyházát csupán néhány belövés érte. A hátráló magyar alakulatok és az előrenyomuló szovjet csapatok katonái "csak átvonultak" a településeken. Idős Ködmön István elmesélése szerint:

"... itt jöttek át ... de mi nem menekültünk innen el. Úgyhogy én kimentem az utcára. Itt a kertek alatt cirkoltak. A honvédek ásóval, kapával a cirkot levágták, hogy kilátás legyen itt. Akkor erről gyöp volt, oszt erről jöttek az oroszok be. A magyaroknak itt volt két géppuskájuk. Megvárták, mikor ezeknek a közepébe érnek, aztán rájuk géppuskáztak. Mi az utcáról lestük. Volt olyan, aki egész nap ott feküdt sebesülten a forróságban. Reggelre aztán elszállították őket. Délután már a másik oldalról kaptunk tüzet. Az előttünk lévő házat találat is érte. Volt nekem bunkerom is, fa volt rárakva keresztbe-hosszába, és le volt földelve, azon meg egy kazal széna állt, úgyhogy a szomszédok, itt húzódtak meg. Én pont ott álltam a szénakazalnál, amikor lőttek. Oszt hát ugye a háztetőt szétrugta. Én is hasravágtam magam, mert nem akartam, hogy a cserép fejbe verjen. Ezután kimentem az utcára, akkor egy ruszki meglátott. A szomszéd meg jött velem. Kérdi tőlem, mi van? Hát mondom semmi, tiszta a levegő. Nem mondtam neki, hogy itt az orosz, mert akkor megjed, oszt elmegy. Inkább maradjon itt velem. Aztán ő is meglátta. Mondom, ne ijedez, hát ember az is, nem bánthat bennünket. Oda is jött hozzánk, kihúzott egy piros papírt a zsebéből, és mutatta, hogy akasszuk fel a falra. Mi meg felakasztottuk a falra. Ez délután volt...

... bejöttem, mert nagyon lőttek, puskával lőttek, csak úgy hullott a falevél. Lapulva jöttem az udvarba. Látom, hogy két ruszki kiskocsit húz, géppuskát, mentek a temető felé. Ők is megálltak, oszt lestek engem. Amikor megindultam, ők is megindultak... Este a magyarok jöttek megint. Zörgettek a kapun, mondom, mit akarnak. Ne jöjjenek ide, mert itt vannak az oroszok. Három tankjuk is itt áll a kert alatt. Hol vannak, kérdi az egyikük. Két olyan fiatal magyar volt. Mindjárt előveszik a kézigránátot, hogy mennek ki a kertek alá. Hát megijedtem, még majd itt összelövik a

házamat. Tényleg úgy voltam, meg voltam ijedve. De nem történt semmi. A két tank időben elment, de a harmadiknak valami baja volt, mert a lámpjával foglalkoztak. Amikor elkészültek vele, azok is elmentek...

... Amikor jöttek az oroszok, zörgettek az ajtón. Bejöttek, szétnéztek, oszt mondták oroszul, hogy maradjunk. Jöttek ugye, éhesek voltak ők is. Vágtam nekik egy darab szalonnát, köszöntek, oszt tovább mentek..."

A magyardombegyházi Csorba Sándor meg éppen kint állt a háza előtt:

"... támasztottam a nagykapu oszlopot, mikor lövöldöztek. A Biró-tanyán magyar katonák voltak, itt a faluban, a kertek alján meg az oroszok. Azt akkor a mieink megzavarták őket. A Deákék kerítésén bújik ki egy orosz, hogy meneküljön. Hátizsákja is volt, olyan buggyos. Azt beakadt a kerítésbe, ő meg kibújt belőle. Amikor már elmentek, meg elcsendesedett minden, kiléptem innen az oszlop mellől, felvettem megnézni, mi van benne. Hát volt benne egy törülköző, meg egy kanál, meg egy kis só..."

A dombegyházi községek átvészelték a háborút. Gazdasági veszteségeik azonban nagyok voltak. A harcoló alakulatoknak, akár a magyar csapatoknak, akár a szovjet csapattesteknek, lovakra volt szükségük. Jobb esetben kifizették az állat árát, persze a pénzzel a gazda nem sokat tudott kezdeni, hiszen neki ló kellett a szántáshoz és a vetéshez, egyáltalán a gazdálkodáshoz. Viszonylag kedvezőbb helyzetbe az került, akit fogatával együtt "málenkij robotra" vittek el, majd utána visszaengedtek.

A "háború keresztül ment" a településeken. A katonaviselt férfiak meg igyekeztek összeszedni az elhagyott, szétszórt lövedékeket és lőszerkeket, hogy ne okozzanak baleseteket, tragédiákat. Az összegyűjtött gránátokat felrobbantották. A világháborúban elesettek nevét — később — Csizmadia János javaslatára felvésték a Magyardombegyházán felállított hősök szobrára, melyet az 1914-es háborúban meghaltak emlékére emeltetett a község. Első világháborús turul madarat ábrázoló emlékmű egyébként Dombegyházán is felállításra került az 1920-as évek fordulóján.

A Vörös Hadsereg rendkívül gyorsan foglalta el a három települést. A szovjet csapatok Dombegyházára 1944. szeptember 23-án, Kisdombegyházára 1944. szeptember 27-én, Magyardombegyházára ugyancsak 1944. szeptember 27-én vonultak be. A nagybirtokosok szinte kivétel nélkül már korábban összecsomagoltak és elmenekültek. A kastélyok üresen maradtak. Elszabadultak az indulatok. Sok dombegyházi ember, volt cseléd, valósággal megrohanta a kúriákat, és az uradalmak gazdasági épületeit.

"... Kevermes felé volt egy gyönyörű park. Bukszusok voltak ott, meg rózsaliget, üvegházak. Szobrok is voltak ott, hófehér márványból... három szobor volt ott, nekimentek és szétzúzták... Lebontották a kastélyt, széthordták a köveket... A Lonovics kastélytól úgy 20 kilométerre volt a családi kriptá.

... itt volt eltemetve Hollósy Kornélia is.. (aki 1852 áprilisában férjhez ment Lonovics Józsefhez, az apához, visszavonult a színpadtól és Dombegyházra költözött). A grófnak volt egy kilencéves kislánya, akit Klári tanított, az meghalt. Kivették a csontvázát a kriptából. Egy ember a nyakába akasztotta a csontvázat és behozta a faluba. Innen aztán a rendőrök visszavitték vele, ugyanúgy, a vállán..."

Eszes Ilona és testvére Eszes Klára tanítónők azonban azt is látták és tapasztalták, hogy néhány helyi földbirtokos hogyan bánt a cselédeivel. Eszes Ilona egy községi iskolában a Hermina-majori iskolában tanított hosszú ideig. Közvetlenül tapasztalta a cselédek megalázását.

"... ezek az emberek mindig cselédek voltak és most lehetőség nyílt nekik arra, hogy felszabaduljanak, tomboljanak és pusztítsanak. Ismertem olyan uraságot, aki nem engedte, hogy abból a kútból igyanak a munkások, a cselédek, amelyikből, ők isznak. El kellett nekik menni, nem tudom hány kilométert, hogy tudjanak kapni ivóvizet... Úgy bántak a cselédekkel, mint a jószággal. A bátyám orvos volt a faluban. Mikor beteg lett egy-egy cseléd, hát annyi időt nem adott neki, hogy tiszta ruhát vegyen fel, vagy cipőt húzzon. Azzal a trágyás lábbal jöttek be a rendelőbe..."

A dombegyházi nincstelének, az évszázadokon át rendszeresen meg-

alázott cselédemberek, akik között ugyanúgy akadt mindenféle, mint bármely más rétegben, törvényadta jogát és igazságát az Orosházán megjelenő Népakarat 1944. október 19-i vezércikke fogalmazta meg.

"Most újra és végérvényesen kerül napirendre a földkérdés évszázados nagy pöre, és teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy Dózsa unokái ezt a pört magukénak megnyerik. A magyar földmunkásság és törpebirtokosság megkapja azt a darab földet, amelyen szorgalmas munkával, hozzáértéssel, emberi életet tud maga és családja részére biztosítani. Ezt akarnia kell a földmunkásságnak, a törpebirtokosságnak is, mert a nagybirtok kiváltságát mindig a kisbirtokosság, kisiparoság és a munkásság fizette meg..."

A vezércikk igazságához hozzá kell tenni valamit. Blidár Mihály kisdombegyházi lakos pontosan fogalmazott, amikor azt mondta, hogy 1944 őszén az volt a községben a fő kérdés, hogy "mit eszünk jövőre"? A földet függetlenül attól, hogy elmenekültek a nagybirtokosok, meg kellett művelni. "Kapta magát a parasztság, én magam is, és fogtunk egy darab földet, ki így, ki úgy elkezdte művelni....

"... amikor Debrecenben az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakult és meghozta a földosztásal kapcsolatos rendelkezését, akkor én is ugye mindjárt az elsők között voltam. Megalakítottuk a Földmunkás Szakszervezetet. Összeírtuk, kinek mennyi föld kellett. De kevésnek bizonyult, mert aki a gazdaságban szolgált, annak a földterületét, ott abból a gazdasági részből kellett kiadni. Úgyhogy megalakult egy Földintéző Bizottság ... oszt felosztottuk a földeket, házhelyeket osztottunk, később a gazdasági épületeket is felosztottuk, hogy legyen miből építeni az embereknek. Elbontottuk az urasági birtokrészeket az épületeket, onnan téglát hordtak el, járdát építettek. Aztán közös összefogással tanácsházát is építettünk.

... aztán megalakítottuk a földműves szövetkezetet is (a FÉKOSZ-t, Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége) 1946. február 13-án, ahol 67-en jelentek meg, de az alapító tagok száma 200 volt, én lettem az elnöke, mert írástudó voltam, meg hát én voltam a legfiatalabb is. Mert hát sokat kellett menni a földosz-

tással kapcsolatosan Makóra. Ott alakult meg a Megyei Földrendező Bizottság. Azok intézték a dolgot... Ők ellenőrizték, hogy megfelelően dolgozunk-e? Sokszor kellett gyűlést összehívni, ki kellett függeszteni a földigénylők névsorát 10-12 napig, hogy mindenki lássa, hogyha valakinek valami panasza van, az megtehesse. Voltak, akik keveselték, vagy kifogásolták, hogy ez, meg az miért kap annyit.

... minden földet nem lehetett kiosztani, valamennyit állami tartalékba kellett helyezni, mert ebből elégítettük ki a későbbi, vagy az igényjogosultat. Akinek meghaladta a földje a 4-5 holdat, vagyis volt neki, az csak kiegészítést kaphatott, ha futotta a területből... itt 286-an jutottak földhöz..."

Dombegyházán is felosztották a földeket. Fodor István visszaemlékezése szerint:

"... 1944 őszén értek ide az oroszok. Majd azután jóval később kerestek bennünket, kommunista párttagokat, hogy alakítsuk meg a Földosztó Bizottságot. Kérdeztem: minek? Én már ősszel kiosztottam a földeket..."

A dokumentumok szerint 1944 őszén Dombegyházán 4637 kataszteri hold földet kapott 959 család és 480 nincstelen jutott általában 800 négyszögölnyi házhelyhez.

"... Azután mégis megalakítottunk egy 25 tagú bizottságot. Ki legyen az elnök? A többiek azt mondták, menjek én Makóra a Megyei Földrendező Bizottság elnökéhez. Hogy én tudok beszélni! Hát elmentem. Megegyeztünk és nem osztottunk mi itt újból semmit. Jó volt úgy, ahogy 44-ben megcsináltuk..."

Mindkét — a spontán és az igazi — földosztás tulajdonképpen símán lezajlott. Természetesen itt-ott szóba került, hogy mi lesz, ha az uraságok visszajönnek. A kapott földet azonban senki sem utasította vissza. Érdeemes mégis néhány beszélgetés földosztásra vonatkozó részeiből idézni.

"... nem volt választás, hogy itt vagy ott. Szólították névről. Kihírdették, hogy ma kinek és holnap kinek.

Szólta nekem is, hogy holnap reggel nyolc órára legyek a tanácsházánál — nemcsak nekem szóltak —, mert máma osztják ki a földet. Nagyon jó helyen kaptam földet. A Nyéky gazdaságéból, ott ahol az a szép kastély még most is megvan. Öt holdat mértek ki. Örültünk is nem tagadom. No, de sok föld meg maradt, mert nem volt annyi nép. No, akkor megint rálőcsölték az emberre, arra, aki még bírt dolgozni, hogy ennyi meg ennyi földet még meg kell, hogy csináljon...”

A ki nem osztott földek képezték az ugynevezett állami tartalékföldet. Persze az is az igazsághoz tartozik, hogy nem mindegyik föld volt kapós.

”... itt volt, ide 3-4 kilométerre a Jakabffy-féle föld. Az a föld nem kellett senkinek sem, mert messzi volt a községtől. 42 hold volt. Egyszer behívtak a tanácsházához. Ezek az elvtársak azt mondják. Ott van az a 42 hold, osszam szét valakinek... meg hogy itt van az udvaron öt gép. Menjek és szántsam meg a földet. Szóval osszam ki, akinek akarom, csak csináljak vele valamit. Hát mondom miért? Én nem vagyok Földrendező Bizottság! Osszátok ti szét... Na, mindegy. Elvállaltam, hogy majd én szétoosztom. Szét is osztottam két holdjával, négy holdjával. Adtam, akinek kellett. Szétmértem a 42 holdat. Aztán ki oda a traktorokkal és felszántottuk. Persze aztán ki kellett a traktorokat fizetni mindenkinek, akinek felszántottuk a földjét...”

A Földosztó Bizottság arra törekedett, hogy mindenki kapjon földet. Ennek ellenére néhányan mégis kimaradtak a földosztásból. Ki ezért, ki azért.

”... mert bevándorolt voltam. Azok, akik ide letelepedtek — voltunk vagy nyolcan — nem kaphattak földet. Később igaz, talán 1947-ben volt egy ilyen terv itt Kisdombegyházán, hogy a kiosztatlan 100 kataszteri holdból majd kapunk három-három holdat. De nem került rá sor, mert odavalósiaknak adták. Így aztán nem kaptam ...”

A földosztással szinte egyidőben megkezdődött a pártok szervezése is. A három Dombegyházán öt párt alakult. A Magyar Kommunista Párt, a Polgári Demokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Szociáldemokrata Párt és a Független Kisgazdapárt.

— kezdetben a Nemzeti Parasztpártnak voltam a tagja. Elnökhelyettes voltam. Hát nem könnyen alakultunk meg, mert tájékozatlanok voltunk. Azt sem tudtuk, hogy melyik párt mit akar, meg hogy akar... Jöttek mindig. Most ez a párt tart gyűlést, holnap meg az, holnapután meg amaz... Hát akkor ugye nem tudhattuk. Most az ember látja is, mert van tévé, rádió. Meg iskolázatlanok voltunk mi abban az időben. Nekem például öt elemim volt. Itt ebben a faluban — nem tudom, hogy akkor hány lakosa lehetett, volt itt, vagy hatvan ház — nem volt tán összesen sem száz olyan ember, aki elemi iskolát végzett volna. Nem is volt muszáj tanulni, meg aztán apáink sem mondták, hogy elmenj ám az iskolába, mert hasznát veszed majd...

— Az, hogy ki melyik pártba lépett be mitől függöt?

— A Kisgazdapárt az egy olyan volt abban az időben, hogy féltette a húsz, meg harminc, meg ötven holdját. Tehát mink, akiknek nem volt semmijük, ilyen vagyion nélküli emberek csak a Parasztpártba, vagy a Kommunista Pártba húzódhattunk...

— Mi volt a pártok programja között a különbség?

— Ígért mind abban az időben. Csakhogy, mi nem ismertük a dolgokat, tájékozatlanok voltunk. Ez ilyet mondott, az meg olyat... A kommunista párt azt hirdette, hogy most már nyugdíjas élet lesz. Ha letölt ennyi, meg ennyi időt, akkor megkapja majd a nyugdíját. Meg hogy a családját taníthattassa, ami tényleg való is, mert hát ma már mindenki tanulhat, ha akar. Meg azt is mondták, hogy most már élvezzük a miénket...

... tagdíjat is fizettünk. Járt itt Veres Péter is. Lejött Mezőhegyesre meg Makóra, aztán eljött ide is egy kis időre. Egy félórát elbeszélgetett a tanácsháza előtt... Nem rossz párt volt a Parasztpárt sem..."

Az úgynevezett régi községházán működött Nemzeti Parasztpárt — községi titkára Endre Gábor — taglátszáma 1945. júliusában 156 fő, ok-

tóberben már 228 volt. Ez jelentősnek mondható, hiszen nem voltak meg a feléleszthető pártkeretek. Nagyon kevesen ismerték a párt célkitűzéseit, sőt egyáltalán a létezését országos szinten. A párt nemcsak szervezeti hagyományokkal nem rendelkezett, de eszmerendszere sem kristályosodott ki. Ha ennek fontos és lényeges elemei a népi írók műveiben fel is lelhetők, ezekről a dombegyházi emberek csak nagyon keveset tudhattak. Nem így a Szociáldemokrata Pártról.

"... én szociáldemokrata voltam. Azt láttam jobbnak.

— Miből gondolta, hogy a Szociáldemokrata Párt jobb, mint mondjuk a Parasztpárt, vagy a Kommunista Párt?

— Hát én olyan félkommunista voltam. Nem voltam kispap, legfeljebb, ha lett volna, vagy harminc hold földem. Parasztember nem lehetett gazdag ember soha.

Ezen a vidéken a szociáldemokrata mozgalomnak gazdag és közismert hagyományai voltak. A Tanácsköztársaság után egy évtizedig ugyan a falusi földmunkás szakszervezetek nem működhettek, és nem jöhettek létre a helyi szociáldemokrata szervezetek sem, a mozgalom mégis élt. A gazdasági válságot követően szinte elemi erővel, búvópatak-ként tört felszínre és hozta létre szervezeteit. A Szociáldemokrata Párt dombegyházi szervezete 1945. szeptemberében 430 tagot számlált, októberben pedig 480 főből állt.

Legkorábban és a leghatározottabban a Kommunista Párt szerveződött meg a községben.

"... Amikor ideértek az oroszok, bizony nagy káosz volt a faluban. Hát mi gyorsan megalakítottuk a kommunista pártot. A Dus György tudott oroszul valamilyest, úgy hogy kaptunk fegyvert és vigyáztuk a községet..."

Ebben az is közrejátszott, hogy a két világháború közötti időben ezen a vidéken az agrárproletárok tömegei a Szociáldemokrata Párt keretei között politizáltak, ám sokan szűknek érezték azt. A háború után a MKP-ba való áramlás nem csupán a szovjet csapatok jelenléte által teremtett lélektani szituáció kifejeződése volt, hanem balratolódási folyamat. Az MKP helyi szervezetei a dombegyházi községekben is megalakultak. Dombegyházán 1944. november 14-én, a titkár Baranyi József, a vezetőség tagjai; B. Nagy Pál, Varga István, Kardos László, Péter István,

Cs. Kovács Mihály, Gábor Pál és Turi József. Kisdombgyházán 1945. március 10-én, a titkár Matyelka Mihály, a vezetőség tagjai; Tapasztó András, Czakó Mátyás és Lukács János. Magyardombgyházán pedig 1945. március 12-én, a titkár Kenéz Sándor, a vezetőség tagjai; Fülöp Sándor, Varga Mihály, Dus István, Horváth István, Papp András (Dr. Tibori János: A felszabadult Békéscsaba másfél évtizedes története. 1944-1961. Békéscsaba, 1961.).

Az 1945 júniusában készült statisztika (csak Dombgyházát említi) szerint a taglétszám 139 fő, szeptemberben 570 fő, októberben pedig már 612 fő.

A Független Kisgazdapárt 1945 szeptemberében 228 tagot, a Polgári Demokrata Párt viszont összesen 47 párttagot számlál.

"... Én különben a Kommunista Pártba mentem először. Azért nem maradtam ott, mert nem volt fölvétele. 45*-ben nem vettek föl a Kommunista Pártba senkit, csak az elismert tagokat. Akik tevékenykedtek azelőtt. Nekem volt rokonom, meg most is ott van, az kijött, és azt mondta, hogy nem veszünk föl. Mondom, jól van akkor. Kibandukolok és megyek kifelé. Keresztes Bandi mondja, hun voltál? Mondom, voltam itten. Gyere mihozzánk. Akkor osztán úgy mentem a Szociáldemokrata Pártba. Mert mindenféleképpen kapcsolatot akartam teremteni magamnak. Három hónap múlva már titkár voltam..."

"... Sok minden történt. Volt itt ilyen is, aki vallásosabb volt a papnál. Mikor aztán megalakult a Kommunista Párt, ő vitte a piros zászlót. Szóval köpönyegforgatók voltak. Rákosi azt mondta, hogy neki többet ér egy komoly kisgazdapárti, mint egy nádszál kommunista. Mert ez ingadozik, de a kisgazdapárti, az nem ingadozik. Olvassa el Puja Frigyesnek azt a könyvét, hogy Felszabadult Battonya. Majd abban olvashatja, hogy nagyon sok párttagot kizártak, mert tudták, hogy köpönyegforgatók..."

A pártokkal szinte egyidőben alakultak meg a Nemzeti Bizottságok. Dombgyházán a Nemzeti Bizottság elnöke Baranyi József, titkár Tapasztó Pál, tagjai Fodor István, Turi József, Bedő József, Varga Márton, Zsilován János és Boda Mihály. Kisdombgyházán a Nemzeti Bizottság elnöke Blidár Mihály volt, Brebán János pedig mint vezetőségi tag dolgozott. A magyaradombgyházi Nemzeti Bizottságnak a tagjai Veszpré-

mi István, Kelemen Sándor, Papp Gábor és Király János voltak. (MSZMP Járási Végrehajtó Bizottsága Mezőkovácsháza Agit. prop.: 14(1960. sz.)

A koalíciós alapon szerveződött testületeknek a tevékenysége kezdetben az élet minden területére kiterjedt. Kezdeményezésükre alakultak meg a népbíróságok, az igazoló bizottságok, vezetésükkel szerveződött újjá a rendőrség és a közigazgatási apparátus. Nagy szerepük volt a termelés megindításában, az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásában. Az Ideiglenes Kormány 1945. január 4-i rendelete kivonta hatáskörükből a helyi államigazgatás feladatait, s ezután mint a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front helyi szervei mindinkább társadalmi, politikai ellenőrző szervezeteként működtek, majd 1949-ben véglegesen beszüntették tevékenységüket.

Az 1945-ös választásokon öt párt indult Dombegyházán.

A Nemzeti Parasztpárt	441,
a Polgári Demokrata Párt	36,
a Kommunista Párt	1109,
a Független Kisgazdapárt	1097,
a Szociáldemokrata Párt	314

szavazatot kapott.

A "Haza és magántulajdon" jelszavával fellépő Független Kisgazdapárt az országos választásokon 57 %-os győzelmet aratott. A dombegyházi községekben a Kisgazdapártra voksolók száma azért figyelemre méltó, mert a párt nem a Tiszántúlon, hanem a Dunántúlon ért el nagyobb sikert. A választásokat követő pártközi megbeszélések során komolyabb nézeteltérés alakult ki abban, hogy a kulcsfontosságú belügyminisztérium melyik párthoz tartozzon. Az MKP tisztában volt azzal, hogy a hatalom megragadása szempontjából fontos szerepük van a rendőrségi és a biztonsági szerveknek. Ezért ragaszkodtak ahhoz, hogy a tárca egészét, vagy legalábbis a rendőrség feletti ellenőrzést az MKP kapja meg. Rákosi Mátyás taktikai okokból bejelentette: amennyiben nem kapják meg a tárcát a megfontolás tárgyává teszik a koalícióban való részvételt. Hosszas tárgyalás után végül is kompromisszum született. A Kisgazdapárt beleegyezett, hogy a belügyminisztériumot az MKP megkapja, azzal a feltétellel, hogy a BM politikai államtitkári posztját a Kisgazdapárt töltheti be.

A Kisgazdapárt jogosan törekedett arra, hogy az államigazgatás a rendőrség és a gazdasági élet vezető pozícióit átalakítsák a választási eredmények szerint. A Kisgazdapárt mindenütt kapja meg az 50 %-ot. A

községben összecsapásra került sor a helyi rendőrség és a kisgazdák között.

A rendfenntartás érdekében Dombegyházán 1944 őszén Dus György parancsnoksága alatt 17 fős rendőri egység alakult. A "policájok" a kommunista párt tagjai voltak, akik figyelmen kívül hagyták a Kisgazdapárt igényeit. Erre a kisgazdapártiak megkísérelték, hogy a községi rendőröket lefegyverezzék és azokat az egyruhájuk átadására kényszerítsék. Akciójukat azonban a Kommunista Párt tagjai megakadályozták.

A földosztást követően és a választások után "az új rendszerben munkanélküli jövedelem nincs. Mindenkinek dolgoznia kell, akár a maga kis birtokán, akár a munka más területén" — elv megvalósítása jelentős akadályba ütközött. Az újjgazdák csupán nagy nehézségek leküzdése árán voltak képesek megművelni földjeiket.

"... Felszerelés, igavonó jószág nem volt, nem egy közülünk fogta magát, azután ásta a földjét..."

"... Egy tehénkém volt, az egy csikóm mellé. Én meg összefogtam a kettőt, úgy szántottam..."

Azok a gazdálkodók voltak kedvezőbb helyzetben, akik lóval, fogattal rendelkeztek. Nemcsak saját földjüket tudták megművelni, hanem arra is vállalkozhattak, hogy bér munkát végezzenek, amely többletjövedelemhez juttatta őket.

"... Örültem... mert nagyon jó helyen kaptunk földet. Nem volt messze a falutól. Úgy műveltem a földet, hogy aki szántotta, meg elvetette, meg hazatakarította a terményt, a gabonát, én annak adtam két holdat. Azt ő művelte meg, ő vetette be. Nekem meg megmaradt öt hold. A kapálást, aratást azt nekem kellett elvégezni. Ő csak a takarítást, a szántást csinálta. Így tudtam neki fizetni, másként nem. Így fizettem akkor is, amikor építettem a házam. Aki betapasztotta kívülről sárral, — mert ugye akkor még saraltunk — annak is egy hold földet adtam egy évre..."

A dombegyházi földhözjuttatottak többségének hiányzott a földműveléshez szükséges igaereje és minimális tőkével sem rendelkeztek. A háború után, tartalék hiányában ezt beszerezni, kisparaszti gazdálkodást folytatni majdnem lehetetlennek tűnt.

Szántani, vetni, a terményt behordani mégis szükséges volt, és mert a

magyar parasztság sohasem volt bővében a pénznek, szükségszerűen a gazdagabb (középparaszt) földjén végzett gyalogmunkával, a kapott földjének terméséből váltotta meg a szántás, vetés, terménybetakarítás igaerőt igénylő munkálatait.

Ez a helyzet aztán hozzájárult ahhoz, hogy már 1948-ban teljes erővel, azonban az ötvenes években elszabaduljanak a vádaskodások és a falusi életet szemlélő megyei újságokban valós tények és legendák tartásuk izgalomban, tettleges "osztályharcban" a parasztságot a gazdálkodáshoz szükséges feltételekkel és tudással rendelkező gazdák (zsírosparasztok, basaparasztok, zsírosnagygazda, kulákok, ahogyan a sajtó, többek között a Viharsarok Népe című Békés megyei kommunista párti napilap korabeli számaiban nevezték őket) ellen.

A nehézségek leküzdésére, a nincstelen parasztok, a kis- és középbirtokosok szervezésére, védelmére és tömörítésére igaz létrejött 1945. májusában a FÉKOSZ. Helyi szervezetét a dombegyházi községekben lakó gazdálkodók 1946. február 13-án alakították meg. A földművesszövetkezet, ahogyan erre felé nevezték, erőteljesen és következetesen támogatta az MKP helyi szervezeteinek a politikáját, és felvállalta a földreform eredményeinek, a mezőgazdasági munkások és a volt cselédek érdekeinek védelmét. Közreműködött a mezőgazdasági munkabérek és kishaszónbérleti díjak megállapításában, a mezőgazdasági alkalmazottak társadalombiztosítási rendszerének a kialakításában. A földművesszövetkezet két évig működött, mert 1948. decemberében megszűnt. Funkcióját a DÉFOSZ (Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége) vette át, amelynek helyi szervezete — mintegy 400 tagból állt — 1952. januárjáig, a MEDOSZ (Mezőgazdasági, Erdészeti és Vízügyi Dolgozók Szakszervezete) megalakulásáig létezett.

A FÉKOSZ, majd a DÉFOSZ azonban a tisztességes szándékai ellenére sem tudott alapvető segítséget és támogatást nyújtani sem országos szinten, sem a dombegyházi tagságnak.

A gazdálkodási és megélhetési nehézségeket csak súlyosbította a pénz elértéktelenedése. Az infláció megfékezéséhez hozzájárulhatott volna egy jó termés. Az 1946. évi, majd az 1947. évi súlyos aszály, a termelőeszközök hiánya következtében, az önálló gazdálkodást elsősorban a "végrehajtás szintjén" ismerő volt uradalmi cseléd nem tudott megbirkózni a problémákkal. 1946. júniusában már Dombegyházán is csak jegyért lehetett vásárolni. A gyenge termés miatt a lényegesen lecsökkent jószágállományt sem nagyon tudták ellátni, takarmányozni. 1946-ban megjelenik a forint, a Gazdasági Főtanács agrárrolló kialakításával a mezőgazdasági termékek árát jóval az értéke alá szorítja, amíg az iparcsikkek árát magasan az értékük fölé emeli, abban bízva, hogy fejlődik a

mezőgazdaság. Ez azonban nem így történt. A Viharsarok, 1947. március 4-i száma arról tudósít, hogy tömegverekedés tört ki a dombegyházi piacon.

"... A község lakóinak nagy része új földhözjuttatott, akik a tavalyi aszály miatt igen rossz körülmények között élnek, szinte egyedüli bevételi forrásuk a baromfi és tojás eladás. A tojáskereskedők 30 fillérért szedték a tojást, viszont a termelők a ruhaneműk árát aránytalanul magasnak tartották. Ebből általános verekedés keletkezett..."

Idős Tapasztó István a tömegverekedés előtt egy nappal lett a falu bírója. Azt se igen tudta, hogy mihez fogjon. A község ügyes-bajos dolgainak, a lakosság személyes ügyeinek intézése éppúgy az övé volt, mint a község öt szarvasmarhája takarmányának a biztosítása.

"... másnap reggel bejön hozzám a Vincze Feri és azt mondja: bíró úr jöjjön már ki a piacra, mert csak 30 fillért adnak a tojásért. Kicsit mérges lettem, hogy már ez is az én dolgom lesz végtére? Ki is törtem, oszt azt mondtam: de már bizony, hogy hány fillért adnak azért a tojásért, azt bizony én már igazán meg nem szabhatom..."

Márpedig ezeket és az ehhez hasonló gazdasági, termelési problémákat sürgősen rendezni kellett. A politikai és gazdasági feszültségeket és csatározásokat a Viharsarok című megyei lap 1947-48-as számaiban megjelent cikkek is jól tükrözik.

"A közellátási miniszter a vármegye állandó kérelmére sem hajlandó Békés vármegye ellátatlanjai részére kenyérgabonát teljes mértékben kiutalni. 66 ezer ellátatlan..."

(1947. március 21.)

"A rendkívüli szárazság keménnyé szikkasztotta a földeket, amiért — és az üzemanyag hiánya miatt — az őszi szántási munkák vontatottan haladnak... a nagy takarmányhiány miatt a megyei állattenyésztés helyzete, de különösen a szarvasmarha tenyésztése súlyos. Hiába biztosított a kormányzat dunántúli jószáglegel-

tetési akciót... az állattulajdonosok bizalmatlanok, nem merik idegenbe kiadni a jószágot..."

(1947. október 17.)

"Megindult Mezőhegyesen az új csodakormány gyártása... lehetővé válik, hogy azokban az években, amelyekben bőven terem takarmány, elraktározzanak in-ségesebb esztendőkre."

(1948. január 4.)

"Akadályozzák meg a batyúzást és az árdrágítást."

(1947. június 28.)

A Kisgazdapárt mindinkább ellentétbe került a MKP-val. Elsősorban a föld képezte a vita tárgyát. A kisgazdapártiak attól tartottak — jogosan —, hogy az MKP a felosztott földeket szovjet mintára tagosítani akarja. Az MKP viszont azt terjesztette, hogy a kisgazdák visszaveszik a földeket, "új földosztást" terveznek. Kisdombegyházán, hasonlóan mint másutt, kiálltak az új tulajdonosok a "mezsgyére, hogy úgyse adják akármilyen is történik". Az MKP és a Kisgazdapárt közötti feszültséget fokozta, hogy a kommunista párt összeesküvéssel vádolta meg a Magyar Közösséget. A Közösség tagjai közül, akik egyben kisgazdapártiak is voltak 1946 végétől egyre több embert letartóztatnak. A Parasztpárt, a Szociáldemokrata Párt és a Kommunista Párt mindinkább közeledett egymáshoz, amely itt ezen a vidéken is kezdte átrendezni a sorokat. Ennek az étrendeződésnek a következményeként az 1946/47-es években érzékelhetően megnőtt a politikai feszültség a dombegyházi községekben is.

A két tábor egymásnak feszülésének egyik jele volt, hogy — főként az ifjúság körében — hol itt, hol ott történtek összetűzések, verekedések a kisgazdapárti tagok és a többi párt, elsősorban a Kommunista Párt tagjai között.

"... volt a kisgazda ifjúság, meg volt a MADISZ (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség). A kisgazda ifjúság bálát csinált, mi MADISZ-osok meg odamentünk, azt elkezdtük muzsikáltatni azt a kisgazdákról, hogy "öt perc az élet..." ez tulajdonképpen egy itteni nóta, fasisztákra vót ez véve, de mi átalakítottuk a kisgazdákra. "Öt perc az élet, öt perc, és nincs tovább...". Nem tudom mán. Erre aztán összevesztünk és akkor szétvertük a bálukat... Ha egy kisgazda fiú elment egy

parasztlánnyal, azt biztos, hogy megvertük, mikor ment haza. Nem azért, mert mi annak a lánynak akartunk udvarolni, hanem mert nem akartuk. Összefogtunk hatan, heten haverok, elmentünk utána és jól megkentük..., ha valamelyik községben bántották a párttagokat, akkor mi átmentünk és összevertük a jónépet, azokat, akik bántották a párttagokat. Ezért nevezték ezt a részt itt viharsaroknak. De már a háború előtt is viharsaroknak nevezték ezt a részt..."

Hadabás András az osztályharcát így próbálta "megvívni" az itteni szokások és a maga törvénye szerint. Frank Illés is megerősítette, hogy a MADISZ-osok közül néhányan azért mentek Kamarásra, Dombirtásra, hogy "kisgazdát verjenek"...

"... Kevermesen a papot élve eltemették, könyékig. Bele a földbe. Otthagyták, oszt a falusiak szedték ki. Ez olyan negyvenhatban lehetett, mikor ezt csinálták. Vót ilyen..."

Tény, hogy a különböző pártok által létrehozott ifjúsági szervezetek is arra törekedtek, hogy megbontsák a MADISZ helyi szervezetének az egységét.

Dokumentumok szerint a MADISZ taglétszáma Békés megyében 1945. augusztusában 12 000 fő volt, 1947. februárjában a megye településein összesen 50 szervezet működött (A MADISZ 1944-1948. Kosuth. 1984.)

Összetűzések azonban nemcsak az ifjúság körében történtek.

"... Baranyi Jóskaék rendeztek egy nagy provokációt. Apósoméknál laktunk. Az egyik sógor, a húgomnak a férje volt velük. Úgy éjszaka jöttek, két óra után. Ott függött a nagykabátom, mert azért már ősz volt... úgy 15 késszúrást számoltam meg rajta másnap. A főorvos volt az egyik rendező, nemcsak énnálam voltak... ezt számonkérték a pártbizottságon is. Hogy mi volt akkor. Hát volt csete-paté, én azt elismerem. Akkor, amikor hatalomátvétel volt, akkor kicsikét kemény kézzel kell bánni... Hát ő a pozícióját akarta megerősíteni..."

Az MKP Magyar Közöség elleni támadása elérte Kovács Bélát, a Kisgazdapárt főtitkárát, és Nagy Ferenc miniszterelnököt (1946. február 4.

— 1947. május 31-ig) is. Ezzel eldőlt a politikai harc, megpecsételődött a Független Kisgazdapárt sorsa.

1947-ben választásra került sor. A termés betakarítása után — augusztus 31-én — megrendezett választáson a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front győzött. Békés megyében az eredményeket összesítve az MKP 56 223 szavazattal, 29 százalékkal, az 1945-ös 26,5 százalékkal szemben, az első párt lett.

Dombegyházán nem tudnak arról, hogy használtak volna "kékcédulákat" a választáson. Az MKP ugyanis az Állami Nyomdától titokban mintegy 80 ezer valódi "kékcédulát" szerzett, amelyeket a budapesti kerületek, illetve a megyei, járási, vidéki városok és döntően a nagyüzemek pártbizottságai kaptak meg, hogy "feljavítsák a Kommunista Párt-ra szavazók arányát". Egyébként ezt tették a Marosán György szociáldemokratái is. A választás ugyanis úgy zajlott, hogy azok, akik nem tartózkodtak a lakóhelyükön, az illetékes választói körzetükben a nevükre szóló előre kiállított "választói névjegyzékkel" az országban bárhol szavazhattak. Ennek az igazolványnak a kék színe nyomán adódhatott a "kékcédulás választás" elnevezés. Az akkor kommunista falujáró mozgalom révén sokezren kora reggel leadták szavazatukat a lakóhelyükön, majd "kiránduló munkásokként" teherautókra ülve, a falvakban is szavaztak.

A választást követően felgyorsultak a politikai események. A Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt 1948. június 12-én Magyar Dolgozók Pártja néven egyesült, amely nem egyszerűen a munkáspártok elhatározásán múlt.

Hidegháborús légkörben 1947. szeptemberében megalakítják a Kominformot, a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját, amely kimondta (október 5-én) a Szovjetunió vezető szerepét a nemzetközi kommunista életben. Mindez azt is jelentette, hogy e térség kommunista pártjainak a szovjet utat kell választania. 1947 őszétől minden, a Szovjetunió által felszabadított ország Kommunista Pártjának politikájában "gyorsítás": a polgári koalíciós partnerek hatalomból való kiszorítása, gyakran adminisztratív, a parlamentális politizáláson kívüli eszközökkel is. Ennek a folyamatnak volt egyik része az egypártrendszer kialakítása. Az SZDP-től kizárták az úgynevezett jobboldali erőket (vagyis azokat, akik nem értettek egyet az egyesüléssel), akik között több ezer kipróbált, a Horthy-rendszer körülményei között is pártjához és a baloldali eszméhez hű ember volt. Ugyannakkor megindult egy nagyarányú áramlás az MKP-ba, hiszen a Kommunista Párt nemzetközi sikere a földosztásért, a jó forintért és az újjáépítésért vívott eredményes harc és nem utolsó sorban a széleskörű propagandája vonzóvá tette a pártot.

A társadalmi gazdasági és politikai viszonyok megváltozása maga után vonta az államigazgatási struktúra módosulását. A községekben is, mint az országban mindenütt 1950-ben megalakultak a tanácsok. Az Országgyűlés a helyi tanácsokról szóló törvényt 1950. május 11-én fogadta el. Ezt megelőzően azonban már születtek jogszabályok a megyék területének és székhelyének (4343) 1949. (XII.14.) Mt. sz. rendelet), illetőleg Budapest főváros területének új megállapításáról (1949. évi XVI. t.c.), amelyek 1950. január 1-vel léptek hatályba.

"... Akkor én tanácselnök lettem egészen 1966. január 1-ig. Elküldtük a Horthy-rendszer tisztviselőit. Ezek ragaszkodtak volna, jártak be. Akkor nem tanácsházának hívták, hanem községházának. Szóval jártak be. Némelyiket aztán kicsaltuk hátra, még papucscsal is megpofoztuk őket. Így elüldöztük őket. Tettlegesen is bántalmaztuk őket. Ugye annak a rendszernek az emberei voltak. Ezért aztán nem dolgozhattak tovább..."

A Kisdombgyházi Tanács elnöke Tapasztó András lett, aki ügyelt arra, hogy sem öltözködésében, sem viselkedésében ne hasonlítson a múltat idéző tisztviselőkhöz.

"... mert ha én úgy viselkedtem volna, mint a múltban a tisztviselők, hogy felkötöttem volna a nyakkendőt, vagy gálánsul felöltözöm, akkor azt mondják: na, itt jön a jegyző úr, jön a főbíró. Így aztán reggel, papucsban kimentem a faluba, megnéztem a gépeket, aztán hazasiettem, megmosakodtam, gyorsan átöltöztem és bementem a hivatalba. Persze akkor már másként öltözködtem. Hát igazodni kellett a néphez..."

A Dombgyházi Tanács elnöke Tapasztó István, a volt községi bíró, a Magyardombgyházi Tanácsé pedig Fülöp Sándor lett.

A Politikai Bizottság 1949. elején határozattá emelte Rákosi Mátyás tervzetét, miszerint 1952-re már minden előfeltétele megteremtődik a kulákság likvidálására való áttérésnek, és egyben a dolgozó parasztság tömeges belépésének a termelőszövetkezetekbe.

Hivatalosan is napirendre került a téeszek alakítása. Az erőltetett ütemű, sőt erőszakos módszereket alkalmazó szervező munkából legfőképpen a Kommunista Párt népnevelői vették ki a részüket. Révai József (Kulturális forradalmunk kérdései. Szikra. Bp. 1952.) az MDP II. Kongresszusán mondott beszédében külön is kitért arra, hogy:

"... Pártunk nem érhetett volna el nagy sikereit népnevelőink tíz- meg százazeinek odaadó, lelkes munkája nélkül. Nagyban és egészében elértük, hogy népnevelőink figyelmét elsősorban a termelés kérdéseire irányítottuk. Elértük azt, hogy a párt népnevelői köré széles párton kívüli népnevelő gárdát tömöríthettünk, amely hatalmas segítséget jelent pártunk és a dolgozó nép közötti kapcsolatok további megszilárdításánál..."

Baráth István is népnevelőként, agitátorként járta a vidéket. Legelőször békekölcsön és tervkölcsön agitálásában vett részt. Az ország lakossága 1949-ben 752 827 600.- forint tervkölcsönt jegyzett. Az 1950-ben első 750 millió forint értékben kibocsátott békekölcsönt 37,6 százalékkal jegyezték túl, összesen 1 032 085 300.- forint összegben. (Nehéz esztendőkrónikája. 1949-1953. Dokumentumok. Gondolat, Bp. 1986.) A Kormány a békekölcsönt, melyet nemritkán erőszakos módszerek és megfélemlítés hatására vásároltak meg az emberek, az iparosítás egyik forrásaként kezelte, de jövedelemelvonásnak is tekintette, amivel csökkentheti a lakosság vásárlóerejét. (A békekölcsönök visszafizetése egyébként 1972-ben fejeződött be.)

"... Párttagok voltunk. Az én társam mindig Jóska bácsi volt, mert ketten mentünk egy helyre. Mert akkor meg volt az — például itt a másik utcában —, hogy ha kiment valamelyik népnevelő, akkor a sarokba szorították..."

— Végül is, hogyan fogadták a népnevelőket?

— A népnevelőket? Hát, hogy mit akartok? Termelőszövetkezetet alakítani? Kolhozt? Csajkarendszert? Szó szerint ezt mondták. Hát akkor mi tiltakoztunk a végtelenségig. Persze aztán volt olyan, aki 1958-ban megfordította a köpenyt..., hogy vezető lehessen. Ő, aki a legnagyobb ellenség volt, az pártvezetőségi tag lett..., persze csak átmenetileg. Mindaddig, amíg észre nem vették. ... Azt mondta akkor, hogy ez úgy sem lesz jó. Harminckét családnak egy ló... nem lesz nektek soha semmitek. Hát ezt bizonygatta 48-49-ben. De ötvenben már lett gépállomásunk... Akkor meg agitáltunk a gép, a traktor mellett, a nadrágszíp parcellák ellen. Akkor meg az volt a kifogás, hogy a traktor nem szarik, az nem trágyáz..."

A termelőszövetkezeti csoportoknak nagy általánosságban három típusa alakult ki. Az első, az úgynevezett táblás termelőszövetkezeti csoport, az egyéni vetésterületeket hangolja össze, hogy egyfajta növény lehetőleg egy táblába kerüljön. A föld fészántása közösen történik és a vetés is. Vetést követően a földterület megművelését a tag egyénileg végzi el, és a betakarítást is.

Az úgynevezett átlagosztású termelőszövetkezeti csoport abban különbözik az előzőtől, hogy nemcsak a szántás, vetés munkáját végzik közösen, hanem a betakarítást is. Az intézőbizottság a termeléseredményből levonja az évközben felmerült költségeket, a fennmaradó egész termést pedig a tagok között a vetésterület arányában úgy osztja fel, hogy minden tag átlag szerint részesedik.

A termelőszövetkezeti csoportok alapvetően abban különböznek az előző kettőtől, hogy a csoport tagjai a termelésben összes földjükkel részt vesznek. Egyéni művelés céljára egy és fél kataszteri holdat tarthatnak meg. A csoportművelés alá vont földeken a tervszerű gazdálkodást közös szövetkezeti üzemekben, társas munkaszervezettel valósítják meg. A tagok által végzett munkát munkaegységekben mérik. Ez szolgál alapul a termelés év végi felosztásánál. A munkát itt általában munkacsoportokban (brigádokban) végzik, amelyek állandó jelleggel bírnak. A 6-10 fős munkacsoportokat csapatvezető irányítja. (Szemelvények a termelőszövetkezeti csoportok működési szabályzatából. Közli: Viharsarok, 1949. január 23. és január 26. számai).

Dombegyházán az első termelőszövetkezet 1949-ben alakult meg. Alapítója 62 párttag volt. A tagok — Fülöp József, az első elnök vezetésével — néhány ekét, boronát és vetőgépet szedtek össze. Összesen négy lovuk volt, ezek húzták a vetőgépet.

"De a magot is ki kellett volna szállítani. Mit tehetünk mást, az elnök, illetve én és az öreg Tapasztó István brigádvezető raktunk a kocsira néhány zsák búzát, beleakasztkodtunk a szekérbe és kihúztuk a földre azt."

Az embereket foglalkoztatta a Petőfi Sándor nevét viselő téesz sorsa. Főként az asszonyokat, kiknek többsége ellene volt a téesz(ek) alakításának. Az alapítók csaknem kivétel nélkül valamennyien nincstelenek.

Azt gondolták, ha az uraknak sikerült őket hajtva, annak sikerülnie kell úgy is, ha (mint a Lonovicsnál és Jakabffynál is tették tulajdonképpen) együtt, bandában művelik a földet, amely a sajátjuk. Az elszántság lendülete azonban hamar megbicsaklott. Jóllehet Battonyán létrejött egy gépállomás, ahol akadt néhány, az uradalmakból összeszedett gép,

ez azonban kevésnek bizonyult. A kézzel vetett gabona, a tehenek húzta lovaskocsi jellemezte a kezdeteket. A nehézségeket fokozta, hogy az alacsony terméseredmények következtében, a lakosság ellátása komoly nehézségekbe ütközött, a kormány bevezette a beszolgáltatást. A mezőgazdaság átszervezését egyoldalúan a társadalmi viszonyok megváltoztatásával képzelte megoldani a legfelsőbb vezetés és nem fordított erőt, figyelmet a termelőerők fejlesztésére. Az ellentmondások komolyabb jelei 1950-ben mutatkoztak meg, amikor alapvető szükségleti cikkekben sem sikerült biztosítani a lakosság alapellátását. Ezek a gondok méginkább arra késztették Dombegyház legszegényebbjeit, hogy összefogjanak és szövetkezzenek egymással. A téesz megalakításától számított harmadik évben — 1952-ben — a 285 tag 3200 holdon próbál gazdálkodni. Szakszerűségről azonban nem nagyon lehet beszélni.

A tagok a volt intézőkről — akik mezőgazdasági szakemberek voltak — hallani sem akartak. Saját kádert kerestek és kaptak Józsa Lajos vas munkás személyében, akit 1951-ben Gödöllőn 14 hónapos tanfolyamon átképezték agronómussá. A tagság hetenként összejött és hol hangosabban, hol csendesebben megtárgyalták dolgaikat. A munkát elsősorban az elnök szervezte. Naponta járta egy kerékpárral a határt, zsebében irkafüzettel, amibe bejegyezte, hogy ki kapott előleget és mennyit, mit hová szállítottak. Vettek hitelre húsz kocát és húsz tehenet, ezeket azonban valahol el kellett helyezni. Kezdetben a nagygazdákhoz vitték őket, majd építettek egy istállót. A Lonovics kastélyt, — melyet már alaposan szétszedtek erre az időre a dombegyháziak — végleg elbontották. Kőveiből építették meg a legalább 70-80 állat számára megfelelő istállót.

Dombegyházán a Petőfi Sándor nevét viselő téesz mellett több is alakult. A határban 1949-ben létrehozzák az Állami Gazdaságot, amely ekkor mintegy 800 embert foglalkoztat, hozzávetőlegesen 1600 holdon. Mintegy harmincan 1947-ben Rákóczi Ferenc elnevezéssel II. típusú szövetkezetet alakítanak. Közülük később részben a Petőfi téeszbe, részben az Állami Gazdaságba lépnek át. Még 1952-ben két új termelőszövetkezetet hoznak létre. Az egyik a Békeharcos a másik Új Élet nevet választotta. Az utóbbit 52 család alakította és 300 holdon próbált gazdálkodni. A Békeharcos téeszt viszont a Béke utcaiak hozták létre. Ebben mintegy 130-an szövetkeztek és 900 hold földjük volt.

Majd 1952-ben kezdik szervezni és a következő évben negyven család műveli azt a 900 hold földet, amely a Vörös Csillag nevű I. típusú téesként alakult meg.

1955 végén 16 dombegyházi család Vörös Hajnal elnevezéssel újabb téeszt alakít és 140 hold földön próbál gazdálkodni.

"Alakultak a téeszek — említette Barlabás Frigyes — mindnek szanaszéjjel a földje. Azt rendezni kellett. Én feleltem érte. Két földrendezővel bizony sokszor egész éjjel térképet rajzoltunk. Este megérkeztünk a faluba, jöttek a téeszelnökök és akkor a térképen rajzoltuk, hogy kié ettől a dűlőtől eddig a dűlőig. Ha valakinek nem tetszett, akkor veszekedtünk, vitatkoztunk. Ránkvirradt. Kezdtük újra. Amíg a tanácsnál voltam, négy esetben volt ilyen földrendezés, tagosítás. Hát nem volt népszerű dolog egy olyan embertől, aki nem lépett be a téeszbe elvenni a földet, hogy a téesznek táblába legyen, és neki meg adni helyette valahol más- hol. A rendelkezés úgy szólt, hogy ugyanolyan minőségű földet kell adni. Igen ám, ha lett volna. Mert először azok léptek be a téeszcsébe, akinek rossz földje volt. Nem termett... Volt olyan eset, hogy az egyik éjjel csináltuk a föld elrendezését. Közben odahaza a téesz irodájában meg az emberek, a tagok azt tárgyalták, hogy reggelre hogyan mennek széjjel. Reggel amikor kimegyünk, hát mi az Isten van itt? Aratnak, persze mindegyik külön. Megszűnt a téeszcsérend. Befogták a lovakat és mentek kifelé aratni, mindenki egyedül, külön-külön parcellában. Mikor meglátták, hogy megyünk, kaszával, sarlóval jöttek nekünk..."

A többnyire központilag irányított összefogásokat és a szövetkezéseket az 1956-os nemzeti felkelés eseményei szétzilálták. Alapvető okokat azonban az un. ötvenes évek politikai és gazdasági történéseiben és törekvéseiben szükséges keresni. Kővári E. Péter könyvében (Barázdákba írt történelem), a Viharsarok Népe c. megyei lap levelező rovatából idéz néhány jellemző írást, amelyek jól tükrözik a kort. A levelezők arról tudósítanak, hogy: Farkas György földnélküli dolgozó paraszt is úgy akarja teljesíteni az állammal szembeni kötelezettségét, mint tsz-tag: Szabó János egyéni pedig azt vállalta, hogy két dolgozó parasztnak, akik nem rendelkeznek igás állatokkal, elveti az árpáját: a Petőfi téesz tagjai másfél nap alatt 125 holdon elvetették a gyapotot: hogy a téesz üzemi DISZ-szervezete rohambrigádokat szervezett a gyors aratás elősegítése céljából: a tanács a törvény teljes szigorával hajtsa be a kulák hátralékait: a DISZ fiatalok július 12-én, — hogy lelkesebben és jobban menjen a munka — másorral szórakoztatták a cséplőgépek munkásait.

A különféle jegyzőkönyvekből kiderül, hogy a Petőfi téesznek 1952.

október 1-i mérleghiánya 364 825 forint: hogy a vezetőség nem sok figyelmet fordít a javak megőrzésére: hogy nagy a rendetlenség: hogy sok tag úgy van vele, ha nem kap előleget, nem megy dolgozni: a Jakabffytelepen nincs takarmány, ezért ezen a részen nem lehet a lopást megakadályozni: hogy a répát ugyan kiszántották, de úgy hagyják...

A gazdák ahogyan tudtak, elvetettek. Az egész határ tarkállott a rengeteg pipacstól meg repcétől. Szó szerint valóban virágzott a mezőgazdaság a dombegyházi határban.

"... Mert ahol, mondjuk táblába volt a földjük — egyik saroktól a másikig — a sárga repce csak úgy virított a kukoricába. Ez így volt. Egyszer csak jött egy olyan izé, meg az elnökük. Mutogatja, hogy ez is, amelyik még miénk, egyéni parasztoké vót. Találkozok vele. Szerbusz komám, hol jársz? Azt mondja, hát mutogatom, milyen szép a termés. Mondom, mutogasd azt. Nézzék, ott-e, látják azt a sárga repcét? Az a téeszé! Akkor még így ment, a Rákosi-rendszer alatt..."

Ennek okait többnyire arra vezetik vissza, hogy a volt cselédeknek tanulniuk kellett — ráadásul igen nehéz körülmények között — a gazdálkodást, de nem négy-öt holdon, hanem akkorán, mint korábban egy-egy nagybirtok volt, a tervezést és szervezést, a családi alapokra épülő munkacsapatok, brigádok vezetését. Csupán a kezük munkájára, találékonyságukra, vagy ügyességükre alapozhattak. Ez csak részgazság. A döntőbb ok az volt, hogy érdektelenné váltak a gazdák. A közös cél, a közös érdek csupán papíron létezett.

Átvészelték, ki így, ki úgy a háborút, a szerencsések élve hazakerültek a frontról, és a hadifogságból és egyszer csak azt mondják neki, hogy itt van ennyi meg ennyi hold föld. Ez a tiéd, műveld, gazdálkodj, itt egy kis házhely, építs magadnak. Boldogulj. Aztán hirtelen megszorult a prés, függetlenül, hogy ki honnan érkezett és mi volt. Téeszeket szerveztek, a földeket elvették, és új helyeken adták ki, a jövedelmet mindinkább megkurtították, egyre többet kellett belőle beszolgáltatni. Dus Ferenc magyardombegyházi lakos három hold földön gazdálkodott.

"... levágtuk a disznót, kérlek szépen.. ugye milyen disznót vághattunk akkor? Egy 110-120 kilósat, annyira hízlaltuk meg. Akkor azt a disznót be kellett adni... 8 kiló zsírt kellett beadni. Úgyhogy kellett, hogy ve-

gyek valahol még 2 kilót, mert csak 6 kiló zsírja lett. Egy gramm zsírja nem maradt a disznónak. A húsa maradt csupán meg nekem. A zsírt mind le kellett adni. Be kellett vinni Dombegyházra... A búzát azt szintén. Volt nem tudom, 2 mázsa, vagy 3 mázsa, amit be kellett adni. Kellett hagyni vetőmagnak, kiment belőle a cséplőrész, azt akkor vége volt. Nem volt kenyér. Azért kellett nekem elmenni még külön dolgozni máshová, mert ebből a 3 hold földből nem lehetett megélni. Azért dolgoztam egész nyáron, hogy megszántassam, megvetessem azt a 3 hold földet. Cirkot műveltem, répát szedtem, tapasztottam, meg mindent csináltam..."

A beszolgáltatás a téeszekre és az egyéni gazdálkodókra egyaránt vonatkozott. Előírt gabonamennyiséget, zsírt, tojást stb. határidőre kellett bevinni a begyűjtőhelyre. A begyűjtés teljesítését a hatalom versennyel, propagandával, 1948/49-től mindinkább hatósági, rendőri és bírósági úton érvényesítette.

A hatóságok a dombegyházi gazdálkodókat is a gazdasági-politikai-fizikai kényszer különféle formáival sújtották, annak nevében, hogy a jövő a közös, a nagyümi gazdálkodásé, az önálló paraszti életnek az ideje lejárt. Főként azt a 20 családot vették célba, akiket 1949-ben kulákká minősítettek.

"... bezártam az ajtót. Itt dörömböltek. Jöttek a végrehajtók. Jöttek apósom adójáért. Kifizettük. Aztán a beszolgáltatás... itt a folyosón végig biciklik voltak. Megfogták, elvitték. Volt tehén is, azt is elvitték. Vigyétek..."

Hogy ki számított kuláknak azt nagyfokú bizonytalansággal ugyan, de általában szabályozták, hogy kit lehetett kulákként kezelni, azt kevésbé. Az eltérés abból adódott, hogy a kulák lényegét tekintve mindekelőtt politikai kategória volt. A hatalomnak alapvetően nem az volt velük a baja, hogy vagyoniilag a falu vezető rétegét képezték hanem, hogy részint vagyoni függetlenségük és eredményes gazdálkodásuk révén a község lakosai befolyást gyakoroltak és a kollektivizálással szemben az ellenállás lehetséges bázisát alkották.

A hatalom egyforma kiméletlenséggel hajtotta be az előírt terménymennyiséget, függetlenül attól, hogy volt-e, vagy sem, szegényparaszt-ról van-e szó, vagy módosabbról, barátról, vagy ellenségről.

"... Na most mi volt. Hát ki vállalkozik arra, hogy körülnézzen, mert az államnak szüksége volt a búzára, kukoricára... Hát én is jelentkeztem, mint népnevelő. Mentünk. Heteken keresztül jártunk Kevermesre, volt csendőrökhöz, akik nem engedtek be egy népnevelőt se. Szép nagy bernáthegyi meg egy farkaskutyájuk volt, azok várták a népnevelőket. Mondtam, majd én... Ki is mentünk oda kocsival. Két népnevelő meg a kocsis. Rákiáltottam az egyik csendőrré. Te azonnal megkösd a kutyát! Megértetted! Mire beérünk, meg legyen kötve a kutya! Persze volt nekünk gumibot is rendszeresítve, meg karszalagunk is volt.

... Amikor bementem, mondom neki. Most pedig fölmegyünk a padlásra. Volt nálam ilyen felvásárlási elrendelés. Gépelt volt, minden népnevelő kapott ilyet. Kiadták, hogy becsljük fel a termést és mondjuk meg, hogy 24 órán belül ennyit, meg ennyit vigyen a begyűjtőhelyre. Mondja, hogy ő bizony nem visz be egy szemet se. Erre én: ha nekem délután négyre nem lesz bent a búza, meg a kukorica, akkor majd beszélgetünk öt órakor... Be is vitte annak rendje, módja szerint. Mondta is a kevermesi tanácselnök. Hát komám már öten voltak ennél, mégsem hozta be, te meg egyedül elintézted..."

A mezőgazdasági terményeknek a hadigazdálkodásba való bevonása a beszolgáltatásnál enyhébb formákban már a háború előtt elkezdődött. Ilyen volt például az 1939. évi, a honvédelemről szóló II. tc., amely háborús körülmények között a saját szükségleten felüli közszükségleti cikkek lefoglalhatóságát helyezi kilátásba; vagy Teleki Pál miniszterelnök 6530/1940. Mt. rendelete, amely kijelöli a bejelentés alá eső termények és az erre kötelezett személyek körét, elrendeli a nyilvántartás módját, a kenyérgabonának hatósági zár alá helyezését. A háború alatti beszolgáltatás intézményét — amikor már úgy is nevezik — 1942. november 2-án Kállay Miklós kormánya vezette be a 6000/1942. ME. sz. rendelettel. A következő másfél évben hozott szétaprózott rendeleteket a Jurcsek Béla m.kir. földművelésügyi miniszter által alkotott 107.000/1944. KM. sz. rendelet fogja össze. Jurcsek alapvető jelentőségű beszolgáltatási rendszerépitménye az ismert politikai-katonai események miatt csak kevéssé valósult meg a gyakorlatban; viszont részleteiben megalapozta a háború utántól 1956-ig terjedő begyűjtési mechanizmust. (Závada Pál: Kulákprés. Művelődéskutató Intézet, Bp. 1986.)

A gazdasági nehézségeket csak fokozta az "élesedő osztályharc" elmélet, amely a dombegyházi községekben is kereste és meg is találta a legfőbb ellenséget. A kommunista párt helyi vezetősége több utcai tüntetést szervezett a klerikalizmus és Mindszenty hercegprímás ellen, akit a Köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmény, kémkedés és valutaúzerkedés vádjával 1948. december 26-án letartóztatott a rendőrség (Szabad Nép, 1948. december 28.). A településen súlyos összetűzések is történtek. Az egyikről beszélgetőpartnerünk így mesélt:

"... az volt a helyzet, hogy Úrnapján egyeltem a répát. Nekem nem számított az Úrnapja. Oda gyűlt a párttitkár és azt mondja:

— Ki az a bátor legyény, aki Úrnapján egyeli a répát? Azt mondja. Legényedik itt a klérus, nagy hangjuk van. Eredj haza, aztán öltözzél át és vegyél részt a körmenetben. Nézd meg, hogy milyen a hangulat. Bár én még akkor nem tudtam, hogy ott lesznek a traktorok, meg minden. Nos bementem a templomba, orroltak is érte. Hogy jövök én ahhoz, hogy mint párttag bemegegyek a templomba. Mondták, ott ütnek agyon. Tudták, hogy én papnövendék voltam..., de mivel megfordult a helyzet, párttag lettem.

... mondtam én bent a templomban, amikor megkezdődött a körmenet, hogy ne kísérletezzenek, mert ebből baj lesz. Fölszereltük a mozinak is a hangszóróját, hogy zavarjuk őket vele. Fenyegetőztek, hogy leverik onnan. Dehogy veritek — mondtam — még az hiányzik. ... Hát nem is tudtak körmenetet tartani, mert végimentünk traktorokkal. Mentünk velük szemben, leszorítottuk őket teljesen. Aztán meg akartak támadni, de résen állt a rendőrség is... meg a többi biztonsági erők..."

1952. december 17-én megjelenik a Minisztertanács egyik legdurvább és a vallásos állampolgárokat mélyen sértő rendelkezése. Az intézkedés december 26-át — Karácsony másnapját — munkanappá nyilvánítja, május 2-át viszont fizetett munkaszüneti nappá. A motívum — írja Hegedűs András (A történelem és a hatalom ígézetében, Bp. Kossuth Kiadó, 1988.) nem gazdasági, hiszen a gazdaság számára fontosabb a termelés egy normális májusi munkanapon, mint december 26-án, a tél kellős közepén.

Az országban növekedő feszültségen valamit enyhített az újonnan választott országgyűlés első ülészakán elhangzott kormányprogram. Nagy Imre 1953. július 4-én a képviselők és a Kossuth Rádió nyilvános közvetítésével az egész ország előtt azt fejtette ki, hogy a könnyűipart és az élelmiszeripart a nehéz- és alapanyaggyártóipar rovására gyorsabban kell fejleszteni. Szükséges felkarolni az egyéni gazdaságokat a mezőgazdasági termelés növelése érdekében. Be kell tartani az önkéntességet a szövetkezetek szervezésénél, a ki és belépés joga mindenkit megillet. Aemnyiben egy szövetkezet fel akar oszlani, akkor nem szabad azt megakadályozni. Helyt kell adni a magánvállalkozásoknak, a kisiparnak és a kiskereskedelemnek. A begyűjtési hátralékot törölni kell azoknál, akik eleget tesznek az 1953. évi kötelezettségüknek. Meg kell becsülni az értelmiséget, fel kell lépni a törvényteleniségekkel szemben, közkegyelmet kell hirdetni, és fel kell oszlatni az internálótáborokat. Véget kell vetni a rendőrbíráskodásnak és meg kell szüntetni a kuláklisztát.

Nagy Imre miniszterelnök (1953. július 4. — 1955. április 18. között, majd 1956. október 25. — 1956. november 4.) kormány-nyilatkozata után a dombegyházi községekben is közéleti felélénkülés következett be. Riadalmat keltett néhány pártfunkcionáriusnál, akik most közvetlenül tapasztalták a sérelmet szenvedett állampolgárok örömét, sőt a nem titkolt revánsvágyát is. A bizonytalanság és a megélhetési nehézségek miatt egyre többen lépnek ki a dombegyházi téeszekből, akik közül sokan visszalépnek. A sok belépés és kilépés fokozta a zavart és nehezítette a munkák végzését, a tevékenységek szervezését. Néhányan 1954-ben tüntetést szerveztek a kevermesi úton a gépek ellen, hogy azok elveszik tőlük a kenyeret. A követelésükre a téesz elnöke megosztotta az aratnivalót a kaszások és a gépek között.

A helyzet súlyosbodását jól jelzi Baráth István visszaemlékezése. Ő, mint népnevelő aktívan részt vállalt az új eszme gyakorlati megvalósításában, de mindjobban tudomásul kellett vennie Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Hegedűs András és Farkas Mihály (ez utóbbi ekkor már kimaradt a felső vezetésből) vezérelte politika tarthatatlanságát.

"Behívtak engem 1956 áprilisában a pártba. Kérdi a párttitkár, hogy te is elégedetlen kezdesz lenni a begyűjtéssel kapcsolatban? Hát mondom, hogyne volnák, amikor még jegyből sem kaptuk meg azt, ami megillette volna a családot. Mert akkor jegyrendszer volt. Nekem meg nagy volt a családom. Azt mondja erre az a Palacsek Antal, na akkor add ide a könyvet! A párttagsági könyvet. Én meg odaadtam. Persze a té-

eszenben is éreztették velem, hogy agitáltam a békekölcsönök, meg a tervkölcsönök, meg a téesz mellett, de élni is kell az embernek. Kínlódtam én eleget a múltban is, meg a jelenben is. Szeretnék már végre tisztességesen, becsülettel élni. Aztán jött a Rajk rehabilitáció. Akkor aztán már a többi párttag is meg merete mondani a magáét. Nemcsak engemet zártak ki a pártból, hanem másokat is, azokat akik sérelmezték amit Rákosi csinált. Jött aztán 56 októbere. Vették vissza az emberek a földjeiket... Hát elég az hozzá, hogy egyszer csak hívatnak a tanácsházára. Mondják, hogy beválasztanak a munkástanácsba. Mondom, nekem nincs ahhoz időm, hogy vállaljam a munkát."

A legszélesebb tömegeiben megalázott, nemzeti érzéseiben megsértett, életviszonyaiban megnyomorított, törvénytelenességgel és terrorral megfélemlített nép fellázadt a rendszer ellen. A budapesti események híre gyorsan elterjedt. A dombegyházi községekben sok volt cseléd is kivonult az utcára. "Aki nincs velünk, az ellenünk" hangzott a jelszó. A termelőszövetkezetek 1956 októberében feloszlottak. Megszűnt a Vörös Csillag, az Előre és a Vörös Hajnal elnevezésű téesz. A november eleji közgyűlés kimondta a Petőfi Sándor nevét viselő termelőszövetkezet feloszlását is. A III. típusú szövetkezetek közül az Új Élet téesz ugyancsak megszűnt, a Békeharcos elnevezésű azonban úgy döntött, hogy még elvégzik a meglévő munkákat és csak azt követően, az 1956. évi teljesítmények figyelembevételével osztják fel a közöst.

A dombegyházi téeszek életében bekövetkezett válság okai közé tartozott — hasonlóan mint az egész országban — az is, hogy a mezőgazdaság átszervezése központilag történt. A megalakult téeszeket viszont a központ képtelen volt támogatni. A hazai és vidék agrokultúrájával nem egyező gazdasági szerkezet (gyapottermelés, vagy a gumipitypang — kokszagíznek is nevezték — termesztése) erőltetése ellenérzéseket szült. Fokozta a feszültségeket, hogy a volt cselédek nagyon sokat dolgoztak, — ötven-hatvan napot is mindenféle bérezés nélkül — mégis napi megélhetési nehézségeik voltak. Többben pedig egyszerűen nem találták a helyüket.

"... a téeszben én kocsis voltam végig. Megmondták, hogy ide fogják be, vagy fogjon be kend, azt ide, meg oda megy. Parancsszóra kellett menni... Én megszoktam ezt az uraságnál. Dolgoztam nála nyolc évet egy-

huzamban. A parancs, az parancs. Azt mondta nekem a gazdatiszt, vagy az intéző, hogy idemész, vagy odamész máma, akkor én odamentem. Én ezt megszoktam..."

"Azok léptek be a téeszbe, akik nem tudtak mit kezdeni a földjeikkel" — említették néhányan. Ez a sommás megállapítás természetesen nem fogadható el, hiszen a szövetkezés gondolatát nem csupán erre, a jóllehet sok igazságot tartalmazó indokra lehet visszavezetni. A téeszek alapítói közül sokan valóban hittek az összefogásban, a közösség erejében, abban, hogy jobban élhetnek.

A földosztás, amely tulajdonképpen a MKP "belügye" lett, mert kimaradt belőle a többi párt, kivéve a Nemzeti Parasztpárt kommunista szárnyát, lényegében egyszeri aktussal átformálta a paraszti struktúra belső viszonyait. Ezt a szerkezetet egy évről-évre nagyobb terheket és kötelezettségeket elrendelő, erőszakos agrárpolitikai mindinkább átrendezte. Noha a középparasztságot, illetve később a kuláklistán szereplőket progresszíven erősödő szorítással préseli, semmit sem tudott megoldani azon a gondon, amit a földreform alapvető hiányosságaként szokás emlegetni: a földreform (amelyből bizonyos rétegek kimaradtak, a cigányok, a német ajkúak) jóllehet radikálisan megsemmisítette a nagybirtokrendszert, de nem hozta magával sem az agrárproletariátus megszűnését (ami végül is nem a föld által, hanem az iparba áramlás révén oldódott meg nagy veszteségek árán, mert elsősorban a középparaszttok, polgárparaszttok fordítottak hátat a földnek), sem pedig a megcélzott középparaszti lét általánossá válását. Ezen a helyzeten a tagosítási kényszer, az erőszakos szövetkeztesítés sem tudott javítani, hiszen a gazdálkodáshoz szükséges feltételek, (gépek, szakértelem) a vállalkozókedv hiánya jellemezte a helyzetet.

Az 1956 októberére Dombegyház akkori tanácselnöke így emlékszik vissza:

"... Hát elég csúnya helyzet volt. Nagyon hirtelen gyűtt. Szinte nem is tudtuk, hogy jóformán mi van. Csak ahogy hallgattuk a rádiót, meg ahogy meggyűttek ide a tüntetők, akkor tudtunk többet.

— Hányan és honnan érkeztek a községbe?

— Elsőízben Battonyáról jöttek, két teherautóval. Meglepték a tanácsházát, persze mindjárt a tanácselnököt keresték. Én ott voltam, nem bujdosztam el. Úgy voltam, nekem nincs mit félni... én nem bántottam senkit. Hát úgy gondoltam, engem sem bánt senki.

Nem is bántottak. Egy csomó cigány, erős fiatalaemberek érkeztek először. Nagyon illedelmesek voltak. Ezt merem állítani, már csak azért, mert begyűttek vagy harmincan. Egy nő meg egy férfi vezette őket. A férfi az idevaló volt, a nő állítólag battonyai volt... Mindegyik sorra lekezelt velem. A nő is. Bemutakozott mind, egytől-egyik... Először a hangszórót, a rádiót foglalták le. Persze nem tudtak vele boldogulni, mert nem volt jó. Nem kellett, hogy jó legyen, na! Így mondjam. Nem kellett, hogy jó legyen!

... Lesték a népek, jaj most hová viszik a tanácselnököt? Agyonütik! Meg ez, meg az! Bejöttek ide a lakásomba is vagy tízen. Ok fegyvert kerestek. Nincs pisztolya? — kérdezték. Nem is volt, nekem nem kell — mondtam. Annyit csináltak, hogy a két szekrényajtót kinyitották. Benéztek, nem kutattak. Hozzá sem nyúltak semmihez. Kettő felment a padlásra, ott is benéztek és jól van, kész, gyerünk. Nem szóltak azok nekem egy rossz szót sem... Ezek elmentek, aztán jött a másik... másnap meg gyűtt a harmadik csoport. Hát ilyen átjáróház volt itt akkor.

— Mi történt még?

— Alakult itt is egy bizottság, megválasztották az új tanácselnököt.

— Magát később sem bántotta senki?

— Nem. Egyik éjjel hallottam, hogy itt az ablak alatt jönnek-mennek. Fölkeltem, kimegyek, látom, hogy katonák azok. Az őrsparancsnok volt meg négy katoná. Mondják, hogy menjek be, szocialista megőrzésbe vesznek, nehogy valami bajom legyen. Nem mék én, mondom. Akit én bántottam, jöjjön ide és verjen meg. De én innen sohová sem megyek. Persze ekkorra már bent is voltak az udvarban a katonák. Átugráltak a kerítésen, hogyha szökni próbálnék, akkor majd elfognak. Nem mentem. Csakhogy akkor már a párttitkár, meg a tanács dolgozói, a téeszelnök, tehát a párttagok már mind le voltak fogva. A tanácsházán egy besötétített szobában voltak.

— Miért szedték őket össze?

— Mert kommunisták voltak. Az ellenforradalmárok meg géppisztolyokkal álltak ott mellettük és vigyáztak rájuk. A katonatiszt is ellenforradalmár volt.

— Akkor, hogy jön ide a szocialista megőrzés?

— Hát ők ezt csak úgy mondták nekem, hogy bevi-
gyenek. Azt gondolták, hogy majd elhiszem, amit
mondanak. Szóval a többieket bevitték. Mert ugye
azok bementek. Az volt a tervük, hogy egy busszal,
volt itt egy rossz busz, azzal beviszik őket Battonyára,
ahol majd jól elrendezik mindegyiket.

... Ment az utcában reggel befelé Kiss Tóni bácsi. Mon-
dom neki. Hát mit csinálnak maguk? Miért szedik
össze a vezetőket? Azt mondja Pista, hát én nem tu-
dok semmiről. Hát ne beszéljen... ott vannak össze-
szedve a tanácsházán. Ment az öreg befelé, rögtön ki-
zavarta őket. Mindenkit kizavart. Úgyhogy elenged-
ték őket. Persze más volt a tervük. Az, hogy elviszik
őket, aztán majd valahol lehet, hogy kivégzik minde-
gyiket. Mert mindent fel lehet tételezni.

— Arról tud-e valamit, hogyan választották meg és hol
az új tanácsot?

— Voltak a faluban hangadó emberek, ilyen félig-med-
dig elismert emberek. No, azokat kapkodták össze.
Te, meg te, meg te. Te leszel a tanácsstag, te meg a taná-
cselnök. Volt egy Dinka nevű orvos. Valami kultúr-
házfélében tartott gyűlést, és az ő javaslatára ott vá-
lasztották meg, hogy kik legyenek azok az emberek,
akik a községet irányítják. A Dinka doktor volt a
Nemzeti Bizottság elnöke. Hát a fő-fő a községben. Ő
szerintük. Persze addig, amíg nem látták, hogy jönnek
az orosz harckocsik itt a falun körösztil.

— Verekedések, gyújtogatások voltak-e a faluban?

— Az egyiktől is, meg a másiktól is lehetett hallani,
hogy ezt, vagy azt fel kellene akasztani. Hát volt ilyen
tervük, de olyan, hogy az megbizonyítható lett volna,
olyan nem volt. Itt a legnagyobb káosz a téeszcsék
szétrángatása volt. Széthúzták, ami volt ott, jószágot,
takarmányt.

— És a tanácsházán?

— Volt egy piros drapéria. De nem égették el. Hanem
összeszedte az egészet az egyik asszony és azt mondta,
hogy ő elviszi, nehogy valaki bántsa, majd visszahoz-
za. Úgy is volt. Mikor a helyzet már nyugovóra tért,
visszahozta. Ebben az volt az érdekes, hogy a Dinka
József orvos felesége vitte el a drapériákat. Rettenete-

sen sok drapéria volt a tanácsnál. Ügye, hát minden pirosban volt... minden vörösben. Vörös salak volt ott ... egy szobor... minden vörösben... az asztal, egy hosszú asztal... vörös drapériával letakarva. Ő ezeket mind összeszedte, és elvitte megőrzésre, majd mind egy szálig visszahozta...

Megalakul a Dombegyházi Nemzeti Tanács. A testület elnökévé dr. Dinka József körzeti orvost választják. Aktivizálódtak a Horthy-rendszer volt tisztviselői és hivatalnokai, de felbukkantak a csendőrök közül is néhányan.

"Baranyi Jóska nagy kommunistának tartotta magát, hát őt is összeszedték. Én annak idején, még legénykoromban jóban voltam a csendőrökkel. Jó lovunk volt, oszt éjszakánként kivittem őket Magyar-dombegyházra, vagy Battonyára. Mikor összeszedték, oszt bent a tanácsházán vallatták ezeket az embereket, mi itthon kubikoltunk. Talicskára volt szükség. Hát bementem talicskáért a tanácsházára. Ott kísérgették őket, meg vallatták ezeket az embereket. Volt ott Battonyáról, meg a fene tudja, hogy honnan, meg idevalósi csendőr. Mondom neki, hogy mit akarnak ezzel az emberrel. Nem kell bántani, nem kell őket bántani. Ezek eltévedt emberek... Nem bántották, abbahagyták. Meg tudná mondani, ha élne. Felakasztotta magát. Nem mertek még csak oda sem menni, hogy levegyék a kötélről. Én mentem oda, oszt én vettem le..."

említette Dudás János, aki ekkor — elmondása szerint — megmentette a párttitkár életét. Másodszor már nem sikerült. "Gondba került" mondták a dombegyháziak.

... volt olyan, hogy a temetőben... felelőtlen gyerekek hősi emlékműveket szétverték... nagykalapáccsal...

Hasonlóan, mint az országban a dombegyházi községekben is, a demokratikus szocializmus erői mellett, ezekkel nehezen elkülöníthetően összekeveredve megjelentek az 1944. és 1948. közötti népi demokratikus programmal fellépő csoportosulások. Jelentkeztek a Horthy-rendszer — némiképp nyugat-európai jellegűvé formált törekvések formájában is — restaurációt hirdető, földreformot visszacsináló csoportjai mellett a kommunistákon bosszút állni igyekvő, lincselni akaró deklasszálódott rétegek és lumpen tömegek is.

"... hát amikor észrevette a nép, hogy jönnek az oroszok, olyan csend lett itt, mint a parancsolat. Én be sem mentem a hivatalba. Hát ugye, ha tanácselnökök választottak, akkor csinálja az. Mikor aztán megjöttek az oroszok, ideállt egy harckocsi a tanácsháza elé. Rögtön jöttek értem. Egy fiatalembert küldtek az oroszok, be kellett mennem, visszaállni a hivatalba. Akik meg ott voltak, azokat elpaterolták. És visszaállítottuk a rendet..."

A szovjet hadsereg beavatkozásával levert felkelést követően sokezer embert, mint "ellenforradalmárt" (Gerő Ernő diagnózisa volt) megvádoltak és bíróság elé állítottak. A Hegedűs András (miniszterelnök 1955. április 18. — 1956. október 25-ig) kormányzat ugyanis tehetetlenségében kérte a szovjet csapatok beavatkozását, s ezzel a nemzeti érzelmeiben amúgy is joggal sértett tömegek számára a felkelés nemzeti függetlenségi küzdelemmé változott. A bíróságok elé állított emberek közül sokat kivégeztek — köztük Nagy Imre miniszterelnököt, Losonczy Géza államminisztert és Maléter Pál honvédelmi minisztert is —, illetve börtönbüntetésre ítélték.

"... engem 1957. május 25-én letartóztattak államelleni izgatás vádjával. Itt a battonyai bíróságon tárgyalták az ügyemet. Persze semmilyen vádat nem tudtak bizonyítani, egy tanú sem volt ellenem. De azért négy évre el kellett, hogy ítéljenek. Fellebbeztem! Én egyetlen pofont sem adtam senkinek, csupán Lipták ellen szóltam. Hogy ő nem való párttitkárnak. A Legfelsőbb Bíróság aztán kitöltöttnek vette a letartóztatásom ideje alapján a büntetést, és ezzel lezárult az ügy. Fájt, hogy amikor nagy munkát kellett végezni, agitálni, begyűjteni én azt szívvel-lélekkel csináltam. Persze, hogy szóltam Lipták ellen. Maga Kádár elvtárs is elismerte, hogy amit Rákosi csinált 1953-tól 1956-ig, már jobban mondva a Rajk-ügytől kezdve, az nem ideális volt. Nincstelen agrárproletár voltam. Nekem nem volt aze-lőtt sem, se azóta semmim. Az Elnöki Tanács aztán 1959. április 16-án rehabilitált. Értesítettek, hogy most már visszaléphetek a pártba..."

1956. november 4-én a felbomlott MDP vezetősége helyett új Köz-

ponti Bizottság alakult. Kádár János vezetésével újjászerveződik a magyar kommunisták pártja MSZMP (Magyar Szocialista Munkáspárt) néven.

"Aki nincs ellenünk, az velünk van" jelszó jegyében bekövetkezett a kompromisszum és konszolidálódtak a viszonyok. Az adott és kapott sebek többé-kevésbé begyógyultak, valamiféle megbékélésre került sor, miközben az idő és a nyilvánosság sok mindent tisztázott és fog is még tisztázni.

A dombegyháziak alapvető megélhetését a föld jelentette. A munkába temetkeztek, dolgozni kellett, hogy élni lehessen. A községekben részint újra kellett szervezni a téeszeket, részint újakat szerveztek. Csúpan felsorolásszerűen: a 46/1957. Mt. sz. rendeletnek megfelelően végzett felmérés alapján a következő téeszek alakultak meg 1959. március 5-ig: a Békeharcos, a Kossuth, a Petőfi, a Bacsó, a Búzakalász, a Dózsa, az Egyetértés, az Előre, a Jókai, a Törekvés, a Viharsarok és a kevermesi Petőfi bebíró téesz.

Az 1957/58-as év fordulóján tehát visszarendeződnek a sorok. Jóllehet még kísért a múlt. A téeszek mérlegghiányosak, némelyikben a ciroktermés, a gondatlan kezelés miatt, megrohad. Gyengén képzett vezetők is hozzájárulnak a gondokhoz. A helyzet az 1950-es évek legvégén az 1960-as évek legelején már javul, amikor a középparasztok is kezdtek belépni a téeszekbe. Gazdálkodási kultúrával, jó munkaszervezési készségekkel és tapasztalatokkal mindinkább erősítették a téeszeket. Ezek az emberek már nem reggel nyolc órára jártak dolgozni, mint oly sokan a korábban belépettek közül. Sokukat a napkelte már a határban találta, és dolgoztak alkonyatig. A téeszek kezdték műtrágyázni földjeiket, amely jelentősen növelte a termést. Megszervezték a nagyüzemi gazdálkodást, kialakították a táblákat és a vetésforgót. Új és mégújabb vezetőségek váltják egymást a téeszek élén. Ez részint azt jelzi, hogy megindult egy intézményegyesülési folyamat, amikor már nem lehet egy irkába (füzetbe) jegyezni a bevételt és a kiadást, vagy a különféle munkafolyamatokat. Szakértelemre és szakértőkre van szükség. Másrészt a vezetők egymást váltása a gondokat is megmutatja. A téeszek fokozták az állattartást (sertés, marha, csibe), ugyanakkor a feltételek és az egészségügyi követelmények nem fejlődtek a mennyiséghez. Ez igen komoly állatelhulláshoz vezetett. A Petőfi Sándor nevet viselő téeszben például hosszú éveken át 59-60 %-os volt a malacpusztulás, és rengeteg csibe pusztult el évről-évre. Csak nagyon szívós és következetes vezetői és szakértői ráhatásra sikerült a gondozás egészségügyi feltételeinek biztosításával mérsékelni, majd minimálisra csökkenteni az állatállomány elhullását. A gondok szaporodásához hozzájárult a munkafegyelem la-

zasága is. Előfordult, hogy a tehenész a "kocsmában felejtette magát és nem etette és itatta meg időben a teheneket". A gyarapodó és mind precízebb mezőgazdasági gépek, munkaeszközök karbantartása is sok kívánnivalót hagyott maga után. A gondok ellenére a téeszek azt a vázat mégis megépítették és megszilárdították, amelyre valamiféle felépítményt lehetett emelni.

Határkőnek számít 1970. Az életreszóló élmények éve. Talán a legrosszabbak között fog megmaradni.

"... súlyos belvíz volt Dombegyházán. A románokat vitte akkor a víz, és... ránk engedték a vizet. (Ez egyébként többször is előfordult). Nem nagy zajjal jött, csak szépen, csendesen 1000 méter szélességben, tartósan, konokul ellepve a betakarításra váró kész termést..."

A gazdák tehetetlenek voltak a vízzel szemben. A gazdaságok tönkrementek. Az elkerülhetetlen szanálás után a téeszeket egyesítették.

A "három falu — egy téesz" jelszó jegyében bekövetkezett összevonás sok érdekütközéssel és vitával járt. Az integráció elsősorban azoknak a gazdálkodó egységeknek okozott hátrányt, amelyek jól gazdálkodtak. A gyenge téeszeket ugyanis fel kellett hozni az erősebb szintjére, ami óhatatlanul egy középszintre süllyedést jelentett.

A téeszek összevonása az 1970-es években abban az ötvenes években gyökerező szemléletben keresendő, amely szerint a "nagy" a "hatalmas" tud csak jól, gazdaságosan funkcionálni. A központosított "részek" azonban elvesztették rugalmasságukat és mozgékonyosságukat. Ez a hátrány az 1980-as évek második felére a legtöbb helyen mindinkább kiderült és bebizonyosodott.

Dombegyházán a későbbi téesz elnöke Fülöp Sándor kételkedett az összevonás helyességében:

"... nagyon sok gondot jelentett, tiltakoztam is ellene. Utólag látom, hogy nem volt igazam. Megmondom, hogy ezt sem láttam, azt sem ismertem. Nekik volt igazuk, mert jobb volt egyszerre kezdeni, mint utólag fokozatosan átállni. Nagyon rosszul álló termelőszövetkezet voltunk akkor, 40 millió forint adóssággal. Ez 72-ben lényegesen több volt, mint most, mert akkor nehezebb volt pénzhez jutni... Hát én a tevékenységemet azzal kezdtem, hogy mindjárt 1972. szeptem-

ber 1-vel 17 friss diplomást hozattam a termelőszövetkezetbe. Végigjártam az összes szakjellegű egyetemet és minden szakembert sikerült hozni. Én arra törekedtem, hogy többet ígérjek nekik, mint más... Újonc, fiatal téeszelnök voltam én akkor, 31 éves... Persze aztán később kiderült, hogy ki mit tud, meg milyen ember. Akadtak olyanok, akiktől örültünk, hogy megszabadultunk, voltak olyanok is, aiktől nem szívesen váltunk meg. De ilyen az élet, nem lehet mindenki főagronómus, meg főállattenyésztő... Állítom, jó iskola volt nekik Dombegyház. A mostaniak azok idevalósiak, ők végigcsinálták az egyetemet... és meghatározó volt ez, hogy a szövetkezet eljuthatott oda, ahol most van...

Hát, mint minden alföldi termelőszövetkezetnél, nálunk is az alaptervekenység a meghatározó. A növénytermesztésen belül három fő növényünk van: búza, kukorica, cukorrépa. Úgy 1770 hektár körüli területen termelünk búzát. Hektáronként 60 mázsát. Kukoricából 1870 hektáron gazdálkodunk, az elmúlt években 97 és fél mázsa volt az átlagtermés. Cukorrépából 1000 hektáron termelünk és szerződésben állunk a sarkadi cukorgyárral. A terméshozam 450-500 mázsa hektáronként... Meg termelünk cirkot is. Az állattenyésztés két ágából tevődik össze, sertésenyésztésből és szarvasmarha tartásból. Van most 1600 szarvasmarhánk, de mi úgy gondoljuk, ha a szántóföldünk 38 aranykoronás, akkor a szántóterületet nem szabad arra pocsékolni, hogy takarmányt termesszünk, legelőnk viszont nincs. Ezért az a mi álláspontunk, hogy amennyiben lehet szabaduljunk meg a szarvasmarháktól. A mi termelési viszonyainknak megfelelő állatlétszámot alakítsunk ki. Nos a sertésstelep már ennek az elképzelésnek az alapján alakult ki. A tehenészet csökkentését a fertőző betegség is indokolja. Ez a betegség az emberre is áterjedhet, kisebb-nagyobb mértékben már így is többen megbetegedtek, és olyan, hogy még 25 év múlva is visszaterjed...

Vannak komoly erőgépeink. Rába traktorok. Létesítettünk melléküzemágakat is. Körülbelül 200-an dolgoznak ilyen melléküzemágban. Kooperáltunk a gép-

gyárral, meg a Fékon Fehérneműgyárral. Februártól május közepéig szovjet exportra dolgoztak az asszonyok, most meg honvédségi ingeket varrnak különböző nagyságban. A katonáknak sok ing kell, mondjuk 600 ezer, amiből 7 ezer 37-es, 7 ezer ilyen, vagy olyan méretű...

... aztán kereskedünk is. Az élelmiszerbolt és a háztájiak részére különféle áruféleéseket, tápokat, takarmánykiegészítő dolgokat adunk...

A háztáji az nagyon sokrétű itt. Az elmúlt évben mintegy 55 millió forint árut forgalmaztak. Például mi leadtunk hat és félezer sertést, a háztáji meg 10 ezer 200-at. Tehát pillanatnyilag a háztáji az erősebb. Mi ehhez maximális segítséget nyújtunk. Abraktakarmányt biztosítunk, sőt még házhoz is szállítjuk. Annyi takarmányt vásárolhat, amennyit csak akar. A háztájiban szarvasmarhát is hízlalnak, pár évvel ezelőtt 5-600 hízott marhát adtak le, ma már ez némiképp csökken. Kiadtunk 150-200 kilós bikaborjakat. Szerződést kötünk a tagokkal. Meg van, hogy mennyit fizetünk kilójáért, és ezért ő mit tartozik beadni. Úgy 200-290 tehenünk lehet a háztáji gazdaságokban. Ezek a tehenek tejet termelnek.

Háztájikban a kukoricán kívül még cirkot meg mákot természetnek. Az utóbbi időben inkább mákot, a Tiszavasvári Alkaloida gyárnak. A téesz is termel mákot, most 30-40 hektáron.

Sajnos a belvíz sújt bennünket. Úgy 300 és 800 hektárnyi terület marad ki minden évben, amit nem tudunk megmunkálni. A melorációhoz egyenlőre nem tudunk hozzáfogni, mert nincsenek kiépítve a vízgyűjtő csatornák, amik elvezetnék a belvizet a Battonyán keresztül folyó Száraz ér-be, amelyik aztán a Marosba vinné. Hát csak 1987/88-ra van ilyen melorációs terv készíve.*

... Úgy gondolom, hogy a téesz sokat tesz a falu népeségmegtartásában. Hogy egy település létezhesen, többet fejlődhesen, ahhoz munkalehetőség, jó kereseti lehetőség kell. Mi lakásépítési lehetőséget is biztosítottunk, telekvásárlással a tagoknak. A fejlesztési alapként biztosítottunk magánlakás-építési akciót..."

* A terv egyébként elkészült és teljesítésre is került.

A Petőfi Sándor Termelőszövetkezet "családfája"

Dombegyház
Petőfi Tsz
(alakult 1949-ben)

Békeharcos Tsz
(alakult 1952-ben)

Kisdombegyház
Táncsics Tsz
(alakult 1949-ben)

Magyardombegyház
Rákóczi Tsz
(alakult 1952-ben)

Előre Tsz
(alakult 1960.)

Dózsa Tsz
(alakult 1960.)

szétvált 1956-ban

Kossuth
Tsz

Petőfi
Tsz

Vörös Hajnal Tsz
(alakult 1956-ban
egyesült a csonka
Petőfivel 1958-ban)

Egyesültek 1962-
ben DÓZSA TSZ
néven egyesült a
Petőfivel 1965-ben

PETŐFI TSZ
(A Kossuth és Petőfi
1960-as újra egyesülé-
sével)

Egyesültek 1972-ben:
Dombegyházi Petőfi Tsz-szel

PETŐFI TSZ néven

Az 1960-as évek legvégén megfordult a jelszó. A "három község egy téesz" helyett, az "egy téesz, egy község" program került napirendre. Az Elnöki Tanács 19/1970-es számú határozatával, mint az országban még számos helyen itt is összevonásra került a mezőkovácsházi járáshoz tartozó három falu, és létrejött Dombegyház, Kisdombegyház és Magyardombegyház közös tanácsa Dombegyház Község Közös Tanácsa néven, Dombegyház székhellyel. (1971-ig történt mindez, mert ekkor szűntek meg a járási tanácsok.) Az egybevonásra 1970 júliusában került sor. A közös tanács Végrehajtó Bizottságának titkárává Csizmadia Jánost nevezték ki.

"... megkeresett a szülőfalum pártszervezete és a járási tanács, hogy legyek vébé-titkár. A feleségem Magyardombegyházán tanított és magam is haza akartam jönni, kértem hát a leszerelésemet a kormányőrségtől. Június 15-ével le is szereltek, és kineveztek vébé-titkárnak.

Persze nehezen ment az átállás. Sokszor még amikor telefonon beszéltem, akkor is jelentést tettem, mint ahogyan szokás a katonaságnál. Emlékszem a járási tanács elnökénél egyenruhában jelentkeztem be. Gyönyörű ruhája volt a kormányőrségnek. Felaggattam a kitüntetéseimet, a barátaim is mondták, hogy azokkal együtt jelenjek meg. Vonultam szépen be a járáshoz. Kopogtattam. Jó napot kívánok, kezit csókolom. A járási tanács elnökével szeretnék beszélni. Azt mondja a titkárnő. Üljek le, mert tárgyal. Hát velem nem lehet ám ezt megcsinálni. Mondom, hogy jelentsen be, mert a belügyminisztériumból keresik. A titkárnő beugrott, mondja. Azonnal nyílik az ajtó. Bemegyek. Persze észrevették, hogy kiről van szó. Hogy nem egészen a belügyminisztáriumból jöttem.

— Hogyan és miért választotta a katonaságot?

— A katonát mindig értékelttem. Különösebb gondja se erre, se arra, noha kemény munkát végez. Egészséges emberek, minden percben, minden feladat végrehajtására képesek. Megfogott az, hogy egy tömeget olyan könnyen lehet mozgatni. Vezényszavakkal. Tudom, jobb lenne valahogy másnak, hajékonyabbnak lenni, oldottabbnak lenni, de valahogy így születtem, és a fiamat is valószínűleg így nevelem...

— Vébé-titkárként hogyan vélekedett a községek

összevonásáról?

— Korabeli újságokkal tudnám bizonyítani, hogy mi volt a véleményem. Nem értettem egyet, hogy Dombegyházán építenek egy objektumot, Kisdombegyházán egészségházat. Magyarombegyházán meg úgy láttam, hogy három községnek elég volna egyet építeni. Örökös összetűzéseim voltak a feletteseimmal, akik egyébként tudták, hogy nekem van igazam. Hogy a három községet össze kell hozni, és egy nagyobbát csinálni. Külön-külön nem haladnak semmire. El is marasztaltak érte, hogy a gyarmattá váló süllyesztésnek én voltam a szekértolója. Én láttam, hogyha a szülőfalumról is van szó, hogy mozdulni kell. Hogy gimnáziumot nem lehet építeni, középiskolát nem lehet. Művelődési házat, azt építhetünk. Szóval valami nagyobb ott már építeni, megvalósítani nem lehet, mert annak a látszárnak már nem kell. Bolt volt. Nézni a kinlódást, hogy azok a fiúk mit szenvednek, hogy osztatlan iskolából kerülnek ki. Szóval borzasztó tíz évem volt Magyarombegyházán, de ettől függetlenül sok mindent meg tudtunk oldani. De nem tudott kielégíteni. Szóval kicsi volt...

— A közös tanács létrejötte okozott-e gondokat?

— A közös tanácsá 1970 júliusában szerveződöttünk. Három egészen különböző felfogású, összetételű embertömeget kellett összekovácsolni. Sikertült. Erre ropant büszke vagyok. Egyetlen feljelentés nem érkezett a felsőbb szervekhez. De ha egy nap valahová ötször, vagy többször kellett kimenni valamelyik községbe, akkor annyiszor mentem ki. Nem érdekelt az, hogy van-e rá jogszabály, inkább próbáljon gondolkodni és cselekedni az illető. Most a választáskor is mondtam, legyen dombegyházi, vagy kisdombegyházi, vagy magyarombegyházi, az előttem mind egyforma. És én keresztül is vittem, akárhányan álltak is szemben, hogy ami a településé, az jár neki.

... Volt kudarc is, ami nem sikerült. Több éve húzódik a község kereskedelmének a jó megszervezése és működése. Bosszant a község közvilágítása, az egészségügyi ellátás...

... meg az adózás. Villányi Miklós pénzügyminiszter-helyettessel összevitattam ezen. Itt járt Battonyán.

Nem tudtam, hogy ő kicsoda. Mondom a dolgokat. Mondom, hogy aki kitalálta ezt az adórendszert... Hát miért? Mondom, szocializmust építünk egy jó csomó éve, és azt szajkózzuk az embereknek, hogy megbüntetjük, ha nem fizetik az adót, meg letiltjuk. Kérdi, mit kellene csinálni? Hát eltörölni az adóhatóságot. A dolgozóknak, úgy mint a vállalatoknak, önbevallás alapján kellene adózniuk. És nekünk csak arra kellene figyelni, hogy azt becsületesen tegye. Hát mi nem bíznunk a dolgozóknak. Ha hazamegy a kiskatona temetésre, akkor vinnie kell magával a halotti anyakönyvi kivonatot, hogy tényleg meghalt-e valakije..."

Az 1960/70-es években a három község élete ellentmondásosan alakult. Az egymástól eltérő adottságok, a szolgáltató intézmények hiánya, illetve a központban történő kiépülése, a munkalehetőségek kedvezőtlen alakulása következtében Magyardombegyház és Kisdombegyház fejlődése elmaradt Dombegyházétól. Hozzájárult ehhez a település-hálózat- fejlesztési koncepció is, amely Dombegyházra kijelölte részleges alsófokú központnak, azzal a feladattal, hogy neki kell biztosítani a lakossági alapellátást. Ebben a községben kell létrehozni, illetve fejleszteni azokat az intézményeket, amelyekre a többieknek is szüksége van, és amelyek könnyűszerrel megközelíthetőek. A községekben két igen nagy és jelentős infrastrukturális beruházásra került sor, a vízműépítésre és a földgáz bevezetésére. Békés megye ivóvízellátása és ivóvizének a minősége igen rossz. Dombegyház község ivóvize erősen nitrátos, egészségre káros.

"... a víz bevezetéséért a lakosság fizet. Minden portánál tizenhatezer forintot. Ha van rajta ház, ha nincs. De hát sokan nem akarnak fizetni, mert ugye ő azt a portát kiadta ennek, vagy annak és az műveli. Mert nem akar ő ráépíteni, akkor meg minek fizessen..."

A földgáz bevezetését a téesz kezdeményezte, amelyhez a tanács is csatlakozott.

".. a gázosok azt a javaslatot tették a tanácselnöknek, hogy úgy fogja fel, mintha ez a beruházás létezne. Az utcákban — ahol a téesz vezeti a gázt — lakókra jutó költséget fizessék meg a fogyasztók attól függetlenül,

hogy a téesz kifizette. Így a tanács hozzájut egy kis pénzhez. Nem lesz kiszolgáltatva annak, hogy a mellékutcában lakók közül, ha valaki nem tudja kifizetni a gáz vezetését, akkor le kell állni a munkával. Tehát lesz egy olyan biztonsági fedezete, hogy akkor is meg tudja rendelni a munkálatokat, ha mindeki nem tudja abban az évben az összeget befizetni... Itt elsősorban az idősekről van szó, akik elég sokan vannak, és alacsony nyugdíjjal rendelkeznek, vagy nem is igénylik a gázosítást..."

A dombegyházi tanács költségvetéséből egyre kevesebb beruházásra és fejlesztésre nyílik lehetőség. Mindinkább szükség van a lakossági hozzájárulásokra. A község teherbíró képességét azonban csak félig-meddig tükrözi a takarékbetét állomány. A lakosság jelentős része tisztességes körülmények között él, közöttük sok az idős és nyugdíjas. Az államnak, vagyis a nagyközségi tanácsnak térítésmentesen felajánlott házak és porták jóllehet értéket képviselnek, mégis holt tőkét jelentenek, hiszen alig, vagy egyáltalán nem akad rájuk vevő. Jelenleg csak a tanács gondjait növelik. Talán otthon jelenthetnek majd az 1980-as évek végén Magyarországra menekülő erdélyi magyarok számára.

Dombegyház község gyarapodását jelzik az egyre-másra felhúzott új családi házak. Ezek nagyobbak és egészségesebbek, mint a községre még most is jellemző kicsiny, nyeregtetős épületek.

Persze ezek az egyformán piciny házak még mindig jobban illenek a tájba, mint az 1970-es évek közepén felépített lakótelep.

"Abban az időszakban még falusi viszonylatban nem lehetett jelentős hitelt kapni, csak amennyiben lakásszövetkezet alakul, s legalább kétszintes és négylakásos házak épülnek. Ez jogszabályi megkötés volt abban az időben. Ezért választottuk mi ezt az építkezési formát... 1976-ban lettek ezek a lakások átadva, s majdnem egy évig azon ment a huzavona, hogy miért vannak a házaknak melléképületei. A járási, meg a megyei építési hatóságok nem akartak hozzájárulni, mert — mondták — ezek városias emeletes házak, és azok mellé nem kell semmi. Mi meg azért harcoltunk, hogy ige-nis legyenek melléképületek, meg kertek, hogy ne kelljen a zöldségért sorba állni, hogy legalább annyi terület legyen, ami a közvetlen szükségletet kielégíti..."

A városias emeletes lakótelep mellett a községben épülő családi házak, stílusukban és nagyságukban nem különböznek az ország más, hasonló településein megépült "erődítményszerű", hatalmas házaktól. Ez részint csalhatatlan jele az itteni gyarapodásnak is, másrészt valamiféle mutatója a családok közti vagyoni-jövedelmi különbségek növekedésének.

Dombegyház arra számított, hogy határátkelőhely lesz Magyarország és Románia között. A román fél Aradtól egészen a határsorompóig meg is építette a műutat, de a határátkelőhely ez ideig nem valósult meg.

Dombegyház lakossága 1870 és 1983 között növekedett az 1949. évi népszámlálást — ekkor volt a falu a legnépesebb — alapul véve, viszont csökken.

1870-ben:	2253
1880-ban:	2877
1890-ben:	3546
1900-ban:	3406
1910-ben:	3592
1920-ban:	4544
1930-ban:	4283
1941-ben:	4205
1949-ben:	4771
1960-ban:	3932
1970-ben:	3357
1980-ban:	4237
1983-ban:	4018 fő

A lakosság létszámának a csökkenésében számos tényező játszott szerepet. Az első, (1949-től 1953-ig) majd a második (1957 — 1959-ig) téészesítés idején többen hátat fordítottak a földnek, elmentek a városokba, iparba dolgozni. Amíg 1949-ben 4771 fő lakosa volt Dombegyház községnek, addig — a két téészesítési időszakban — 1960-ra 3932 főre csökkent népességének a száma. Megszűntek a nagycsaládok. Dombegyház esetében nem volt ritka a 6-8 gyerek sem családonként. Jelenleg a község gazdálkodó egységeiben adott látszámú és meghatározott szakképesítéssel rendelkező emberre van szüksége, ez alapvetően meghatározza a munkalehetőségeket. A tanácsnak térítésmentesen felajánlott házak és telkek gyarapodó száma pedig azt jelzi, hogy a dombegyházi falvak nem vonzóak. Legfejlettebb település Dombegyház, ahová a két másik községből, elsősorban Magyardombegyházról egyre többen költöznek. Ez utóbbi település mindinkább elnéptelenedik, lakossága előregedik.

A Végrehajtó Bizottság titkára, Iszály György szerint

"... Dombegyház község perspektíváját tekintve nem a növekvő lélekszámú települések közé tartozik és nem is fog a jövőben sem. Egy felmérés alapján olyan ötven fővel csökken a lakosság ... 1990-re már a három községben összesen sem élnek többen, mint 3500-an. Talán még kevesebben.

... Kisdombegyházán 50-es, Magyardombegyházán pedig 60-hoz közeli az átlagéletkor. Ez szörnyű és szomorú. Ezzel azt akarom mondani, hogy sem ipartelepítés vonatkozásában, sem idegenforgalom tekintetében, sem más vonatkozásban, ami a község jelentőségét ebben a régióban megnövelné, nem várható..."

Amennyiben a község határállomás, akkor talán a lakosság lélekszáma is gyarapodna. A szolgáltatások azonban mindenképpen bővülnének és a jelenleginél színvonalasabbakká válnának. Dombegyházán jelenleg (1988-ban): 2 orvosi körzet, 1 fogorvosi körzet, 16 tantermes (16 tanulócsoporthoz) általános iskola, óvoda, bölcsőde, művelődési ház, könyvtár, mozi, hat élelmiszerbolt, hat italbolt, egy vas- és műszaki bolt, egy ruházati bolt, postahivatal, tűzép, gyógyszerár, vízműtelep, sporttelep, takarékszövetkezet, katolikus templom parókiával, tanácsháza, mozgalmi ház (MSZMP, KISZ, HNF), ruházati bolt, 32 kisiparos található. Kisdombegyházán: egy lezárt általános iskola, óvoda, egészségház, 1 orvosi körzet, két élelmiszerbolt, két italbolt, tanácsi kirendeltség, sportpálya, katolikus templom, hatósági húsbolt és vágóhíd, fiókpostája, fiókkönyvtár és 7 kisiparos található. Magyardombegyházán pedig: művelődési ház, pártház, tanácsi kirendeltség, fiókpostája, fiókkönyvtár, orvosi rendelő, 2 élelmiszerbolt, italbolt, református templom, katolikus templom baptisták, illetve evangéliumi kersztények egy-egy imaháza, sportpálya és 4 kisiparos található.

Mindhárom községben vezetékes ivóvízhálózat biztosítja a vízellátást. A községek közötti közlekedést távolsági autóbusszjáratok segítik.

A szolgáltatás és az élet minőségével azonban egyre többen elégedetlenek. Keresztes Antal így fogalmazza meg romló közérzetét:

"... abba a rohadt múltba, mert máma ezt csak úgy mondjuk. Ott, ha bementem a csárdába, a kocsmáros azt mondja; tessék helyet foglalni, mit parancsol? Rögön ment. Máma? Odamegyek könyöradományért majdnem a pulthoz! Jó, ha sokan vagyunk, akkor sor-

ba köll állni a magyar népnek. Bemegyek a presszóba, ha látják, hogy rossz a ruhám, meg se látnak, hiába ülök le oda. Mer vót már úgy, hogy bementem a presszóba kötővel. Meg se láttak. Kuss paraszt. Így hát kijöttem... Vagy itt a kereskedelem. Ez a télen történt. Hát mondom, veszek mán valamilyen ruhát. Ott állok a pult előtt. Gyün, megy. Ennek is köszönök, annak is köszönök. Egyse fogadja. No, majd egyszer gyün. Tessék, mit parancsol? Mondom osztán neki. Hozza. Nekem olyan haccacaré nem kell. Találkoztam aztán a sógornőmmel. Te, mondom, Maris, a nénédnek szeretnék venni egy ruhát. Na, gyűjjon be velem sógor. Visszamegyünk. Oda mén a ruhatárhoz, ott vannak felakasztva a ruhák. Na, asszongya, nézzük.

... Vót itt egy nagykereskedő. Itt állt az ajtóval szemben. Ha kinyílt az ajtó, ő mindjárt: — Jó napot kívánok, tessék, mit parancsol? Ha ezt, akkor tessék erre kerülni, ha azt, akkor tessék arra kerülni. Itt szolgálják ki, ott szolgálják ki. Ez vót. No, de a mai mércénk nem ez... Ezekre úgy visszaemlékezve, hogy akkor nincstelen embernek több becsülete volt... Mondom tisztelettel, becsülöm a kormányzatunkat, az irányításunkat, de az alattvalók, ezek stricik. Ezek nem úgy gazdálkodnak, ahogy azt hirdetik.

... a mai fiatalság kezelése? Mint katolikus község, discsértessék a Jézus. Jó, az ember fogadja. Ma a tanítónak szólni köll, hogy félre, hogy az ember nyugodtan elme Hessen mellettük.

... Ha az ember elment egy gulya mellett, egy legelő gulya mellett... fölnez egy tehén, akkor meglátja, rögtön rábőg. Utána mi történt? A többi is egyhangúlag rábődült, mintha üdvözölnék az embert. Jön a gyerek, elmén az ember mellett. Cikáznak, lelökik az embert a járdáról. Nincs az, hogy jó napot kívánok! Egy társadalomnak az új nemzedékét így kell fölnevelni? Vakaródzunk, de elkéstek... Hallgattam egyszer a rádiót, magyarnótákat akartam hallani. Megmondom. Na, kérem, ha igazi jó nótákat akartam hallani, akkor Szabad Európára tettem... Jó, kultúra ide, kultúra oda, de örökké veri azt a dobot, a tévében rázza a farát abba a kis izébe... a magyar népnek van jó dala, hogy érdemes hallgatni..."

KULTURÁLIS ARCKÉPVÁZLAT

"Amikor hazakerültem ide Dombegyházra, üresedés nem volt. Ketten tanítottak, Matuz Bálint és édesapám, Eszes János. Ezért kikerültem a Hermina-majori iskolába, ami már le van bontva. Kevermes felé ahogy megy a busz, és Iratos felé elfordul, ott volt egy tanyai iskola, a Hermina-majori. A nevét egy földbirtokos feleségéről kapta, mert az ő birtokukból szakították ki ezt a területet. Egyébként községi iskola volt. Az iskolaszék választotta meg a tanítót. Hát engem választottak. Két évig tanítottam ott. Naponta jártam ki, volt vagy három és fél kilométer. Na, amikor ezt a járkálást nagyon meguntam, akkor vettem egy kis pónilovat, meg egy kiskocsit. Egy négykerekűt és azzal mentem ki minden reggel. A sarkon a gyerekek már vártak. Volt náluk kukoricacső, répa, amit a póninak hoztak. Aki jól viselte magát, a leckéje le volt írva, annak megengedtem, hogy a saroktól az iskoláig hajtsa a kocsit.

...No most, ezeknek a gyerekeknek volt egy ilyen — bakónak nevezték — vállra akasztható táskájuk. Abban a táskában volt az irkájuk, vonalas és kockás. Akkor már irkájuk volt, de még a palatáblájuk is meg volt, és a kiscipó. A kiscipó rendszeresen akkor sült ki, mert a gyerek megvárta, hogy az édesanyja süssön. Hajnalok-hajnalán felkelt, hogy mire a gyerek az iskolába megy, akkorra legalább a cipó kisüljön. De az mindig zsiros volt, így a füzetek és mindig zsirosak voltak. El lehet képzelni, hogy ilyen füzeteket javítani milyen borzasztó dolog volt.

... Mikor odaértünk az iskolába, akkor mint a raj, jöttek, hogy melyik vezeti be a pónit, melyik fogja megitatni, melyik fogja visszafelé hajtani. Ez egy külön élmény volt.

... Ebbe az iskolába a cselédek gyerekei jártak. Mind mezítláb jött és igen viseletes ruhákban jártak. De a szándék meg volt bennük, hogy tanuljanak. Persze, amikor a gazdasági munkában jött egy olyan szezon, mint mondjuk a répaszedés, vagy acatolás, amibe a gyerekek is be tudtak segíteni, akkor majdnem néptelen volt az iskola. Csak lányok jöttek. A gyerekek elmentek dolgozni. Az uraság ugyanis nem engedte, hogy a felnőttek olyan valamit csináljanak, amit a gyerekek is el tudnak végzeni. Természetesen ez az iskola rovására

ment. Egyszerűen nem volt mit tenni, figyelembe kellett venni, hogy ősszel először jön a kukoricatörés, a répaszedés, tavasszal az acatolás, majd a mákszedés. Mikor aztán visszajöttek a gyerekek, akkor szinte mindent előlről kellett kezdeni. Mert haladni viszont kellett, hiszen volt tanmenet. Ekkor természetesen a többi unta magát, és fegyelmezetlenek voltak. Bizony sokszor elő kellett venni a pálcát is, mert másként nem bírtam volna a hatvan gyerekkel.

... A második évben szólt a pap, ő volt az iskolaszéki elnök, hogy Ilonka, jó lenne, ha maga kiköltözne. Nem tud idejében hazajönni, reggel korán, fáradtan megy, ez nem lesz így jó. Akkor kiköltöztem. Kivittünk egy szobabútort, a legszükségesebbet és magam mellé vettem egy asszonyt.

... A tanítói lakásban laktam. Két szobája, egy konyhája és egy kamrája volt. Tartozott hozzá egy alsó épület is, ott volt a póni.

... Két év teltével aztán bekerültem a községbe, szerveztek ide egy állást. Nagyon örültem neki, de 120 gyerekem volt az első osztályban. De a végén már azt mondtam, hogy nem bánom, akár mit csinálnak, de én tovább nem vállalom.

... Akkor még a fonomimika-rendszer volt. Mutattuk, hogy milyen a betű. Én mutattam, a gyerekek meg feleltek rá, úgy, hogy ők is mutogattak. Például R, Á, Z, akkor mondták a gyerekek, hogy RÁZ...

... 120 gyerekem volt éveken keresztül. Jött a tanfelügyelő Mezőhegyesről. Földes Ferenc, még a nevére is emlékszem. Jött be az iskolába, én nem tudtam, hogy jön, csak az igazgató. Nos, jött volna be a terembe, de nem bírt, mert ott is gyerekek ültek, még az ablakmélyedésbe is gyerekek voltak. A dobogón — akkor még dobogó volt tanító asztala alatt — is körös-körül, mint a hangyák, úgy ültek. Az ablakokat állandóan nyitva kellett tartani, mert olyan volt a levegő... Az egyik évben meg 200 gyerekem volt, akkor teljesen kikészültem. Az borzalmas volt.

... Fele olvasott, a másik fele írt. A számtant írtam fel a táblára, azt egy részük fejtette, emezekkel meg olvastam. Mikor ők már olvastak, akkor jött a második fele, az jött számolni. De ott volt még a nyelvtan is, a la-

kóhelyismeret, a beszédértelem-gyakorlat. Torna, egy kis ének, egy kis rajz. És közben a szünetek. Hát borzalmas volt...

... Hát a tanfelügyelő azt mondja az igazgatónak, hogy itt valamit csinálni kell. Szerveztek is egy, vagy két év múlva egy másik állást... Azt hiszem, akkor került ide a Kecskeméty Károly tanító...

... így tudtak segíteni, hogy páros osztályok lettek.. Itt van az a nagy épület, most óvoda, abban tanítottam én az első osztályt sokáig. Matuz bácsi, az igazgató a 3., vagy a 4. osztályt tanította, nem emlékszem már pontosan. Kibéreltek egy kocsmát is, ahol szintén tanítottunk. Én is jártam oda tanítani...

... Rakoncátlanok voltak, csintalankodtak. Emlékszem egy esetre. Minden nap jelentették a gyerekek, volt egy megbizott, hogy mennyi a létszám és hányan hiányoznak. Hát nekem egy gyerekm, egy időben több napon keresztül nem jött iskolába. Nem bírtam tovább szusszal, leküldtem két gyereket, nem egyet, nehogy összejátsszon a másikkal, az anyjához, hogy kérdezzék meg, mi van, mert már 9 óra, de még mindig nincs. Az anyja visszaüzent a gyerekekkel, hogy a gyerekek táskájával együtt időben elment otthonról. Hát akkor hol van, mert az iskolában nincs? Tűvé tettük a falut, amíg végre megtaláltuk, kinn a legelőn, a disznók között. Ott játszott a disznópásztorral és őrizték a disznókat. Hát ő nem szeretett tanulni, de az anyjának sem fogadott szót, pedig egyetlen gyerek volt. Egyszer még, hogy ne kelljen iskolába menni, még a dunna alá is bebújt. Ott találtuk meg...

... Bizony nagyon el voltak foglalva a szülők. Mindegyiknek sok gyerek volt, aztán az uraság is nagyon igénybe vette a szülőket, de a gyerekeket is. Mert amikor hazamentek a gyerekek az iskolából, vagy a disznóhoz kellett nekik menni, azokat legeltetni, vagy az uraság libáit kellett legeltetni. Aztán mi akkor délelőtt, délután egyformán tanítottunk, sőt még magántanulóm is volt. Edesapának is volt néhány magántanulója, a doktor, a patikus meg az intéző gyerekeit tanította. Ők ezért külön fizettek, ami nagyon jól jött, mert hát a fizetés elég alacsony volt..."

Eszes Ilona tanítónő visszaemlékezését az 1920-as statisztika is alátámasztja. Békés megyében a népszámlálás a lakosság 14,1 %-át találta analfabétának. (Közművelődés, 1924. I. évf. 1-2. sz.) A jelenség, amelyről saját tapasztalatai alapján beszélt a pedagógus a magyar irodalomból is jól ismert; a gyermeket ősszel és tavasszal szüleik "befogták" dolgozni. Az uradalmi területeken működő iskolákban, vagy úgynevezett uradalmi iskolákban a nagyobb mezőgazdasági munkák idején szünetelt a tanítás. Télen meg azért maradt távol sok gyerek az iskolából, mert nem volt cipője és meleg ruházata. Az országban 1925-ben például 916 olyan elemi iskola volt, amelyikben egy tanítóra nyolcvan, 270-ben száz, és 28 iskolában százötvennél is több tanuló jutott.

A magyardombegyházi Dus Ferenc 1916-ban született, ő saját élményeivel igazolja a korabeli iskola és iskolabajjárasi viszonyokat.

"... négyet jártam, négy osztályt. Öten voltunk testvérek, de csak egy könyvünk volt összesen... hát gyenge bizonyítványom volt. Az az igazság, hogy tavasszal, amikor már kórót lehetett verni, vagy acatolni lehetett menni az uraságokhoz napszámba, vagy a parasztokhoz. Mi addig nem jártunk iskolába, míg kukoricatörés, cirokvágás, vagy a répaszedés meg nem történt. Ősszel aztán, amikor megtörtént, vettek egy nadrágot, aztán Isten áldja... mehetsz az iskolába... Egy cipőnk volt. A legöregebb lány hordta a cipőt... mi meg az iskolában még télen is mezítláb voltunk. Nem volt... nincs mese. Abból a keresetből?..."

A dombegyházi gyerekek zöme korán kimaradt az iskolából, mert a család megélhetéséhez nagy szükség volt rájuk. Új ismeretek megszerzésére, valamiféle közösségi élmények gyűjtésére a továbbiakban a munkábaállítás nyújthatott lehetőséget. A munkavégzéshez szükséges alapszakkal azonban rendelkeztek, hiszen valósággal belenőttek a munkába, mert gyermekként is dolgoztak. A munkavállalás és a közeg, amiben tevékenykedtek csupán megerősítette bennük a szokás- és hagyományőrző értékeket, és ezek közül is azokat, amelyekre egy cselédnek, béresnek, vagy kocsisnak szüksége volt.

Azt követően, hogy a gyerek kimaradt az iskolából, mint levante került ismét kapcsolatba az intézményes neveléssel.

"Mikor leszereltem a katonáéktól, 1926-ban, akkor jött be a levante és akkor lettem oktató is. Hozzám úgy 68-72 tanyai gyerek járt, az akkor cselédek gyere-

kei. Én nem bántam velük rosszul... Vasárnap volt levente. Januártól ápriliséig két órahosszat, májustól szeptemberi meg három órahossza volt a gyakorlat...
... amiért foglalkoztam a gyerekekkel én azért egy órára három pengőt kaptam.

... itt Kisdombegyházán voltak a foglalkozások, itt készültünk a versenyekre is.

— Milyen feladatokat tartalmazott egy verseny?

— ...hát ilyen jobbra át, balra át, menet... távgyaloglás, mindenfélét..., mintha katonák lettek volna.

— A falu vezetése beleszólt a leventeoktató munkájába?

— Nem lehetett beleszólni. Volt egy főoktató, ő parancsolt, ő volt az úr. Meg járt ide néha egy százados megnézni, hogy mi van.

... ilyen főoktató volt a dombegyházi tanító, Kecskeméty Károly is..."

Az ifjúság militarista nevelésének szolgálatában álló levente, a rendszer fontos ifjúsági szervezete volt, amelybe törvénnyel tömörítették a 12-21 éves fiatalokat. A leventében az 1930-as években már nyílt katonai előképzés folyt, és az ifjúságot heti rendszeres gyakorlatokon készítették elő a katonai szolgálatra. A levente helyi vezetéséért egy magasabb szintű katonai irányítás alatt a helybeli megbízott tanító volt a felölős, akinek katonaviselt emberek is segítettek.

"... voltak a vitézek... a Csabai Pali bácsi... ezek voltak az oktatók. A Varga tanító volt a vezetőjük. A foglalkozások abból álltak, hogy balra át, jobbra át. Az még élmény volt, ha valaki vihette a fapuskát. A legkisebb korosztály nem jutott hozzá, hogy vigye. A legidősebbek már igazi puskával is lőhettek. Hármát, négyet lehetett egynek löni, körökbe..."

Aki távol maradt a levente foglalkozásról, főként a harmincas években, arra büntetést róttak ki. Ha a munkahelyéről nem engedték el, vagy a szülő miatt nem mehetett el, akkor a munkáltatóra, vagy a szülőre pénzbüntetést is kiszabhattak, a fiataalt pedig elzárással büntették.

Meg kell azonban azt jegyezni, ha a foglalkozásokból kivonjuk az ártalmas ideológiát, akkor megmarad a testedzés, a különféle szabályok megismerésére, azok betartására történő nevelés. A foglalkozások álló-

képességet küzdőképességet és figyelemösszpontosítást is fejlesztettek, amely nemcsak a harctereken fontos, hanem a polgári életben is.

Az 1930-as években Dombegyházán két ifjúsági közösség alakult. Dusik Gyula szerint;

"... volt egy Ifjúsági Egyesület, meg volt KALOT. A két tábor nemigen egyezett. Az Ifjúsági Egyesületbe jobbmóduak voltak, inkább olyan iparos emberek, meg tanult emberek jártak. Egy tanító, Szász Ferenc volt a vezetőjük. Az édes fia ennek a tanítónak Szász Ferenc tábornok, aki átállt a szovjet hadsereghez... A KALOT-ba meg inkább szegényebbek, parasztgyerekek jártak. Tapasztó Pista nyugdíjas tanácselnök, az is odajárt akkor, meg Tapasztó János ezredesi rangban van, ő is nyugdíjas, ő is KALOT-tag volt, sőt volt egy ideig a vezetője is. Szegény gyerekek voltak, hová mehettek volna. Ott lehetett egy kicsit okosodni, mert akik odajártak, azoknak többnyire csak négy elemije volt, meg három... volt ott könyvtár is, nem nagy tétel, de volt. Aztán széthordták. Énnekem maradt egy könyvem onnan. Erős nép, ez a címe.

— A KALOT-on belül milyen csoportok működtek?

— Tánccsoportja mindig volt. Énekkara is. A kanásztáncot a KALOT mutatta be először. A csoportnak egy helyi káplán volt a vezetője, Fodor György... Lehetett sakkozni, biliárdozni, meg volt ping-pongasztal is. Még tán most is meg van az asztal... meg volt színjátszócsoporthoz is, a Noszty fiú esete Tóth Marival című darabot elő is adták...

... aztán 1946-ban feloszlatták..."

A KALOT (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testülete) dombegyházi szervezete népszerű volt. Népszerűségének egyik alapvető okát abban kell keresni, hogy szociális reformtörekvéseket hirdetett meg. "Egy nagy földreform lesz a célunk — mondta Kerkai Jenő jezsuita páter —, de erről, ha kell, évekig hallgatni fogunk, mert a sok feudális nagyúr és főpap leállítana bennünket" (idézi Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890-1950. Kosuth, Bp. 1977.) A püspöki kar egyébként 1936-ban hagyta jóvá a falusi legényegyleti szervezkedést. Célját a következőben jelölte meg: "a katolikus nőtlen földműves és földmunkás egyének valláserkölcsös nevelése, nemzeti, szociális érzésük elmélyítése; földművelő élethivatás, s a család

gondolatának ápolása; szak- és általános műveltség szolgálata és a nemes szórakozásról való gondoskodás". A programnak megfelelően szakosztályok alakultak; hitbuzgalmi, kulturális, szociális, sport, műkedvelő, zene, ének stb.

A Dombegyházi KALOT és a levente között többször támadt súrlódás és feszültség. Ennek az volt az oka, hogy a levente kizárólagosságra törekedett, aminek a KALOT ellenállt. Később pedig a KALOT elhatárolta magát a nyilasoktól. A KALOT-nak 1940/42-ben az országban mintegy 2000-3500 helyi szervezete volt. A felszabadulást követően erőteljes támadás indult e közösség ellen.

A szerveződő pártok arra törekedtek, hogy mennél több parasztfiatalt nyerjenek meg maguknak, másrészt a KALOT miután kötődött az egyházi rendszerhez, a baloldali pártok — elsősorban az MKP — politikai ellenfelévé vált. Az "ellenfelet" 1946. júliusában a baloldalnak belügyminiszteri segédlettel sikerült legyőzni.

A nehéz és sok munka ellenére néhány fiatal mégis szakított arra időt, hogy egymás kedvtelésére és mások örömére színdarabokat, népszínműveket tanuljon be.

Magyardombegyházán az 1930-as években, Kiss Gábor irányításával színjátszó csoport szerveződött.

"... Kecskeméten voltam katona és akkor tetszett meg nekem ott a színház. Minden szabadidőmet arra áldoztam, meg minden pénzemet. Úgyhogy, amikor hazakerültem, akkor elkezdtem a fiatalsággal foglalkozni. Kókai Rezső pesti könyvkereskedőtől szereztem be a színdarabokat...

Az első tagokat úgy szerveztük, hogy először el kellett magyarázni, miként néz ki a műsor, mit kell benne szerepelni. Először csak egyfelvonásosokat rendeztünk. Ezt már kétfelvonásos vígjáték követte, a Huszárszerelem. Az aztán nagyon tetszett a közönségnek. Ez meghozta a sikert, jöttek a fiatalok...

Leginkább az iskolában jöttünk össze. Persze a tanító úr Szakács Boldizsár is segítségünkre akart lenni, de valahogy a fiatalság velem jobban meg volt. Talán én jobban a szájukba tudtam... a fülükbe tudtam mondani a szót... szépen, hangsúly szerint..., mert nem mindegy, hogyan ejtik ki azt a szót. Annak súlya is kell, hogy legyen.

— Hogyan tanulták meg a darabokat? Milyen volt egy próba?

— Kiírtam mindegyiknek a szerepét. Persze a cselekvő részeket is. Mindent leírtam, úgy, ahogyan az író. Amikor készen voltam a leírással, akkor mindenki megkapta a szerepét. Úgy körülbelül láttam, hogy ki melyikre alkalmas, aszerint osztottam ki. Mert nem alkalmas különben mindenki egy szerepre. Volt aztán olyan is, hogy hiába akartam én. Például nem tudta ki mondani, hogy orvos, azt mondta, hogy orvos. De hiába mondtam neki...

... Összejöttünk. Nemcsak az iskolában, hanem saját házamnál is, vagy megállapodtunk, hogy holnap tenálad... Szóval nagyon sok szerepet levezettem. Míg aztán bekövetkezett a második világháború. Azóta aztán nem foglalkozom vele...

— Hol mutatták be a színdarabokat?

— ... volt itt egy táncterem, a templom után a harmadik ház, egy zsidóé volt. A táncteremben építettük fel a színpadot. A jelmezeket, a ruhákat, meg a díszleteket csináltuk, meg vásároltunk... a bevételből, persze, ha futotta.

... egy pengő, ha nagyon a számukra játszottunk, akkot öt pengő volt a belépőjegy ára. Hát haszon az nem volt, csak a szórakozás...

... Dombegyházán az Aradi úti iskolában, Kisdombegyházán meg volt egy kultúrház, ott adtuk elő a darabot, a Nagymama, ez volt a címe.

... leginkább ünnepi napokon: pünkösd, karácsony, húsvét napján, néha vasárnap is, meg március 15-én. Ha ki tudtunk menni a tanyákra, akkor a tanyákon is bemutattuk. Egy-egy darabot kétszer, háromszor adtuk elő.

— Hány tagja volt a csoportnak?

— Megközelítően húszan lehettünk. Hol ennyien, hol annyian... volt, aki egyszer szerepelt, aztán odébb állt, jött helyette másik...

... tag volt a Szilasi Gáror, Turi István, Kiss Lajos, Nádházi Bálint, Mus Bálint, Bus Ferenc, Turi Gizella, Hegedűs Mancsi... nem nagyon emlékszem már a nevekre... tizenévesek voltak..."

A színjátszók túlnyomó többsége a kisgazdák és nem a cselédek közül került ki. Az előadásokat viszont az uradalmi cselédség is megtekinthette, akár bent a faluban, akár a tanyán.

Magyardombegyház kulturális életét a két világháború között egy rövid ideig Olvasókör is színesítette. Vezetője, a tanító Szabó Imre volt. Az Olvasókör tulajdonképpen politikai vitakörként működött, és a Magyar Élet Pártjához tartozott. Kiss Gábor is tagja volt.

"...nem sokáig létezett, mert a főlzabradulás alkalmából meg is szünt. Talán, ha öt évig működött... összejöttünk, de beállított program az nem volt... néha összevesztünk, mert az egyik okosabb volt, mint a másik. A tanítóval mindig szeretett vitázni egy öreg bácsi, hát egyszer aztán hatalmas szóharc volt köztük... volt, amikor pofon is csattant... nem sok szépet tudok róla mondani..."

A három község kulturális életét formáló intézmények között, az elemi iskola, a levante, a KALOT, az Ifjúsági Egyesület, a színjátszók és az Olvasókör mellett, az 1920-as években megjelenik a mozi is.

"... talán 1928-ban, vagy 29-ben kezdődött el itt a mozi, mivel akkor lehettem 16-18 éves. Még némafilmeket játszottak, később lett csak hangosfilm... A mozi Turi Istváné volt, mi gyerekek segítettünk neki. Hordtuk házról-házra a röpcédulákat, ezeken szerepelt a film címe, a szereplők meg a helyárak. Rövid leírása is rajta volt a filmnek, hogy mit tartalmaz... Ezeket a röpcédulákat Turi készítette Békéscsabán, rá volt nyomtatva a neve is..."

— Turi István hogyan és honnan szerezte be a filmeket?

— Budapestről. Akkoriban voltak ilyen kölcsönző vállalatok, akik ezzel foglalkoztak. Turi felment Pestre, lekötötte a filmeket, előre legalább egy negyedévre. Latabár filmeket, vagy Páger filmeket, hát olyanokat, amelyekben neves szereplők voltak. Aztán egy emberrel lehozatta ide, aki ment még öt, vagy hat helyre, oda is filmeket vitt. Mikor lejátszottuk, akkor vitte vissza és leadta ott, ahol már várták, Kétegyházán, Kevermesen...

— Hány órákor és melyik napokon voltak a vetítések és hol?

— ... hát szombaton, vásárnap meg ünnepnapokon, hét órákor, nyolc órákor kezdődött. Télen hamarább,

nyáron meg ugye a mezőgazdasági munkák miatt később... a mozi ott volt, ahol most az ÁFÉSZ Vas-műszaki boltja van... úgy 160-an, 170-en értek be...

... Turinak csak egy gépe volt, amikor aztán lement a tekercs, akkor le kellett állni ekkor volt a szünet... benzinmotorral fejlesztettünk áramot és azzal üzemeltünk...

Én úgy kerültem a mozihoz, hogy segítettem a gépésznek. A gépész sokat cigarettázott és amíg ő szívta, addig engem bízott meg a vetítéssel. Megmutatta, ha elszakadna a film, akkor mit kell csinálni. Így megtanultam vetíteni. Akkor 1941 őszén behívtak katonának...

1947-ben kerültem vissza, és ugye 1948-ban államosították a mozit, én meg 1950. augusztus 18-án kerültem a mozihoz, meg egy kollegám is volt.

... Aztán mi szépen felfejlesztettük a mozit. Mert először csak szombat-vasárnap volt előadás. Aztán később már szerdán is csütörtökön is. Hétköznapokon 1-1 előadás, vasárnap meg 3 volt. Aztán elértük, hogy hat nap játszottunk és csak egy volt a szünnap. Volt olyan év, hogy minden vetítés teltház előtt ment.

... Szerettem csinálni, foglalkoztunk a mozilátogatókkal, előre eladtuk a jegyeket, elővételben. Rábeszéltük az embereket, hogy milyen film lesz... vetítettünk előzetest, hogy még nagyobb legyen a következő filmre az érdeklődés... doboltunk, mint a kisbíró. Kollegám dobolt, én meg mondtam, kiabáltam, hogy mit fogunk vetíteni... Akkor este annyian voltak, hogy muszáj volt még egy előadást tartani. Egy szovjet filmet vetítettünk. Kitettük az utcára a hangszórót, olyan erős hangszórónk volt, hogy Romániában lehetett hallani. Mentünk Magyardombegyházra, meg Kisdombegyházra is... Később aztán Kisdomegyháza is volt vetítés, egy 16 mm-es géppel. Csabáról jártak oda, vándor-mozi volt...

... a mozi nagyon látogatott volt 1954 és 1956 között. Aztán bejött a tévé..."

Keresztes Lajos, "a mozis bácsi" ott volt a dombegyházi mozi születésénél a község egyik legnépszerűbb polgárává vált a gyermeke és az ifjúság számára.

A mozi, vagy ahogyan sok helyen nevezték, "mozgófényképszínház"

igen gyorsan meghódította az embereket. Az 1934/35-ben készült országos statisztika "csak" 410-ről tud és 149 ezer vetítésről, amit 18,5 millióan néztek meg. Ebben a kimutatásban azonban nincsenek benne a keskenyfilmes vetítőhelyek adatai.

Tulajdonképpen az intézményes formákhoz tartoztak a kocsmák is, hiszen a társasélethez, az együttlétéhez ugyanúgy lehetőséget biztosítottak a dombegyházi községekben, mint bárhol másutt az ország településeiben.

Az emlékezet szerint Dombegyházán hat kocsmá volt. a Hegyesi kocsmá, a Nagykocsmá, az Aradi úton a Gyapjas kocsmá, Kisdombegyház felé a Sipos kocsmá, a battonyai úton, a Galambos és a Jámbor-féle. Mindegyiknek meg volt részint a törzsközönsége, részint az a köre, ahonnan látogathatták, bejárhattak mulatni biliárdozni, kuglizni, vagy kártyázni.

"... hát volt olyan, mikor már kezdtünk legénykedni, hogy a másik kocsmába nem nagyon mehettünk be. Megvolt egy határ, ha azt átléptük, akkor az ottani gyerekek, azok megverték, vagy meg akartak verni bennünket. Mondjuk úgy, hogy három részre volt osztva a falu. Volt a Jakabffy-telep, meg a Valkó-telep, meg az Aradi utcai rész és a temető fele. A Valkó-telep volt a legveszedelmesebb, arra nem volt ajánlatos jár-kálni. Amikor oda udvarolt egyik barátunk, akkor mindig mentünk vele ketten, hárman..."

"A kispazdák — Dombegyházán — jobbára az Aradi és a Béke utcákban laktak és általában a Nagykocsmába jártak, ahol pedig a kispazdák mulattak, ott a szegényember nemigen mulatott." A kocsmákban vasárnap kéthavonként, háromhavonként bál volt. A fúvószenekar kiállt a kocsmasarokra, ahol fújt néhány behívót, majd kezdetét vette a tánc. Ez volt az úgynevezett "nem rendezett bál". Mikor rendezett bálak voltak, — mondta Tapasztó András

"... akkor, mondjuk hat legény, meg hat leány volt a bál rendezője. A nyomdában csináltattak vagy száz meghívót, azt kiküldték azoknak a címére, akiket meg akartak hívni. A bál zártkörű volt, csak az mehetett be, aki meg volt híva. Általában barátokat hívtak meg a faluból. Ha a gazdalegények meg lányok szervezték, akkor gazdalegényeket, meg gazdalányokat, ha iparosok, akkor iparosokat hívtak meg. Szegényeket nem

nagyon hívták meg, csak azt, aki nagyon jól tudott táncolni, vagy nagyon szép volt... úgy volt, hogy szegénynek szegény a fele, a gazdának meg gazda..."

A két világháború között, de később az ötvenes, sőt a hatvanas években is alig múlt el bál kisebb-nagyobb verekedés nélkül. Verekedésre mindig akadt ok. Többnyire az ital, vagy a lányok miatt, gyakorta magáért a verekedésért, a virtuskodásért csaptak össze a legények. A magyardombegyházi Dus Ferenc is többször részt vett báli verekedésben.

"... Kint voltunk a kovácsházi úti iskolában rendezett bálon... Voltunk ottan, vagy négyszázan, össze-vissza a tanyavilágból... Kiss Pistát ütötték le először, bent a táncteremben. Akkor aztán mi elkezdtuk kenni a bandát. Először is a lámpát ütöttük le. Leütöttük. Ilyen petróleumlámpák égtek. Mindjárt egyenesen a lámpának, aztán ki. A botok elő voltak készítve. Aztán az ajtóra rátettük a reteszt, ahogy jöttek kifelé az ablakon, úgy kentük őket. Mindegy, hogy ki volt. Ha nadrág volt rajta, puff neki! Reggel hét óra lett, mire az utolsó ember is kigyűtt.

— Feri bácsi is kapott ütést?

— Kaptam akkorát, hogy a fejem úgy megdagadt, mint a tök... mikor hazajöttem, a fater alig ismert meg. Ide jöttünk utána a kocsmába, jött a fater, hol voltál legény? Meg akart verni, de Kiss Pista meg a Jenei Pista mindta, hogy ne bántson, mert velük voltam... Aztán volt egy másik borzalmas verekedés, én abban nem vettem részt, csak végignéztem. Ölték egymást... Mindig vittünk magunkkal kést. Másként nem lehetett. Nem zajlott le egy bál, hogy ott verekedés ne legyen. Minden bálban volt verekedés. Egyet, kettőt mindig megszúrkáltak... A kis Papp Pista úgy szúrkálta azt a nagy embert, a Flótás Miskát, mintha bábu lett volna. Úgy nyomkodta bele a kést. Elől, hátul az ajtónál. Borzasztó volt...

A kocsmába fiatal inni nem mehetett, csak akkor, ha már volt sor alatt, vagyis 18 évesnek el kellett múlni ahhoz, hogy ott megfordulhasson. Ezt a csendőrök szigorúan ellenőrizték. "Mert, ha látott egy csendőrkalapot, kiment a világból az ember", emlegették sokan.

"... itt a kocsmaudvaron kugliztak, mi meg állítottuk föl a bábukat, oszt gurítottuk vissza. Aztán mikor a csendőrt megláttuk, be a kertbe, de úgy, hogy össze-törtünk mindent..." említette ugyancsak Dus Ferenc.

Egy felmérés szerint Dombegyházán 1911-ben, valamint 1925/26-ban 18 féle lap járt. (Szabó Ferenc: A helyi és országos hírlapok elterjedése, olvasottsága Békés megyében 1911-ben és 1925-ben – Békési Élet, 1970. 3. sz.) Legelterjedtebb volt a Szabad Szó 21 példánnyal, a Pesti Hírlapból és a Magyarországból 10-10 példány és 9 érkezett a Budapesti Hírlapból. A Népszava egy példányban járt.

A dombegyházi községek két világháború közötti kulturális arculatának a megrajzolásakor nem szabad megfeledkezni a különféle, többnyire igen nehéz és fárasztó munkát könnyítő, munkavégzés közbeni tréfálkozásokról, játékokról és éneklésről sem. (Egyébként Kálmány Lajos (1852-1919) néprajzkutató 1887. február 15-től április 20-ig Mezőkovácsházán volt káplán, Dombegyházán is gyűjtött népdalokat. Néhány nótát a "Koszorúk" (1877) anyagában is megörökített.

"... a dohánycsomózás az olyan volt, mint a színház. Akik csinálták, azok hajnal háromkor keltek és este tíz órakor feküdtek. Mikor jött az este, akkor bizony kezdtek álmosodni, különösen a fehérchselédek. Akkor elkezdtek danolni. Ahány asztal volt, annyiféleképpen danoltak. Volt, hogy mindenki együtt danolt. Akkor valamelyik kertész kiment, felöltözött papnak, két kis kertész meg mögéállt, azt bejöttek a csomózóba és prédikáltak, miséztek. Ugye akkor kiment a szemükből az álom... Vagy temettek. Bejött a pap, aztán valaki mintha meghalt volna, szépen odaálltak a fejéhez, aztán énekeltek. Akkor mindenki nevetett, megállt a csomózás is, az álom meg kiment a szemekből... A bátyámmal ültem egy asztalnál, csomózik, egyszercsak megáll a keze. Hát én meg elloptam előle a csomót, felijedt, mert közben elaludt. Így zajlott a kertészek élete..."

Fonó, ezen a vidéken nem volt. A hosszú téli esték visszatéró programjaként az öregek összejártak beszélgetni, mesélni. Minden másnap másikhöz mentek, és többnyire velük tartottak a gyerekek is, akik hallgatták, hogy az idősek miket mesélnek a "Nagy háborúról", a boszorkányosságról és mindenféléről.

Akik az uradalmakban, kint a tanyákon éltek, a módjuk szerint próbálták gondoskodni a maguk szórakoztatásáról. Herédi Mihály mesélte, hogy ők zenekart szerveztek.

"... vót, aki tudott hegedűlni, vót aki tudott citorálni, de nem vót nagybőgő. Addig könyörögtek, hogy csináljak nagybőgőt, mert tudtam, hogy csináltam egyet. Pedig nagyon szűken vótunk. Abban az időben egy uraságnál négy családnak volt egy akkora konyhája, mint ez itt. Négyfelé vót elosztva. És akkor a szoba, ami vót, abban az édesapám az édesanyámmal lakott, aztán én a feleségemmel, meg a húgom, aki még hajadon vót. És akkor én ott nekifogtam, csináltam a nagybőgőt. Szereztem brillantinos dobozt, furnélból vót. Jóban vótam a kulcsárral, mert az urasági magtárost úgy hívták. Mondom neki, Szeman bácsi legyen szíves adjon két dobozt, mert csinálom a nagybőgőt. Éccaka, éjjel csináltam. Kész lett. Dohánymadzagot húztunk rá, jól megszappanoztuk, megfaggyúztuk, meg minden, aztán kész vót a nagybőgő. A nyakat, a kulcsokat is megcsináltam..."

Némelyik tanyán, télen, amikor hosszúak voltak az esték, és bejefe-ződött a munka, akkor néha vasárnaponként tíz-husz fiatal összejött táncolni és tréfálkozni egymással. Jobb időben, nyáron a szabadban. Rozi néni is gyakran vett részt ilyen tanyai bálon.

"... volt egy nagy hordónk, abba tettük télen a káposztát. Azt leborították a legények, volt egy nagy eperfa, az alját felocsolták, meg felseperték a lányok. Ott volt a citerás, azt citerált és nyáron 9-10 óráig ott táncoltunk.

... eljöttek a szülők is nézelődni. Merthát huszonnégyen laktunk egy tanyába, úgyhogy voltunk mindig elég sokan..."

A társas-közösségi kulturális hagyományok és szokások alapvető hordozója a család. Jeles eseménye a lakodalom, melynek rituáléja többé-kevésbé a századforduló idején alakult ki, majd formálódott a két világháború közötti időszakban, mentette át leginkább (és leglátványosabban) a felszabadulás utáni időkre is a paraszti és népi kultúra jellemző jegyeit.

A lakodalom attól függően, hogy cselédek, vagy valamivel módosabbak gyermekei házasodtak össze, más és más volt. A minta azonban a középparaszti kultúra ebben a tekintetben is. Czákó Sándor számtalanszor volt vőfély. Mondókáját a "vőfélykönyvből" tanulta. (A vőfélykönyv kézzel írt, másolatás útján népszerűsödő és gyarapodó lakodalmi versesgyűjtemény. Egy ilyen könyv több generációt is kiszolgál. Volly István: Vőfélykönyv. Lakodalmi versek, dalok, táncok gyűjteménye. Bp. 1947.)

"... Az a régi vőfélység úgy volt, amikor valaki férjhez ment, akkor ugye csináltak egy kis lagzit, mink vőfélyek voltunk, elmentünk meghívni a násznépet. Amikor meghívtuk őket, akkor volt a lakodalom. Megmondtuk, hogy hol esküdnek, melyik templomban. Akkor vártunk, mire letelt a 21 nap, eljött a lagzi. Reggel, mint öreg vőfély bementem, kikértem a menyasszonyt:

Szerencsés jó reggelt adjon az Úristen. Hála, hogy e napra felvirradtunk szépen. Megjött már az óra, a magzatjának, Oltárhoz kell lépni, szép menyasszonyának.

... Kérem ezért a kedves szülőket, hogy engedjék útjára kedves szülöttjüket. Ma hajnalon, alighogy virradt a reggel. Összegyülekeztünk ménkő seregünkkel. Jöttünk tisztas hajlékába végre. Kedves menyasszonyunk nagy tiszteletére. Várjuk azokat is, akik még itt nincsenek. Nagy dolguk miatt meg nem jöhettek. Addig szép vendégünk mulattassa magát...

Na, amikor kérem szépen ez megtörtént, kikértük, akkor ugye esküvőre mennek. Akkor ugye elbúcsúztattuk a menyasszonyt:

Tisztelt násznép, halljunk egypár búcsúsót, mielőtt itthagynánk a tisztas házat...

... Elmondom tehát, mit elméje gondol,
Ilyenformán látom bús arcáról,
Örömmel virradt rá a szép reggel,
Örömmel üdvözlöm ártatlan szívemmel.
De mostmár nagy bánat fogta el,

Már a házasság életútjára lépett fel.
Hosszú az én utam, amire most indulok,
a Jóistenhez most, tehozzád fordulok.
Tőleg buzgó szívvel kegyelmet kérek,
Mert segílyt és áldást csak tőled nyerhetek.
Mert ma váltódik át életemnek útja,
Vagy sírig örökre, vagy örökös búra,
Ezért óh, kérlek, ne hagyj el, nehéz sorsombar

Na, ekkor aztán kezdődik a búcsúztatás. Először az apjától:

Szünjék meg a hegedűknek a zengése,
és az ezüst sarkantyúk pengése, mert
búcsúzásnak most leszen kezdése.
Legyünk csendességben, míg lesz végzése.
Zeng búcsúzó szavam, hullanak könnyeim,
mert tőletek válok kedves jó szüleim.
Szentséges Úristen, világ teremtője,
tekints le az én kedves jó szüleimre...

Aztán az anyjától, majd jönnek a testvérek és a rokonok. Aztán elmennek a templomba. Amikor hazajötünk az esküvőről, akkor beköszöntünk a násznagynak:

Alázattal kérjük tisztelt násznagy uram,
Ha meghallgatnák jelen szavainkat.
A mi kis seregünk odakinn vagy on,
a hosszú út alatt elfáradt nagyon.
Fogadják szívesen vidám hajlékukba.
Nagy fáradtságunk nem esett hiába,
merthogy drága kincset hoztunk hajlékába.
Íme menyasszonyunk, vőlegény urunk velünk meg-
érkezett.
Tessék násznagy uram, fogjon velük kezét.

Akkor kezét fog a násznagy, bebocsájtja őket. Megkezdődik a tánc vacsoráig. Vacsorakor, mikor viszik be a levest, először úgy volt, hogy a vőfély összeszedett magának 10-12 fiatallembert, hogy hordják utána a

levest. De ez nem sokáig volt, elmaradt, most az asszonyok csinálják ezeket a dógokat, mert a fiatal emberek inkább elmennek mulatozni, táncolni, minthogy a levestel motyorázzanak. Akkor bemondta a vőfély, hogy mi lesz a vacsora:

Az első tál étel kemence nyögés, csirke ordítás, borjú köhögés,
Végre érkezik egy üres kocsizörgés,
Odakinn van egy vaddisznó megláncolva,
Két beteges bolha nyársra húzva,
Sült pecsenye helyett egy nagy fejsze foka,
Hetven esztendő kocsikerék agya.
Ez lesz vacsorára, fölszolgálva.

Hát kérem szépen a leves után jött a paprikás. A paprikás beköszöntése az úgy ment...

Ismét megérkeztem uraim, sokára,
De merem állítani, nem jöttem hiába,
mert olyan étkeket hoztam valójában,
ami első étek az ételek sorába.
Szilaj bikával éjt-nap verekedtem.
Kicsibe múlt, hogy fogam ott nem felejtettem,
De oda se neki, csakhogy legyőzhettem.
Nyakát lemetszettem, bőrény hevenyébe tettem,
ezt a jóeledelt abból készítettem.
Megvallom uraim, én is nagyon szeretem.
Éljen!

Ez volt a paprikás beköszöntője. Utána gyűtt a csirkehús, pörkölt és számtalan, sokféle sült, majd a tészta. A vacsora után jött, viszik a menyasszonyt. Beviszik a párostáncba. Akkor mondja a vőfély:

Sír az örömapa, sír az örömanya
Nem siralomház ez, hogy itt szomorkodjunk.
Eddig is így vót, ezután is így lesz.
Cimbalmód zendüljön, hogy a menyasszonynak
füle rögtön megcsendüljön.
Mikor ostromolták Belgrád szép várát.
Nem láttam én egyetlen apácát.
Járjuk el a menyasszony táncát.

Eladó a menyasszony! Éljen! Kinek van száz aranya?

Ötszáz forintért enyim a menyasszony. Ezerért az enyim a menyasszony. Eladó a menyasszony! Hát így mén ez. Na kérem szépen, amikor ez megvót, akkor leviszik a menyasszonyt. A vőfély elmegy utána, kötöt egy kötöt, oszt bemén a kötötvel, elkéri a kis fáradtság díját, a pénzt, amit kap.

A menyasszonyt meg fölkontyolják és kötnek neki pártát, most már nem kontyolják föl. Akkor újra beviszi a menyasszonyt a vőfély és megbeszéli a vőlegénnyel, hogy üljön be a násznép közé, de ne menjen el táncolni, csak majd akkor, amikor a menyecske. Mondja a vőfély:

Tisztelt násznagy uram, egy csudát mutatok.
A szép menyasszony még az elébb lány vót,
tessék megnézni, hogy elváltozott.
A haját nem látom, nem tudom hova lett,
De bizony, hogy a feje beköttetett.
Azért kérem szépen násznagy uramékat,
fogadják be, mint újasszonyt a víg társaságba,
engedjék meg, hogy először részt vegyen a páros-
táncban.

A cigányokkal meg volt beszélve, hogy három lassú zenét játszanak. Mert az a vőfélynek szól. Aztán a vőlegény következik. A legények meg gyufát gyújtogatnak: Három lábú a menyasszony. A lányok meg kapkodják a lábukat, hogy nehogy a ruhájokba kapjon a láng. Ez így ment. Utána gyütt még egy hosszú vers, aztán igencsak befejezte a vőfély. Persze nem vót neki muszáj, attól függött, hogy milyen vót a társaság..."

Dombegyház kulturális arcképvázlata nem lehetne teljes, ha figyelmen kívül maradnának az uradalmi központok. Igazságtalanság vádjával illethetnének, ha valamennyi nagybirtokost mulatozó dzsentrinek állítanánk be. Családi könyvtáraik jelentős nemzeti és egyetemes kulturális értékeket őriztek. Féja Géza közvetlenül a háborús események után teherautóval járta a vidéket, hogy megmentse és összegyűjtse a szétdobált, cselédek számára értéktelen műveket a nép könyvtárai szá-

mára. (Egyébként 1950 és 1952 között az Országos Könyvtári Központ feladata lett, hogy az elhagyott udvarházakból, kastélyokból, felosztott rendházakból begyűjtse a könyveket.)

A Lonovics-Hollósy kúria a regionális társadalmi közélet egyik kulturális központjának számított. (Lonovics József birtokát Marczibányi családtól vásárolta, amely eredetileg 600 hold termőföldből, kényelmes és tágas kúriából, valamint azt övező parkból állt.) A színpadtól és az operaénekléstől 35 évesen visszavonult Hollósy Kornélia (1827-1890) valósággal vonzotta a vidék szellemi és közéleti vezetőit, a megye művészeit. A gyerekek számára színjátszó csoportot szervezett, magyarnóták éneklésére tanította őket. (Diósszilágyi Sámuel: Hollósy Kornélia élete és művészete. A makói Múzeum Füzetei, 41. Makó 1985.)

Marczibányi István, — mint arról a korábbiakban már szó volt — birtokai jövedelméből irodalmi alkotások jutalmazására, nyelvtudományi kutatások végzésére, évi 50 ezer forint összegű alapítványt tett. A hagyatékából 1815-ben megalakult a Marczibányi Intézet, amely évenként a legjobbnak talált munkát megjutalmazta. Az intézet később 1845-ben beleolvadt a Magyar Tudományos Akadémiába. (Közművelődés, 1924. 10 sz.) Ezt követően az Akadémia — kisebb megszakításokkal — 1944-ig minden évben kiadta a díjakat.

Dombegyház szülötte Vörös László (1848-1925.), aki 1895-ben államtitkár és kormánypárti képviselő. Nem csupán szorgalmazta, de a nevéhez is fűződik a magyarországi vasúti tisztképzés, a posta és távirda tanfolyam hazai megszervezése és a fővárosi vasút villamosítása is. Amikor a kereskedelemügyi miniszter a földalatti megépítésének irányítására egyesbizottságot hozott létre, akkor a testület vezetésével bízta meg. (OLT Ker. Min.K. 229 658 cs. 1894-9. Alapsz. 757354243 sz.) A Fejérváry-kormányban 1905 és 1906 között kereskedelemügyi miniszter.

Fontos megemlíteni az egyházak kulturális életben betöltött szerepét. A dombegyházi községek templomaiban és parókiáin énekkarok, színjátszó csoportok működtek. A gyülekezetek, kulturális programok, a közös éneklések erősítették az együvé tartozás érzését, fejlesztették az egyén vallási és egyetemes emberi értékeken alapuló társas kapcsolatait. A dombegyházi községek lakói közül többen egyházi támogatással, a helyi plébánosok segítő közreműködésével folytathatták tanulmányukat.

A templomi búcsú (napja, akinek a tiszteletére a templomot felszentelték) nem csupán az egyház által előírt cselekedetek elvégzése után bocsánatos bűnök elengedése, hanem a rokoni és jóbaráti kapcsolatok ápolását is szolgálta. A vendégeknek illetl már az istentisztelet előtt megérkezni, és részt venni a szertartáson. Ezután következett az étel-

ben és italban bővelkedő ebéd. Ekkor még a legszegényebbek is igyekeztek kitenni magukért. Ebéd közben és utána az egymást ritkán látó rokonok és jóbarátok megbeszélték az aktuális eseményeket, a fiatalok pedig bált rendeztek.

A dombegyházi iparosok szakmai és általános műveltségének az emelését, tájékozottságának növelését szolgálta az Ipartestület könyvtára. Az iparosok és azok családtagjai kölcsönözhettek az állományból, helyben olvashatták a testületi tagság pénzéből megrendelt különféle lapokat és folyóiratokat. Az Ipartestület a tagság szórakozásáról is gondoskodott. Egyik legnépszerűbb rendezvény az iparosbál volt.

A tágabb világgal való kapcsolattartást, a faluhatárokon túli kitekinést jelentősen kiszélesítette a rádió, amely a dombegyházi községekben is megjelent az 1920-as évek derekán. Kezdetben csupán a birtokosoknak, gazdatiszteknek és uradalmi intézőknek volt rádiójuk. Később a módosabb dombegyházi gazdák közül is mind többen vásároltak maguknak kristályos, detektoros, majd korszerűbb csöves készülékeket. Az 1940-es évektől pedig már számos háztartásban szólt a rádió. Kedvelt programként emlegették az idősebbek a műsorok és a hírek közös hallgatását. A néptanítók maguk is arra törekedtek, hogy "csoportos rádióhallgatásokat" szervezzenek. Az adásokról beszélgetéseket kezdeményezzenek. Megvitassák a változásokat.

Változások

Nemcsak a politikai sorok rendeződtek át 1944-45 után, és nem csupán a földosztás történt meg a dombegyházi községekben, hanem a települések kulturális, művelődési arculata is jelentősen megváltozott. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február 26-i rendelete értelmében a Dombegyház-i községekben megszűnt a levante. Ezzel egyidőben megkezdődött a többi egyesület felülvizsgálata is. A törvényhatóságoknak a demokratikus pártok helyi képviselőiből alakult Nemzeti Bizottságokkal egyetértésben kellett felterjeszteniük javaslatukat a Belügyminisztériumba. Ekkor szűnt meg Magyardombegyházán működő Olvasókör is. A jobb- és baloldal polarizálódása következtében kiéleződött politikai harcok során 1946 júliusában hozott rendelkezés értelmében további egyesületeket szüntettek meg. Dombegyházán ebben az időben került feloszlásra a KALOT helyi szervezete, amely nemcsak az egyház, de a Kiszgazdapárt ellenkezését is kiváltotta. Egyébként a feloszlott KALOT tagokból kerültek ki a MADISZ helyi szervezetét alapítók.

A baloldali pártok, elsősorban a Magyar Kommunista Párt dombegyházi szervezetei a községben gyakorta szerveztek tüntetéseket. A tüntetéseken az évekig tiltott munkásdalokat és mozgalmi énekeket énekeltek, amelyek katonás menetelésre és lelkesedésre is készítettek. Az utcai demonstrációk szervezésében igen aktív részt vállaltak, a MADISZ-os fiatalok. Országos adatok szerint 1947 őszén az ifjúsági szervezetek közül a MADISZ-nak mintegy 100000-130000 tagja, a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalomnak 10000-20000 tagja, a Népi Ifjúsági Szövetségnek 20000-25000 és a Független Ifjúsági Szövetségnek 10000-20000 tagja volt. A dombegyházi községekben megalakult pártoknak is voltak ifjúsági csoportjai. A legjelentősebb az MKP MADISZ (vezetője Bozó Mihály) szervezete és a Független Kiszgazdapárt Ifjúsági Egyesülete volt.

A dombegyházi ifjúsági szervezetek vonzásköre taglétszámukénál jóval nagyobb lehetett, s különösen szórakoztató jellegű rendezvényeiket látogatták sokan. A dombegyházi községekben új közösségi formációként alakult meg az MNDSZ (Magyar Nők Demokratikus Szövetsége) helyi szervezete. A mintegy 200 tagot számláló közösség leginkább a kulturális téren jeleskedett. Vezetője dr. Dinka Józsefné volt, a "kulturfelelős" pedig Eszes Klára tanítónő, aki színjátszócsoporthoz szervezett a tagok közül.

A két világháború közötti "iskolán kívüli népművelés" "szabadművelődéssé" ("szabad társadalom öntevékenysévé") alakult, nevében is kifejezve, hogy a népboldogító oktatás helyett ezentúl a nép művelődési igényeit kívánja kielégíteni. A korszak egyik legnépszerűbb formája a Szabad Föld Téli Esték. Rácz Pál szerint (A békési szegényparasztság problémái - Válasz, 1947. I. köt.):

"Hogy a tanulmánygyás mennyire benne él a parasztságban és különösen az új földhözjuttatottakban, alkalmam volt tapasztalni a télen. Legalább harminc helyen tartottam előadást a tél folyamán a magtermelésről, s az előadásoknak mindig zsúfolt hallgatósága volt. Ott, ahol akadt egy-egy parasztfiú, aki a téli estéken hetenként egy-kétszeri előadás megszervezését a kezébe vette, mindenütt nagyszámú érdeklődésre talált. Szeretném, ha hitetlenkedőink ott lehetek volna a volt uradalmi tanyákon tartott ilyen előadásokon. Az iskola egy tanterme, vagy az istállóból átrenovált kultúrház zsúfolásig tömve esténként emberekkel. Rongyosak, szegények, elesettek. A termet csak csöppnyi fényt árasztó petróleumlámpa világította meg, de a hallgató parasztság szemében a tudásszomj, tanulmánygyás fénye lobogott. Ülőhelyek, padok híjával a legtöbbje állt és türelmesen álltak órákon át. Nem bóbiskoltak el, mint a templomban szoktak a cikornyás prédikációk alatt, pedig legtöbbször éjfél felé indultak csak haza a környező épülő kis tanyákba, vagy a volt cselédlakásokba..."

Rácz Pál által megfogalmazottakat a statisztika is igazolja. A Szabad Föld Téli Esték sorozatának keretében egyetlen télen (1848-49) 63 ezer előadás hangzott el az országban, 6 millió főnyi hallgatóság előtt. Egyébként 1945-től 1949-ig 1050 tanfolyamon mintegy 14 ezer analfabéta tanult meg alapfokon írni és olvasni. Dombegyházán 1949-ben 476 fő analfabéta volt nyilvántartva, Kisdombegyházán 137, Magyarombegyházán pedig 58.

A "fordulat évét" (1948) követően a pártok feloszlottak, vagy beolvadtak a Magyar Függetlenségi Népfrontba. Ezek a változások hatással voltak a művelődési életre is. Új kulturális szerkezet alakult ki. Az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) által vezérelt állami kultúrpolitika a különböző osztályok és rétegek, egyházi, állami és politikai érdekek által tagolt, az öntevékeny helyi erőknél és a magánkezdeményezéseknek is teret biztosító, viszonylag heterogén kulturális rendszerről leválasztotta és megszüntette a nem központosítható szervezeteket és intézményeket. Formalizálható elemekre, a hierarchiát szolgáló hagyományokra, a meglévő tárgyi és épületi adottságokra alapozva rövid idő alatt egységes és hatalmas monolit, központilag irányított rendszert hozott létre. A monumentalitás és a célirányos homogenitás elfedte a struktúra rossz állagát, a képzett szakemberek hiányát, az épületek al-

kalmatlan voltát.

A "szabadművelődést" a népművelés kifejezés váltja fel. Ez a váltás nem csupán formai. Az MDP olyan csatatérnek tekinti a művelődést, ahol a demokratikus és a reakciós erők sajátos fegyverekkel harcoltak egymás ellen. Ezért az "élesedő osztályharc" jegyében "kíméletlen elvi és gyakorlati harcot hirdetett meg a szabadművelődésben megbúvó reakció" ellen.

A különböző pártok ifjúsági szervezetei és más ifjúsági csoportosulások megszűnésével 1948-ban megalakult a MINSZ (Magyar Ifjúsági Népi Szövetsége), amely különféle rétegszervezeteket fog össze. (Megszűnt a MADISZ is, mert 1948-ban egyesült a SZIT-el, a munkásifjúság szervezetével.) Végül pedig a MINSZ által összefogott rétegszervezetekből 1950 júniusában egyetlen ifjúsági szervezet jött létre; a DISZ (Dolgozó Ifjúság Szövetsége).

A dombegyházi községekben több DISZ alapszervezet alakult, amelyekben aktív kulturális élet zajlott. A Viharsarok Népe című lap, 1954. március 5-i számában arról írt, hogy a Petőfi Sándor Termelőszövetkezet DISZ fiataljai énekkart és táncsoportot szerveztek, majd sikerrel vettek részt a kultúrversenyeken. A fiatalok úgy érzik, hogy a sok-sok nehézség ellenére sem létezik legyőzhetetlen akadály és nagy lendülettel harcolnak a kongresszusi verseny sikeréért.

A színjátszó csoport bemutatja a Tépett Rózsa című népszínművet, amit ugyan a Békés Megyei Tanács V.B. Néművelési Osztálya erősen kifogásolt, mert benne a "rég, hazug hagyományok" életrekelését látta 1955-ben.

A Viharsarok Népe 1956. március 6-i számában pedig arról tájékoztat, hogy a Petőfi és a Békeharcos tévesz DISZ-szervezetet alakított. A tagság betanulta Katajev: Bolond vasárnap című színdarabját. A három felvonásos bohózatot először Dombegyházán, majd Dombiratoson és Nagykamaráson mutatták be.

A község kulturális életének alakulását jelzi a Viharsarok Népe 1953. május 23-i számában megjelent írás is. A cikk szerzője arról tudósít, hogy a mozi a múltban magánkézben volt, és a műsorpolitikája sem volt megfelelő, nem volt villany, vasút, kultúrház, könyvtár. Ma már a fejlődésben eljutottunk odáig — írja a cikk szerzője —, hogy kevés az olyan dolgozó, aki ne élne a kulturális lehetőségekkel, hogy ez így van, abban nagy része van az MDP helyi szervezetének. Fellendült a színjátszó és a táncmozgalom a községben. Kultúrotthont hoztak létre a községi pártbizottság épületében, megfelelő mozi fog épülni és gondoskodnak az vezetők arról is, hogy az újonnan létesült könyvtár élére szakember kerüljön.

Dombegyházán 1950-ben mintegy 2600 kötetnyi állománnyal léte-

sült a községi könyvtár, 1952-ben vezették be a villanyt, mintegy négy kilométer hosszú utcai vezeték megépítésével. A rádió előfizetők száma 1954-ben 214.

1950 júliusában a Politikai Bizottság határozatot hozott — a Szovjetunió klubhálózatának mintájára — kultúrotthonok hálózatának tervszerű kiépítéséről. Anyagi és pénzügyi feltételek hiányában azonban többnyire — jobb esetben — volt olvasóköri, gazdaköri épületeket, vagy kocsmákat átminősítettek kultúrotthonná.

Egyébként a művelődési otthonok létesítésének a terve már az MKP 3 éves tervjavaslatában is szerepelt. A legelsőt 1949 novemberében hozták létre Békésen.

Az 1959-ben a Művelődési Otthonok címegegyzéke, melyet a Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Főosztálya állított össze, dombegyházi intézményt nem tartalmazott, jóllehet a Viharsarok Népe 1953-ban enyhe túlzással kultúrotthonnak nevezte a községi pártbizottság épületében biztosított helyiséget. A községben nem létezett művelődési otthon. A népművelési programok megvalósítását a párthelyiségen kívül, a határország klubszobája, az iskola, a vendéglő, a napköziotthon és a könyvtárszoba szolgálta 1960-ig. Kisdombegyházán és Magyardombegyházán viszont működött tanácsi fenntartású művelődési otthon.

Az úgynevezett ötvenes évek népművelési tevékenységét közvetlenül meghatározta az MDP politikája. Az alapszervezetek direkt módszerekkel — "aprómunkát végezve" — beavatkoztak a kultúr munka irányításába és annak megvalósításába. E korszak egyik legjellemzőbb jelensége Kovalcsik József (A kultúra csarnokai I-III. Művelődéskutató Intézet, Bp. 1986.) által idézett találó elnevezéssel a "kultúrfunkcionárius költészet", a csasztuska, amely nemcsak tükrözi ezt a beavatkozást, de a korszak politikáját is jól kifejezi.

"Tavaszi nap süt az égen
Báránfelhők körülötte.
Párolog a friss barázda,
Kis pacsirta száll fölötte.

Dicsó munka, mit mi végzünk.
Minket néz most hazánk népe,
Mirajtunk áll, milyen karéj
Jut a gyermekek kezébe.

Nemcsak népünk figyel most ránk,
Minket les az ellenség is!
Véres Titó Drávántúlról
Kinézi tán a szemét is!

(Id.Szitás István: Választási rigmusok Művelt Nép,
1953. 3. sz.)

A dombegyházi községekben működő DISZ szervezetek kultúrbrigádjai is járták a munkahelyeket. Megjelenésük azonban nem mindig párosult sikerrel, hiszen akik izzadtak, hajladoztak naphosszat a rekkenő melegben, könnyen szóvá tették, hogy ezek csak nótáznak meg táncolnak egyet, esetleg bemutatnak valamilyen jelenetet, aztán továbbállnak. Viszont két szál búzát sem tesznek keresztbe.

A Békés Megyei Tanács V.B. Népművelési Osztályának 1952. évi beszámoló jelentése arról tudósít, hogy

"Az elmúlt év folyamán a megye területén 600 kultúragitációs brigád 7459 esetben szerepelt.
... A begyűjtési kulturális agitációból kivették részüket a nemzetiségi csoportjaink is. Pl. Battonya községben a román és délszláv csoportok kulturális brigádot alakítottak és saját nemzetiségi dolgozóikhoz látogattak el bíráló és dicsérő rigmusokkal."

Békés megyében 1953-ban 10353 kulturális agitációs szereplés volt a második negyedévben. A fellépések zöme májusban történt. A június hónapban az agitációs szereplések száma mintegy 1800. Ha ezek a statisztikai adatok túloznak is, mert "felfelé" a számok, a mennyiségi mutatók jelzik a munka eredményes és mégeredményesebb voltát, feltehetően mégsem térhettek el túlzottan a valóságtól.

Az ötvenes évekbeli kultúrafelfogás szerint a művészet közvetlenül hat a termelésre. Ebből adódott, hogy a nagy mezőgazdasági munkák idején csaszтусka brigádok kis műsorral "serkentették" a mezőkön dolgozókat.

A kultúra ötvenes évekbeli felfogásának egyik legfontosabb alaptétele az volt, hogy a művészet a propaganda fegyvere. Ez a gondolat határozta meg az állami és helyi ünnepek szervezőinek a munkáját. Így a dombegyházi parasztok életébe a jeles és kevésbé jeles napokon, az ünnepek, a szórakozás kapcsán is belekerült a politika. A műsorokkal kapcsolatosan tulajdonképpen kétféle tartalmú és irányú elvárás uralkodott, ugyanúgy, ahogy a népi kultúra egészével szemben. Legyen benne felül-

ről értelmezett új eszmények sokasága, de úgy, mintha a "nép" igénye teremtette volna azokat.

Az 1956. érintette a községekben folyó népművelést is. A csoportok feloszlottak, a történések háttérbe szorították a művelődést. De csak rövid ideig. Dombegyház Község Tanácsa 1960-ban elsősorban saját erejéből és a téesz segítségével, kisebb állami támogatással művelődési otthonot létesít. Itt kapott helyiségeket a könyvtár, a Megyei Moziüzemi Vállalat pedig 1967-ben kialakítja a feltételeket a szélesvásznú mozivetítéshez. A művelődési otthon, amely korábban Petőfi Sándor nevét viselte, 1968. november 23-án dr. Weil Emil nevét veszi fel. A tárgyi és technikai feltételek javulása jól egybeesett a dogmatizmustól mentes politikai törekvésekkel és konszolidációs folyamatokkal. A kulturális élet kedvező átalakulásában és változtatásában a demokratikusabb viszonyok között nagy szerepet vállaltak a fiatalok, a termelészövetkezetek, és az, hogy a művelődési otthon bázisintézménnyé vált. (Békés megyében alakították ki először a művelődési otthonok bázisközpontokra épülő működését.)

1957. május 7-én — a megszűnt DISZ helyett — megalakult Dombegyházán a községi KISZ (Kommunista Ifjúsági Szövetség) alapszervezet, titkára Kovács Pál lett.

A gazdaságok és téeszek közül a Petőfi Sándor Termelészövetkezet, kulturális alapjából támogatásban részesítette a művelődőket a községben.

A dombegyházi művelődési otthon bázisvékenysége a termelészövetkezetekben, háztáji gazdaságokban folyó mezőgazdasági termelés népművelési módszerekkel való segítése lett. Ennek érdekében alakult meg 1966. december 8-án a Petőfi Sándor Termelészövetkezetben 36 fővel e vidék (a volt mezőkovácsházi járás) negyedik mezőgazdasági szakköre. A szakkör vezetését Józsa Lajos vállalta.

A művelődési otthon színes és gazdag programokat rendezett az 1960-as években. Könyv- és fotókiállításokról, filmankétokról és tanfolyamokról számolt be a Békés megyei Népújság 1967. október 13-i száma. Az október 17-i szám arról tudósított, hogy a művelődési otthon vezetője — felmérte az igényeket és hat előadásra kötött szerződést a Békés Megyei Jókai Színházzal. A termelészövetkezet a tagok számára száz bérletet vásárolt, és azt is lehetővé tette, hogy egy-egy előadást jutalomképpen még 30-40 téeszdolgozó megtekinthesse.

Hétvégeken bálakat szerveznek a művelődési otthonban, amelyeken a vidék leghíresebb zenekarai játszanak.

Nemcsak az államigazgatás terén és a gazdasági területen történik jelentős változás 1970-ben a három falu összevonásával és a téeszek egyesülésével, hanem a községek művelődési szerkezetében is.

Az 1970-es évek elején — az 1970-ben megrendezett Országos Népművelési Konferenciát követően — a népművelés kifejezést a közművelődés váltja fel. A közre, a közösségekre, a befogadókra helyeződik a hangsúly.

Október 22-én a tanácsülés áttekinti a közművelődés helyzetét. A dombegyházi művelődési ház költségvetése 115 ezer forint, amelyből 50 ezer tanácsi támogatás. Az intézményben 1 fő függetlenített népművelő és 3-4 tiszteletdíjas dolgozik. A községi könyvtár állami támogatása 10 ezer forint. A könyvtárban 2 fő tiszteletdíjas dolgozik, a kötetek száma 6760, az olvasóké pedig 780 fő. A moziban 182 filmvetítés volt, a látogatók száma 13800 fő.

A kisdombegyházi klubkönyvtár költségvetése 14300 forint, ebből állami támogatás 6 ezer forint. Az intézményben 3 tiszteletdíjas dolgozik, a kötetek száma 2424 darab és 61 beiratkozott olvasója van.

A magyardombegyházi klubkönyvtár költségvetése 27 ezer forint, amelyből 10 ezer forint az állami támogatás. Évközben azonban 37100 forintra módosult a költségvetés, amelyből 30 ezer forint az állami támogatás. Az intézményben 1 függetlenített népművelő és 2 tiszteletdíjas dolgozik. A kötetek száma 3035., az olvasóké pedig 169. A moziban 92 filmvetítést tartottak 4968 néző előtt.

A közművelődési feltételek "leltárba vétele" jól megmutatja, hogy az intézmények összevonása, a személyi és működési feltételek átrendezése a központ — Dombegyház — javára fog bekövetkezni.

A három falu közművelődési intézményeinek összevonása tulajdonképpen az 1948/49-ben kezdődő központosító-centralizáló törekvés folytatása. A dombegyházi művelődési ház költségvetése kiegészül a két csatolt község intézményének a költségvetésével. A létszámgyarapodásra is átcsoportosítások segítségével került sor.

A "közös kalap" s a központosítás jelentősen megkönnyítette a tanács irányító munkáját. A kezdetekben még úgy látszott, hogy az összevonás mindkét csatolt község számára több előnnyel, mint hátránnyal fog járni.

Az 1972. június 29-én megtartott tanácsülés a kulturális nevelőmunka fejlesztésének feladataival és a közművelődési-oktatási bizottság tevékenységével foglalkozott. Az ülés megállapítja, hogy a Községi Közös Tanács 1972. évi költségvetésében 343 ezer forint felújítási keret szerepel, amelyből 39 ezer forint a művelődési ház felújítását szolgálja. Az oktatási és népművelési intézmények tárgyi feltételei nem megnyugtatóak. Az 1972. évben 2 tanár, 1 óvónő, és 2 képesítés nélküli nevelő távozik. A művelődési házban díszítőművészeti szakkör, irodalmi klub ifjúsági klub működik. A tanácstagok közül azonban néhányan hiányolják az öregek klubját, szeretnék, ha újra lennének színházi- és iro-

dalmi előadások, igény van szakmai rétegklubokra és politikai jellegű fórumokra is. Többen komoly gondnak tartják a kocsmai italozást, mások a beatzene ellen szóltak.

A három község 1971-es közművelődési statisztikája szerint:

Színházlátogatók száma:	1500 fő
Mozilátogatók száma:	12000 fő
TV-előfizetők száma:	658 fő
Rádió előfizetők száma:	912 fő
Sajtóelőfizetők száma:	1507 fő
Kötetek száma a három község könyvtárában:	13517 db
Kölcsönzött kötetek száma:	52314 db

Az 1973. július 5-i tanácsülés a közoktatás helyzetét és továbbfejlesztésének a feladatait tekintette át. Az 1972/73-as tanévben a belterületi iskolán kívül a kisdombegyházi és a magyardombegyházi "tagiskolák" látják el az alapfokú oktató-nevelő munkát. Dombegyházán két kétcsoportos óvoda, Kisdombegyházán és Magyardombegyházán pedig két napköziotthonos csoport működött. A személyi feltételek:

főiskolai végzettségű	14
tanítóképzőt végett	11
óvónőképzőt végzett	5
tanulmányait végzi	
levelező szakon, főiskolán	1
tanulmányait végzi	
levelező szakon óvóképzőben	5
képesítés nélküli nevelő	2 fő

A pedagógusok megbecsülésének hiányáról többen is szóltak. Az 1974. február 28-i tanácsülés a művelődésügyi dolgozók munka- és életkörülményeit tárgyalta. A tanácstagok véleménye szerint:

"... félő, hogy álláshelyeinket nem pályázzák meg, mert lakást nem tudnak biztosítani és lakás hiányában senki sem hajlandó ma vidéken munkát vállalni..."

"... Az óvodai és iskolai épületek egy része a múlt század végén épült. Az óvodák épületei korszerűtlenek..."

Mit mutat a statisztika?

Iskola	Létszám-keret	Létszám	Szakképzett	Átlagkereset	Saját lakás	Szolgálati lakás	Albérlet
Nevelő	26	24	23	2.375	6	18	—
Adminisztratív dolgozó	2	2	2	1.450	2	—	—
Technikai személyzet	2	2	2	1.393	2	—	—
Napköziotthon	Létszám-keret	Létszám	Szakképzett	Átlagkereset	Saját lakás	Szolgálati lakás	Albérlet
Nevelő	3	3	3	2.303	—	3	—
Adminisztratív dolgozó	1	1	1	1.634	—	1	—
Technikai személyzet	7	7	—	1.444	7	—	—
Óvodák	Létszám-keret	Létszám	Szakképzett	Átlagkereset	Saját lakás	Szolgálati lakás	Albérlet
Óvónő	10	10	5	1.502	3	5	2
Dajka	6	6	—	1.214	5	—	1
Konyhai dolgozó	3	3	—	1.190	3	—	—
Gyermekgondozó	1	1	—	1.150	1	—	—

Művelődési ház	Létszám-keret	Létszám	Szakképzett	Átlagkereset	Saját lakás	Szolgálati lakás	Albérlet
Igazgató	1	—	—	(2000)	—	—	—
Mb. igazgató	—	1	—	1.613	—	1	—
Gazd.ig.	1	—	—	—	—	—	—
Könyvtáros I.	1	1	—	1.000	1	—	—
Könyvtáros II.	1	1	—	1.600	1	—	—
Takarító	1	1	—	2.260	1	—	—
ÖSSZESEN:	66	63	36	1.559	32	28	3

A táblázatból kiderül, hogy a 63 dolgozó átlagkeresete jóval a szakmunkások átlagbére alatt van. Békés megyében ebben az időszakban a szakmunkások átlagkeresete 2.477 forint volt.

1974. június 27-én a tanácsülés a felnőttoktatással foglalkozott. Az elkészített statisztika alapján:

	Analfabéták száma			Népiskolát, hat illetve nyolc osztályt végzettek száma		
	1949.	1960.	1970.	1949.	1960.	1970.
Dombegyház	476	216	136	214	387	783
Kisdombegyház	137	82	39	24	126	372
Magyardombegyház	58	24	13	40	84	132

Az 1970-es népszámlálási adatok szerint Dombegyházán 275 fő, Kisdombegyházán 89 fő, Magyardombegyházán pedig 17 fő nem rendelkezett nyolc osztályos végzettséggel. Intézményekre bontva:

Állami Gazdaságban	54 fő
Petőfi Sándor TSz-ben	78 fő
ÁFÉSZ-nél	2 fő
Oktatási intézményben	1 fő
Vidéki vállalatoknál dolgozó	7 fő
	142 fő

A fennmaradó 239 fő nem áll munkaviszonyban. A Dombegyházi Operatív Bizottság, amely vizsgálta a felnőttoktatást, javasolta, hogy a tanácstagok választókerületükben propagálják és szorgalmazzák a tanulást. Az elbeszélgetések és a propagandamunka hatására 1975-ben az 5-6 osztály elvégzésére 24 fő, a 7. elvégzésére 14 fő, a 8. befejezésére pedig 15 fő jelentkezett. Az Állami Gazdaság felajánlotta, hogy aki elvégzi a 8 osztályt az 500 forint céljuttalomban részesül.

Az 1970-es évek közepén (a szükségből fakadóan is) egyre szorosabb együttműködés alakul ki az oktatási és a közművelődési intézmények között. A tornaórák megtartására a művelődési otthonban kerül sor, a pinceklubban pedig úttörő foglalkozásokra nyílik lehetőség. A gazdaságok autóbuszokkal segítik az iskolát, hogy a gyerekek a két csatolt községből bejárhassanak a rendezvényekre. Az általános iskolában végzetek az ipari pályákhoz vonzódnak, szakközépiskolákat, mezőgazdasági foglalkozást választják. A lányok közül többen Szegedre mennek dolgozni, főként a Textilművekbe.

A tanítók és tanárok átlagbére, amely 1973-ban 2540 forint volt,

1975-ben 2700 forintra növekedett. A kimutatás szerint a gyerekek mintegy 10 %-a jár a vallási szertartásokra.

A szoros együttműködés szerkezeti változásokat eredményezett. 1975-ben további központosítás történik. Közös irányítás alá került az oktatás és a közművelődés. Megalakult a GAMESZ. Egységes közművelődési terv készült.

A Végrehajtó Bizottság 1975. január 23-i ülése megismételve a községi párt végrehajtó bizottságának a határozatát, számos feladatot jelölt ki Gerendeli György művelődési ház igazgató számára. Létre kell hozni az ifjúsági klubot., programokat kell készíteni a szocialista brigádoknak, helyet kell biztosítani a nyugdíjasoknak, létre kell hozni az értelmiségi klubot, a sport kapjon nagyobb szerepet a művelődési ház tevékenységében, rendezzenek minden évben kiállítást, amely bemutatja a község fejlődését, legyen honismereti szakkör, létre kell hozni különféle szakköröket. Kifogásolták, hogy a tervezett hat színházi előadásból szervezési hiányosságok miatt kettő elmaradt. Igaz 150 szocialista brigádtag nézte meg a "Részeg éjszaka" című zenés vígjátékot, de a társközségek-ből alig voltak. Dícsérték az ifjú zenebarátok hangversenyének előadásait. A könyvtárak (három községé együtt) könyvállománya 1974 végén elérte a 11 667 kötetet, amely lakosonként kb. 2,5 könyvet jelent. Az olvasólétszám 1975 májusában Dombegyházán 628, Kisdombegyházán 53 és Magyardombegyházán 20 fő. Kisdombegyház községben jól működik a díszítőművészeti szakkör. Dombegyházán sakk klub alakult. A Művelődési ház a Petőfi Sándor Termelőszövetkezettől 1975-ben 30 ezer forint támogatásban részesült.

A tanácsülés 1977. június 30-án áttekintette a közművelődési és oktatási bizottság tevékenységét. Az egyébként negyedévenként ülésező testület szerint 1974-ben 29, 1975-ben 16 és 1977-ben ugyancsak 16 felnőtt végezte el a 8 osztályt. Az iskola és a szülők kapcsolatának elmélyítése céljából Szülők Akadémiáját szerveztek. A "szülők azonban sajnos nem nagyon látogatják". A Petőfi Sándor Termelőszövetkezet 1977-ben is 30 ezer forinttal támogatja a művelődést, a szocialista brigádok kulturális tevékenységét. A téves egyébként:

a KISZ alapszervezet számára:	12.000
sportegyesületnek:	24.000
az úttörőcsapatnak:	25.000
üdülési célokra pedig:	200.000

forint támogatást nyújtott a szociális és kulturális alapjából.

Az Általános és Fogyasztási Szövetkezet (ÁFÉSZ) is jelentős összeget fordított kulturális és művelődési célokra ebben az évben:

kirándulásra:	30 000
sport célokra:	16 000
TIT előadásokra:	1 000
kézimunkaszakkör támogatására:	2 000
a mozi számára:	1 000
színházjegyek vásárlására:	2 000
ifjúsági programok támogatására	6 000 forintot.

A társközségek — Kisdombgyház és Magyarombegyház — könyvtári helyzete 1977-ben a következőképpen alakult. A fiókkönyvtárak heti négy alkalommal tartanak nyitva. A kisdombgyházi könyvtár kötettszáma 2611, olvasók száma 78 fő, és három újságot járát. A magyarombegyházi könyvtár 2083 kötettel rendelkezett és 1 folyóiratot járattak, az olvasók száma 61. A feltételek elég szűkösek, a fiókkönyvtárakban "elég régiek a könyvek" fogalmazott az egyik hozzászóló 1977. május 19-i Végrehajtó Bizottság ülésén.

Az oktatás tantermi feltétele az 1976/77-es tanévben a következő. A belterületi iskola 14 tantermében 7 alsós és 7 felsős tanulócsoport tanul. Az Aradi úti iskolában 4 tanterem áll a tanítás rendelkezésére. Kisdombgyházán két tanulócsoport — 1-3 — és a 2-4 összevontan. Magyarombegyházán egy tanulócsoport 2-3 összevontan tanul.

Az 1970-es évek közepétől az évtized végéig az oktatási és közművelődési intézményekkel szemben a község párt- és állami irányítása mind több "kellt" támasztott. Ezek azonban, mert nem valóságos szükségletekre épültek, az intézményi feltételek is mindinkább rosszabbodtak, ezért a legtöbb esetben csupán óhajok maradhattak.

Az 1970-es évek legvégén és az 1980-as évtized beköszöntével a közművelődésben a népművelő és a pedagógus számos addig nem tapasztalt jelenséggel, szokásokkal, új szórakozási formákkal, például a diszkóval találkozott. Somogyi Lászlóné (Dóczi Margit) erről az időszakról:

"... amikor befejeztem a nyolcadik osztályt egy osztály volt csak, azt hiszem 32-en végeztünk. Az alsóban két nagyon talpraesett tanárnő tanított. Nagyon nehezen tanultam meg olvasni, nehezen tudtam összekapcsolni a betűket, a szótagokat...

... Általában megértőek és jók voltak a tanárok. Akadt egy kisasszonyka, aki nagyon szigorú volt, és sok minden nem értett, rossz néven vett sok olyan dolgot, ami teljesen ártatlan volt. Volt egy olyan eset, hogy mi egy páran lányok jobban összetartottunk és ugye, hát fiúkkal is járkáltunk. Volt egy olyan esetünk, hogy mi he-

tedikesek voltunk, és volt a 8. osztály A és B. Hát volt a B osztályban két srác, akikkel jó haverok voltunk. És hát mi mentünk moziban, ilyen kedvezményes moziba, háromtól ötig tartott. És nyilvánvaló, hogy egymás mellé ültünk. Ezt a tanárnő úgy vette, hogy 13 éves fejjel milyen komoly kapcsolat lehet ez. Eljött anyukáékhoz, meg barátnőm anyjához, hogy képzé-
jék, így meg, úgy... Nagyon kikaptunk. Anyuék borzasztóan haragudtak, pedig a fele sem volt igaz...

... Én nem ebbe a szakmába készültem, amit végeztem, mivel az osztályfőnök beleszólt. Nem oda engedte a gyereket, ahová akart menni. Jó közepes szinten végeztem el az általánost, de azért megengedhette volna, hogy legalább megpróbáljam. Egészségügyi szakközé-
piskola volt a vágyam. De nem engedett. Jó, akkor szakközépiszkolába, kereskedelmi szakra megyek, de oda sem mehettem. Megmondta, hogy ilyen tanulmányi eredménnyel nem tölti ki a jelentkezési lapot. Csak szakmunkésképzőbe mehetek...

— Hová jártál szórakozni, mivel töltötted a szabadidőd?

— El-eljártam szombatonként a presszóba, kialakult ott egy banda. Diszkóba nem jártam. Aztán vasárnaponként moziba mentem, néha hétköznap is. Jó társaság volt, a férjem is akkor kapcsolódott a társasághoz...

— Most van-e időtök szórakozni, moziba járni, bemenni a művelődési otthonba valamilyen programra?

— Ilyenkor munka után hazajön az ember. Utána elmegyünk anyósomékhöz, anyámékhöz. Van úgy, hogy még nyolc órakor sem vagyunk itthon. Tévé nézünk, de csak este, esetleg szombat-vasárnap, néha délután is. Reggel felkelünk, bakapcsoljuk a rádiót, abból tudja az ember a híreket, időjárást. Addig szól, amíg el nem megyünk dolgozni... A Szabad Föld meg az Autó-Motor újságok járnak, de azt se nagyon van időnk elolvasni... A békéscsabai színház kéthavonként talán eljön ide, néha van nótaeset a kultúrba, de ezekre sem szoktunk menni...

A művelődési ház jóllehet arra törekszik, hogy sokféle rendezvényt szervezzen és programjai is színesek, mégis egyre kevésbé tudja kielégíteni a lakosság, elsősorban az ifjúság igényeit. A spontán szerveződés

olyan kulturális szerkezet, amelyben a "megrendelő igénye" — legyen az csupán presszós, vagy kocsmai — a domináló. A művelődési ház a KISZ-el közösen működtetett népszerű pinceklubja sokat javított a helyzeten. A szórakozás és a társas együttlét kereteit és a szolgáltatást azonban itt is túlságosan a "kulturális igazgatói előírás szabályozza". A népművelő felelős egyszemélyben a klub állagáért, az ott történetekért. Tulajdonosként van jelen, még akkor is, ha nem vesz részt a fiatalok programján. Normát diktál és az általa "jónak, hasznosnak, fontosnak", vagy "rossznak, haszontalannak, lényegtelennek" tartott szempontok szerint "támogat", "túr", vagy "tílt". Ez a személytől függő normarendszer nem vonzó, ugyanakkor kirekeszt és kizár.

Az 1983 és 1985 között folytatott kutatómunka során gyakorta tapasztaltuk, hogy a művelődési házban dolgozó népművelőket népnevelőknek nevezték. Ezt nem lehet csupán nyelvbötlésnek tekinteni. Hogy az ötvenes években serénykedő népnevelőről kialakult kép átnyomtatódott napjaink népművelőjére, annak okai vannak. Többek között a betöltött funkciók és az általa alkalmazott módszerek.

Az 1970-es évtized második felében "a szocialista módon dolgozni, élni, művelődni" hármas jelszó jegyében tevékenykedő szocialista brigádok művelődési programjai jól példázzák a központilag meghatározott, "kell" kezdetű, felszólító módban megfogalmazott közművelődést. Az elvében közművelődési, de megvalósulásában kampányjellegűvé váló népművelési program, az óriási energiabefektetés ellenére Dombegyházán sem érte el a remélt eredményt. A "naplók vezetése", a "Munka és művelődés" vetélkedők Vitányi Iván szavaival "széplélek típusú művelődést" eredményezett, amelynek alig volt köze a mindennapi kultúrához, a helyi társadalomhoz. A tanácsülés 1981. január 21-én megtárgyalta a községek VI. ötéves közművelődési középtávú tervét. Számos észrevétel és vélemény hangzott el. Volt, aki a gyermekek szombatokon és vasárnapokon való "iskolán kívüli foglalkoztatását" hiányolta. A világnézetű nevelés gondjai mellett a zenei képzés lehetőségeiről is szó esett. A szocialista brigádokkal kapcsolatban pedig az hangzott el, hogy több kötetlen foglalkozást igényelnek. Kiállítások ne csupán a központi településen legyenek, hanem a társközségekben is. "Utaztatni kellene a társulatokat". Többen panaszkodtak a három dombegyházi község közötti közlekedésre és kérték a VOLÁN segítségét. Volt, aki azt a nézetet képviselte, hogy a társközségek művelődését a székhelyközségben kell megteremteni. Több szakkörre és klubra lenne szükség. Néhányan kifogásolták, hogy jelenlegi szabadidő klub csupán kártyaklub. Jó, hogy megalkult a nyugdíjas klub. Panaszkodtak, hogy rossz a mozi akusztikája és kényelmetlenek a székek. A könyvtár szűk és korszerűtlen.

Az 1970-es években a közoktatás, a közművelődés és a sport terén jelentkező problémák az intézményrendszer változását sürgették. Felerősödött egy olyan irányzat, amelyik a pozitív irányú változást a különféle kulturális intézmények integrációjától remélte. Dombegyházán is — összevonva a közművelődési és oktatási intézményeket — létrehoztak egy olyan új típusú szervezeti formát, melyet "alfának", "komplex intézménynek", majd "általános művelődési központnak" (ÁMK-nak) neveztek el. A szakemberek a különféle kulturális intézmény összevonásától azt várták, hogy olyan formai (pl. építészeti) és tartalmi integrációt tesz lehetővé, amely nemcsak az oktatásra, nevelésre és a művelődésre, hanem a helyi társadalom életére is progresszív hatással lesz.

Az ÁMK szervezése (egyébként erre az időszakra esik a gazdálkodó egységek összevonása, a települések összezsugorítása, az iskolák körzetesítése) Dombegyház esetében nem volt egyéb, mint bürokratikus innováció, melyet a komplex közművelődési intézmény irányítási modelljei is jól kifejez. (Az intézmény 1987-ben megszűnt.)

igazgató

Oktatási általános igazgatóhelyettes	Közművelődési igazgatóhelyettes	Vezető óvónők	Közművelődési könyvtáros
Gondnokság	Ifjúsági és felnőtt klubvezetők	óvónők	Letéti könyvtár vezető
Gondnok	tanítók	dajkák	
Élelmezésvezető	tanárok		Iskolatitkár és központi adminisztrátor
könyvelők	klubkönyvtár vezetői		
	művelődési ház ügyelője		
	technikai személyzet		

az iskola és a napközitthon technikai dolgozói

Az 1981. január 21-i tanácsülésen elhangzottak nyilvánvalóvá tették, hogy a különféle, de mindinkább központosító átszervezéssel sem az oktatás, sem a közművelődés problémái nem oldódtak meg.

A három község művelődési otthonainak és könyvtárainak anyagi, tárgyi, személyi feltételeinek összevonása a kezdeti időszakban hozott bizonyos eredményeket. Felerősödött viszont a művelődésnek egy központból történő hierarchikus szerkezetű irányítása.

A közművelődési és az oktatási intézmények további összevonása (GAMESZ, majd az ÁMK) ugyanis oly mértékben fokozta az irányítás centralizálását, hogy a korábban is meglévő hiányos feltételek, összeadódva a mind bürokratikusabb ügyintézési eljárásokkal, jelentősen akadályozták, sok esetben megbénították a közművelődés mozgalmi jellegéből fakadó egyéni és közösségi kezdeményezések önkéntes kibontakozását.

A kulturális élet gondjait fokozta a "rendszer közművelődési részére" háruló "mindenáron bevételre ösztönzés". A költségvetési támogatás ugyanis nem emelkedett olyan ütemben, mint az árak. Mindinkább előtérbe került a szórakoztatás, amely önmagában még nem lenne baj. Kínálat hiányában azonban azt nyújthatta a művelődési otthon, ami kapható volt a "piacon", és amit meg tudott venni, majd "viszonteladóként" el tudott a dombegyháziaknak adni.

Legtöbb gond és feszültség a társközségek művelődési életében jelentkezett. Az összevonás előtti időszakban is hiányos és elégtelen feltételekkel rendelkező községi intézmények működési körülményei az összevonás utáni időszakban tovább romlottak. Dombegyházról "kivitt" műsorok és rendezvények száma a költségvetési támogatás csökkenésével együtt csökkent. A vendéglátó egységek próbálkozásai sem hoztak eredményt. "A hétfélig bálak akkor voltak látogatottabbak, ha a dombegyházi művelődési otthon együttese szolgáltatta a zenét."

Az 1982. augusztus 25-i tanácsülésnek szembe kellett nézni a tényekkel. A művelődési bizottság az ágazati irányításról azt állapította meg, hogy az észlelhető fogyatékoságok a tanácsi irányítási rendszer fogyatékoságából adódnak. A társközségekben a közművelődési intézmények nem töltötték be a szerepüket. Az irányítók és szervező munkát végzők a székhelyközség művelődési otthonába kerültek. Ennek ellenére néhány tanácstag mégis a központ kulturális szerepének a megerősítését hangsúlyozta. Azt javasolták, hogy a társközségek művelődését úgy lehetne megoldani, ha buszokkal szállítanák az embereket Dombegyházra. Az egyik hozzászóló a javaslatot azzal indokolta, hogy "Május elsején is behozták az embereket".

A kultúrára és a művelődés támogatására egyre kevesebb pénz áll a tanács rendelkezésére. Ennek ellenére az 1980-as évek legelején a Közművelődési Alap a Békés Megyei Tanács és a gazdálkodó szervezetek segítségével belefog egy új könyvtár építésébe, amely 1988. végére nagy

nehézségek leküzdése árán, de elkészül. Beszélgetőpartnerük Frank Illés dombegyházi lakos tájékozottan mondja:

"... valamikor régen ez az iskola községháza volt, nagyon rossz már az épület. Úgyhogy azt szeretnénk idehozni. Két osztály van, első és második, meg négy tanterem. Azt a négy tantermet szeretnénk idehozni. Ide az új iskolához szeretnénk építeni még négy tantermet... Ezt már nyolcvanegybe ígérték, hogy föl fogják építeni. Ezt az új iskolát 1981-ben építették, akkor mondták, hogy megépül majd még az a négytantermes is ide, meg majd egy tornaterem. Erre nagyon nagy lenne a szükség. Valószínű, hogy a tornaterem lesz meg hamarabb, mert a kultúrba járnak a gyerekek tornázni télen.

... De nincs rá pénze a tanácsnak. Valamennyi van, három, vagy négyszázezer forint, de az nagyon kevés. Hát a tornatermet azt úgy hallottam az igazgatótól, hogy a téesz fogja felépíteni, legalábbis sokat fog segíteni, úgyhogy nem sokat kell fizetnie a tanácsnak. Ez a kézilabdapálya is nagyon sokba került. Kellene ide az iskolába a központi fűtés is. De hát nincs rá pénz, nincs rá pénz...

... Itt van ez a GAMESZ. Minden hozzá tartozik. A kultúrházról kezdve minden. Ő fizet az iskolának, a tanároknak, a bölcsődének..."

1982-ben Dombegyház (a csatolt községekkel együtt) az alábbi képet tükrözte.

	1970.	1980.	1982.
Lakosság száma	4914	4018	4147
Munkaképes korúak	2153	2072	1955
Helyben dolgozók	2088	1713	1374
Iskolások száma	471	420	431
Óvodások száma	149	159	202
Bölcsődések száma	25	30	35
Termelőszövetkezeti tagok jövedelme	2500	44146	51354
Termelőszövetkezet termelési értéke	120000	211000	262000

Megépült lakások száma	—	77	18
Út és járda	23000 m ²	33000 m ²	35000 m ²

A községben 1981-ben 1808 hírlapelőfizetőt tartott nyilván a posta. Havonta 1100-1200 távolsági beszélgetés hangzott el egy igen korszerűtlen távbeszélőhálózat segítségével. A postai takarékbetét állomány 1980. december 31-én 13.615.648.- forint. A lakosság a megtakarított pénzt inkább a takarékszövetkezetben helyezi el. A tanács 1981-ben 42 veszélyeztetett kiskorú gyermeket tartott nyilván, amelyből 22 a lakás-körülmények, 14 az alkoholista szülők miatt veszélyeztetettek. A fennmaradó 6 kisgyermek cigány.

Az 1980-as években a művelődés és a szórakozás tartalma és jellege jelentősen megváltozott az 1960-as évekéhez viszonyítva. Nemcsak a második gazdaság, amely számára jól jött az ötnapos munkahét erőteljesebb szabadidőt igénylő szükséglete, hanem a dráguló életfeltételek, valamint a társadalommal (és a helyi társadalommal) szembeni fokozottabb elvárások, igények következtében vissza- és átrendeződött a dombegyházi emberek kulturális magatartása.

"... katolikusnak születtem, nem mondom magam olyan nagy hívőnek, de nem is tagadom meg a vallásmat. Ebbe nevelkedtem, a családukban is van egy pap... Hát igen, amikor a nővérem még lány volt, akkor úgy volt, hogy a lányok akkor vették fel az új ruhájukat, amikor oda, a templomba mentek...

Iskolás koromban sokat jártam moziba, a matinéra. Most már nem igen járok. Talán öt-hat éve láttam, szélesvásznú filmen Az eгри csillagokat... Színházi előadást, azt most ősszel láttunk. A békéscsabai Jókai Színház vendégszerepelt itt Dombegyházán. A Marica grófnőt láttuk... Szeretek rádiózni is, úgy munka közben, főleg a nótaműsorokat hallgatom szívesen... A tévében meg a főműsorokat nézem, meg a nótaműsort. Voltak ezek a régi magyar filmek, azokat nagyon szeretem. Ha csak tehettem, egyet sem hagytam ki... A gyerekek csak a 18 éven aluli filmeket nézhetik. Nem azért, mert talán meztelenséget látna, hanem azért, mert vannak benne olyanok, amit nem ért meg, mi meg nem tudjuk nekik elmagyarázni...

— Milyen lapokat járatnak?

— Korábban, amikor aktív dolgozó lettem, akkor já-

rattam a Nők Lapját. Mióta a férjemmel együtt vagyunk, jár a Népszava, meg a Képes Újság. Próbálkoztunk a Békés megyei Népszerűséggel is, ami megyei jellegű, de aztán mégis a Népszavát rendeltük meg. Az egész ország helyzetéről találok benne tájékoztatást, nemcsak Békés megyéről. Ugye Pestről több hír van. Jobban tájékoztat...

— Jár a művelődési otthonba?

— ... amikor színházi előadás van. A kislány az jár. Ott van az úttörőszoba és ott tartják a rajfoglalkozásokat. Meg a könyvtár is ott van. A fiú meg a pinceklubba jár... nem működik valami fényesen. Nem szokott ott túl sok rendezvény lenni. Meg az egész művház úgy el van hanyagolva, előlről is. Azelőtt jobban voltak bálak, és nagyobb élet volt ott. Mozija is van, de néha egy-egy filmet csak öt, vagy hat gyerek nézi...

... van itt egy szerződéses italbolt, ahol szombat-vasárnap discó van, oda el-eljár a fiú. Én nagyon félttem, hogy valami rossz társaságba keveredik..."

A KISZ-tagság egyre gyakrabban kifogásolta a művelődési otthon által kínált művelődési és szórakozási lehetőségeket, miközben néhányan, elsősorban a vezetőségi tagok megpróbálták maguk is szervezni kulturális programokat. Felsőbb kezdeményezésre megrendezték a Forradalmi Ifjúsági Napok megnyitóját 1971. 1972. és 1973-ban, sportversenyeket, vetélkedőket, tombolával színesített bálakat később a nyolcvanas években diszkókat több, kevesebb sikerrel. Somogyi László, amikor leszerelt a katonaságtól és hazajött Dombegyházra, megpróbált bekapcsolódni a KISZ-életbe.

"... mikor középiskolába jártam, akkor léptem be a KISZ-be, utána is KISZ-tag voltam. A katonaság idején léptem be a pártba egyébként... Itt talán csak kezdetben, az első évben volt a KISZ mozgalmasabb. Nem volt túlzottan az, de voltak rendezvények. Ez 1980-ban volt. Szerintem nem töltötte be azt a szerepet, amit kellett volna.

... társadalmi munka, kirándulás és ilyesmikre gondolok. Olyan volt, hogy elmentünk a KISZ taggyűlésre. Úgy kellett összerelgetni az embereket, hogy meglegyünk. Állandóan azon vitatkoztunk, hogy kit zárjunk ki, mert nem jelent meg sok taggyűlésen... Most

nem tudom milyen, de azt hiszem, hogy nem történt különösebb változás. Hogy miért? Talán mert több a szórakozási lehetőség. Régebben nem voltak diszkók, meg ilyenek. Nagyobb ünnepnapokon egy-két bál. Azokon tudtunk összejönni. Most meg hétköznapi is van diszkó, szórakozási lehetőség... Átjárhatnak a környékbeli diszkókba is, van rá lehetőségük..."

A fiatalok társas együttlétét szervező KISZ az 1980-as évek második felében egyre mélyülő válságba került, Dombegyházán is.

"... estére lesz egy Fele sem igaz vetélkedő a klubban. De ha az unokanővérem nem mondja, én sem fogom tudni. Hogy hirdetnék, vagy plakátolnák, olyan nincs. És akkor persze megint el van keseredve a KISZ-titkár, hogy csak 3-4 ember jött el..."

... korábban KISZ-titkár voltam, de amióta itt vagyok a postánál, azóta nincs úgy. Nekem ma, kedden délután van szabadidőm, de a többi meg ekkor nem ér rá, így aztán nem tudjuk összehangolni a kettőt. Járok KISZ gyűlésre, a községiben vagyok. De nem voltam vagy három hónapja. Nem azért, mert nem akarok elmenni, hanem nem tudom, van-e valami, vagy nincs. A titkár kitalálja, hogy na, holnap négy órakor gyűlés lesz, és mindenki legyen ott. De ezt csak ő tudja, meg a barátnője, vagy a szomszédja. Más nem tudja. Mikor átadtam neki a titkárságot, mondtam, ha lesz valami szóljon, útba esik neki a posta. Hát még egyszer sem szólt be. Azok vannak bent a képben, akik szombaton, vasárnap együtt szórakoznak. Együtt vannak a diszkóban, hogy na, hétfőn lesz a gyűlés, és ez lesz a témánk. Nagyon gyenge KISZ van... A titkár mindent akar, mindent eltervez, mindent megcsinálna. Ha lenne értelme, de hát nincs. Ha diszkót szerveznek, akkor abba mindenki beleszól, hogy legyen szesz. Ennek így nem sok értelme van. Inkább itthon maradok, bekapcsolom a rádiót, vagy a tévét, vagy a lemezjátszót és táncolok egyedül. És akkor nem is rugok be, nem is költöm a pénzt, mégis szórakozok..."

Az 1980-as években a művelődés tartalma és formája átrendeződött, részint mindinkább visszavonult a privát lét falai közé, részint egy demokratikus nyilvánosság letéteményesévé vált.

A szórakozás Dombegyházán hagyományos keretek (kocsmák, vendéglátó egységek) között próbál új formákba öltözni, ilyen például a diszkó. Az 1950-es évektől számítva a községekben — összességében — sok és sokféle művelődési közösség alakult, majd szűnt meg. Ezeket a közösségeket (szakköröket, klubokat) alapvetően az intézmény, a művelődési otthon akarta, hozta létre és működtette. Megalakulásuk, majd felbomlásuk sok szempontból törvényszerű volt, hiszen számos közösség speciális érdeklődésű emberekből állt, sok adott életkori sajátosságokhoz kötődött, néhányat pedig a népművelőnek egyszerűen "meg kellett szerveznie".

A közművelődési tevékenység csaknem ugyanúgy a nagytermi rendezvényekre, a klubokra, szakkörökre, amatőr együttesekre, az ismeretterjesztő tanfolyamokra és előadásokra épül(t), mint a népművelés időszakában. Ez az ország szinte valamennyi helységére jellemző (és intézményre szűkített) szerkezet az 1980-as évek második felében akadályává vált a kulturális demokrácia fejlődésének, a művelődés társadalmiasulásának, egy teljesen új és az igényeknek megfelelő kulturális struktúra kialakulásának. A szélesen értelmezett kultúrára épülő szerkezetre ugyanis az a jellemző, hogy a helyi társadalom különféle csoportjainak, társulásainak és egyesüléseinek a monolit intézményi formuláktól eltérő közösségi törekvései a meghatározóak. Ebben a struktúrában megváltozik az eddig felőlről vezérelt "alkotás" — "terjesztés" — "befogadás" folyamata, és egyre erőteljesebb szerepet tölt be "a piac", amelyben szükségszerűen jelentkezik a kommercializálódás. A monolitikus művelődéspolitiká helyett még a dombegyházi községekben is pluralisztikus kulturális tendenciák hatnak. A helyi irányítás számára mindez új feladatot jelent. Többek között azt, hogy a tanács képessé váljon megteremteni a különféle egyéni és közösségi törekvések együttélését. Szükséges annak is a tudatosítása, ha a dombegyházi társadalom átvállalja a tanácstól a terhek jelentős részét, akkor maga akarja meghatározni azt, hogy mire van szüksége. Az egyén ugyanis maga dönti el, hogy mit akar megtanulni, átadni a másiknak, vagy mit szeretne csinálni, nem bizza azt egy bürokratikus intézményrendszerre. Bizalmát majd az a szerkezet bírja, amelyik általa/miatta van és őt szolgálja.

"... 1978 végén, 1979 elején körülbelül kezdtem kapisgálni, hogy mit jelent ügyintézőnek, tanácsi tisztségviselőnek, vébé titkárnak lenni. Őszintén megmondom,

nekem halvány fogalmam sem volt. Elvégeztem a tanácsakadémiát, ahol tanultam, a szellemieket befogadtam, de a gyakorlatban megvalósítani elég nehéz volt. ... Hogy mi ez a munka? Nagyjából kaptam én választ rá a tanulmányaim során. De az életben emberekkel nagyon keveset találkoztam, alig volt fogalmam arról, hogyan kell beszélni, milyen emberismeretekkel kell egy tanácsi vezetőnek rendelkeznie. Itt emberekkel kell bánni, nem gyerekekkel, nem diákokkal, akik aránylag szófogadóak. Itt meg kell magyarázni az embereknek azt, hogy miért nem lehet. Be is kell bizonyítani. Sokszor hiába a töménytelen bizonyíték, nem érti meg, hogy nem lehet. Ő ragaszkodik a maga igazához..."

nekem halvány fogalmam sem volt. Elvégeztem a tanácsakadémiát, ahol tanultam, a szellemieket befogadtam, de a gyakorlatban megvalósítani elég nehéz volt. ... Hogy mi ez a munka? Nagyjából kaptam én választ rá a tanulmányaim során. De az életben emberekkel nagyon keveset találkoztam, alig volt fogalmam arról, hogyan kell beszélni, milyen emberismeretekkel kell egy tanácsi vezetőnek rendelkeznie. Itt emberekkel kell bánni, nem gyerekekkel, nem diákokkal, akik aránylag szófogadóak. Itt meg kell magyarázni az embereknek azt, hogy miért nem lehet. Be is kell bizonyítani. Sokszor hiába a töménytelen bizonyíték, nem érti meg, hogy nem lehet. Ő ragaszkodik a maga igazához..."

Jóvá, a hűség, a szerelem

... az országban, amelynek a hűség és a szerelem a legfontosabb értékei. A hűség az a tulajdonság, amely lehetővé teszi, hogy az emberek egymással szembeállítsák az érdekeiket, és mégis együttműködjenek. A szerelem pedig az a érzés, amely lehetővé teszi, hogy az emberek egymással szembeállítsák az érdekeiket, és mégis együttműködjenek.

... az országban, amelynek a hűség és a szerelem a legfontosabb értékei. A hűség az a tulajdonság, amely lehetővé teszi, hogy az emberek egymással szembeállítsák az érdekeiket, és mégis együttműködjenek. A szerelem pedig az a érzés, amely lehetővé teszi, hogy az emberek egymással szembeállítsák az érdekeiket, és mégis együttműködjenek.

A hűség és a szerelem az országban a legfontosabb értékek. A hűség az a tulajdonság, amely lehetővé teszi, hogy az emberek egymással szembeállítsák az érdekeiket, és mégis együttműködjenek. A szerelem pedig az a érzés, amely lehetővé teszi, hogy az emberek egymással szembeállítsák az érdekeiket, és mégis együttműködjenek.

Az országban a hűség és a szerelem a legfontosabb értékek. A hűség az a tulajdonság, amely lehetővé teszi, hogy az emberek egymással szembeállítsák az érdekeiket, és mégis együttműködjenek. A szerelem pedig az a érzés, amely lehetővé teszi, hogy az emberek egymással szembeállítsák az érdekeiket, és mégis együttműködjenek.

Az országban a hűség és a szerelem a legfontosabb értékek. A hűség az a tulajdonság, amely lehetővé teszi, hogy az emberek egymással szembeállítsák az érdekeiket, és mégis együttműködjenek. A szerelem pedig az a érzés, amely lehetővé teszi, hogy az emberek egymással szembeállítsák az érdekeiket, és mégis együttműködjenek.

Az országban a hűség és a szerelem a legfontosabb értékek. A hűség az a tulajdonság, amely lehetővé teszi, hogy az emberek egymással szembeállítsák az érdekeiket, és mégis együttműködjenek. A szerelem pedig az a érzés, amely lehetővé teszi, hogy az emberek egymással szembeállítsák az érdekeiket, és mégis együttműködjenek.

"... Mi adja a községeink sajátosságát? Elsősorban az a történelmi örökség, amelynek gazdasági, kulturális és erkölcsi tartalma évszázadok alatt alakult ki és a Horthy-rendszer huszonöt éve alatt oly erősen negatív előjelet kapott, hogy a népi hatalom már nemcsak földrajzilag, hanem gazdasági és kulturális tekintetben is igen kedvezőtlen helyzetben talált."

(Az 1976. december 16-i tanácsülés jegyzőkönyvéből)

A dombegyházi községek lakóinak a kulturális öröksége jelentősen meghatározza mai és jövőbeli művelődésük szerkezetét és tartalmát. Értékrendszerük alapvetően a szokásokra és a hagyományok őrzésére épül. Azokra a szokásokra, amelyeket részint a szülőktől tanultak, részint a munkatevékenységeik és társas kapcsolataik során sajátítottak el. A többnyire uradalmi cselédként, esetleg pár holdon gazdálkodó parasztként, kedvezőbb esetben középparasztként egy szűk körben — a község határain belül — naponta ugyanazt éltek meg és érzékelték. Nyilvánvaló, hogy ugyanazt is adták tovább. Ezek az értékek a társadalmi, politikai és gazdasági változások során tapasztalatokkal kiegészültek, jelentősen módosultak, jellegüket és természetüket illetően alapvetően azonban nem, vagy csak nagyon keveset változtak.

Az értékek továbbélésének és átalakulásának jó példái a társas kapcsolatok generációnként vizsgált alakulása. A gyermekkori játékok, a különféle szórakozási formák, a párvalasztás és az ünnepi szokások viszonylag pontosan tükrözik a községek nyújtotta keretek és feltételek közti társas-emberi viszonyok kialakulási szakaszait, formáit és tartalmait. Kulturális és művelődési szempontból is sokat elárul a három generáció közti hasonlóságról, különbségről, másságról és főként az eltérésekről. A gyermekkora emlékezve mindenkinek van valamilyen élmenye, ami többnyire a játékhoz kötődik, amelyben túl a családi értékeken és normákon a gyermek fokozatosan elsajátíthatja a társas-közöségi élet dombegyházra érvényes szabályait. Az interjúkból, melyeket az 1983-1985. között megrendezett honismereti szaktáborok és művelődésszociológiai szaktábor résztvevői készítettek, két típusát különböztethetjük meg a játékoknak. Az egyik a spontán, a másik a szervezett forma.

"Óvodába jártam, ott játszottunk csoportosan. Itthon a testvéremmel babáztunk, doktoroztunk. Sokat énekelünk, rajzoltunk. Még a falat is összefirkáltuk általában".

Az elbeszélésekben többségben vannak a szervezett, csoportos formák. Ezekben a legfontosabb a szabályok betartása:

"Cicamacáztunk. Nagyfiúk, kisgyerekek megfogtuk egymás kezét. Hosszú sorban álltunk, tíz-tizenketten. Elől volt egy. Azt kérdeztük: "Cicamaca, melyik szemed fáj?" Azt mondta, hogy mind a kettő egyformán. Akkor már szaladtunk, ő megfogott. Akit megfogott, az lett a párja, a másik meg a cica."

Mire tanítanak a szabályok? A közösség normáinak, törvényeinek betartására, elfogadására, tehát engedelmességre. Cselédekről lévén szó, ennek Dombegyház viszonylatában nagyobb a jelentősége. Az élmény szempontjából fontosabb az összetartozás érzése.

"Rengeteget játszottunk. Majdnem minden háznál volt két-három gyerek. Volt ott ötven ház — száz gyerek — biztos. Nyolctól tizenhat évesig."

A szabályozott keretek megkönnyítik a társasági viselkedést; a játék lehetővé teszi a barát, társ kiválasztását is. Ezt bizonyítja, hogy nemcsak a kisgyermekek játszottak.

"Cicamacáztunk, nemcsak gyerekkorunkban, hanem lánykorunkban is. Ott volt a találka. Mert a macska, ha engem szeretett, biztos, hogy engem fogott meg. A lány is azt fogta meg, akit szeretett."

"Szembekötőcskét játszottunk: "Csen-csen gyűrű, kaladgyűrű." Ki kellett váltani, akire rájutott, csókkal váltotta ki, sállal, keszkenővel."

A szervezett játékok másik fajtája számos lehetőséget ad az erő, ügyesség bizonyítására. Gyakran emlegették a következő kettőt:

Dólé: "Kiállítottunk néhány fát, vettünk egy korongot. Ki találja el az ütletet? Aki több fát ütött, az nyert. A fiúkkal együtt játszottunk."

"Kuska disznóztunk. Volt egy nagy teke. Mindenkinek volt egy luk. Körbeálltunk, közepén is volt egy nagy, abba hajtottuk a tekét: az volt a disznó. Persze

ütöttük el egymástól, hogy ne tudja belehajtani a másikat. Ütöttük-vertük; volt úgy, hogy a lábára is vágunk egymásnak."

Láthatjuk, ezek nem is teljesen veszélytelenek.

"A tekét gurították, aztán bottal el kellett ütni. Elütöttem én a másiknak a lábát is. A Csizmadia Józsit én egyszer majdnem agyonütöttem a tekebottal. Ő volt kint, kapta volna el a tekét (megütöttük, ahogy gurítottuk), én meg bottal ütöttem. Úgy megvágtam a bottal, hogy szemem találta."

Egy másik "ügyességi" játékban nyoma sincs durvaságnak.

"Mikor sár volt, hübeléztünk. Mást nem tudtunk csinálni. Összegöngyölítettünk egy csomó sarat, jól ki-formáztuk, mint egy lábast. Azt teleköpködtük: "Hübele palánta! A földhöz vágunk, kié mekkorát szól, kié mekkorát durrant."

Már a gyerekek életében is jelentős szerepet játszott az időjárás, a munka igényjellege. A tanulást is befolyásolta, gyakran háttérbe szorította.

"Kifogtak bennünket. Ha másra nem, akkor a hagyma gyomlálására."

A játékok másik típusa a spontán rögtönzés, alkotás, amit persze korlátoztak a szűkös lehetőségek.

"Az íziket elvágunk, csináltunk neki lábát, szarvát. Meg muzsikát csináltunk. Nem volt más. De volt, csak nem nekünk: nekünk nem volt miből."

"Volt rongybaba meg csutkából. Egy darab fára rácsavartuk a rongyot; ceruzával csináltunk orrát, száját, kukoricacsutkából haját. Rátekertünk egy fehér rongyot, meg varrtunk neki."

Hogyan, s mit játszottak a legifjabb generáció tagjai?

"Volt teherautóm, műanyag játékomb. És faragtam. Állatfigurákat."

"Az utcán is játszottunk: fogócskát, bujócskát. Az árokban macskát, meg ehhez hasonlót. Egy gyerek beállt a gödörbe. Az egyik oldalról át kellett úgy szaladni a másikra, hogy ne tudjon megfogni. Ha elfogott, zálogot adtunk."

Tehát az ő játékaik is tartalmazzák az előbb megfigyelt vonásokat, de emellett az életmódváltásra utaló jegyeket is. Érdekes, hogy a fiataloknak kevesebb gyermekkori élményük van, mint az idősebbeknek, élményeik szinte nincsenek, ami az élet elszürkülését jelzi. Ennek egyik oka, hogy beszélgetőtársaink többségének nemcsak a vidám emlékek jutnak eszébe gyermekkorról.

"Mikor tív éves voltam, már kapálni jártam. Csavarogni nem lehetett, sok volt a munka."

"Nem nagyon volt akkor játékszer. Én hét-nyolc évesen varjúpásztor voltam, hogy legyen elég kenyér mindnyájunknak."

"Én voltam egyedül nő. Kosárra álltam, és úgy kavartam a tésztát. Gyúrtam, kitettem a kötélre, oszt leszkadt. Odatettem a disznóknak."

A munka tehát része volt a gyermekek mindennapjainak. Hogyan dönthető el, mikortól számítottak felnőttnek?

"Akkor számított felnőttnek, amikor dolgozott, amikor meg tudta fogni a kapát. A felnőttek dohányozhattak, de hogy hány éves kortól, nem tudom."

id. Tajti István pontosít: "mikor 16-17 éves volt."

A serdülők szórakozás a citorabál volt. Házaknál tartották az ott lakók felügyeletével. Tulajdonképpen bevezetője a legény- és nagylányéletnek, egyfajta paraszti viselkedési és illemtani tanfolyam, amelynek során a gyerekek megtanultak táncolni, elsajátították a hagyományos

nak tartott és megkövetelt viselkedési szabályokat. Aki citorába már nem járt, az nagynak tartotta magát.

Lássuk, hogyan zajlott a bál!

"Húszan voltunk: fiúk, leányok. Tizenkét-tizenháromevesek voltunk. Ez gyerekeknek volt bál. Megengedte a szülő: "Hogy ne csavarogjatok!"

"Mentünk házakhoz, ott volt a citorabál. Minden kéthétben egyszer. Fiúk, lányok ott táncoltunk. A szülő otthon volt, akinél volt a bál. Kísérő nem kellett."

A fiatal házások is megértően segítséget nyújtottak.

"Vót olyan ház, ahun beengedék citerálni, vagy bálát engedtek. Mikor férjhez mentem, és is beengedtem. Gyüttek a minálunk fiatalabbak. Megvették a petróleumot, mulattak, ameddig akartak. Tíz óráig, tizennyig csuhároztak."

Zene nélkül nincs bál.

"Jól tudtam én is citerálni. 1935-ben meghalt az anyám, azóta nem citeráltam. Amit meghallottam, én eljátszottam. Tapasztó András meg a fűsűn susulykával. Olyan jó banda volt, hogy csuda! Mi fújtuk, a lányok meg táncoltak."

A szórakozás könnyítette meg a mindennapi kényszerek, megpróbáltatások elviselését. A munka nap mint nap keményen próbára tette a cselédeket, napszámosokat.

"Három órakor fölkelünk, fél ötkor már ki kellett érni, mert ha késtünk, nem kellettünk. Háromtól naplementig jártunk az utcában, egy héten hat napot. A kerestünket minden héten kifizették. Abból ruházkodtunk egy kicsit. Kerestünk, mindig szépen jártunk. Ha vettünk három méter ruhát, az már a fele fizetés volt. Elmentünk moziba, akkor már odavolt a pénz."

A hétköznapi törvényszerű rendjét nemcsak a szórakozás, az ünnep kényszermentes világa szakította meg. Az öltözködés is bírt ilyen hatással.

"A legszebb élményem? Mikor felnőttünk, nagyobbak voltunk, akkor dolgoztunk; jobban tudtunk ruházkodni, addig nem nagyon telt."

A három tényező (ünnep-szórakozás-öltözködés) gyakran szorosan összefonódik.

A hajdani cselédek visszaemlékezéseiben csekély jelentőségük van az egyesületeknek. Nemcsak hogy kevesek vettek részt az egyesületek, szervezetek életében, de néhányuknak még tudomásuk sem volt ezek létezéséről. Természetesen társadalmi helyzetük miatt néhány szervezet körén eleve kívülszorultak.

"1945 előtt a művelődés az volt, hogy volt egy szervezet a fiataloknak. Papok irányították, műkedvelő előadást, énekkarokat szerveztek."

"A KALOT nem volt jó szervezet. Csak a vallással tördött, eltompította a forradalmiságát az ifjúságnak."

A kocsmák esetében is látni fogjuk, a dombegyházi társadalmi csoportok élesebben elkülönülnek egymástól, mint ahogyan ezt más falvakban megfigyelték, leírták. Egyféle vélemény szerint:

"Volt a zsidónál gazdakör. De azért oda is bemehettünk."

Olyan összefüggésben, mint amelyet Féja Géza említ, fel sem merült: "ha működött a községben képkör, vagy olvasókör, föltétlenül fölkerestem, mert ezek voltak a népi közvélemény fórumai."

Általánosan a kívülmaradás a jellemző.

"Voltak egyesületek, de én nem jártam, mert olyan messzire laktunk a falutól. Nem jártam sem a "kalotába", sem sehová."

Az uradalmi cselédek tehát a falutól való távolság a szigorúan kö-

tött életrend és a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely is kirekesztette a szervezeti életből.

"— Lánykorában voltak lányszervezetek, egyesületek, vagy olvasóköriek?"

—Nem. Ott kinn a tanyán nem voltak ilyenek. Ha bálba mentünk nagyritkán, mikor hazaértünk hajnalban, két vasat vertek egymásnak, és gyerünk ki dolgozni."

Hogyan működtek, működnek az ifjabb generációk csoportjai, szervezetei?

"15 éves voltam, akkor már el-elmentünk kocsmába. Később, mikor a tsz-ek felfejlődtek, voltak tsz-KISZ-ek. Akkor még elég paprikás hangulatok uralkodtak néha-néha. Nem szerették, ha idegenek elmentek feléjük."

A lehetőség még nem minden, ha nem jut mindenkinek a birtokába az információ. A fiatal körében kevésbé működnek a tájékozódás, tájékoztatás hivatalos csatornái.

"Járok KISZ-gyűlésre, de nem voltam vagy három hónapja. Nem ezért, mert nem akarok elmenni, hanem nem tudom, van-e valami, vagy nincs. A titkár kitalálja, hogy holnap négykor KISZ-gyűlés lesz, de ezt csak ő tudja, meg a barátnője, vagy a szomszédja."

Egy másik vélemény:

"Nem mondhatnám, hogy nagyon aktív a KISZ élet. Mikor beléptem, még másképp volt. Voltak Killián-körök, most meg könyörögnek, hogy legyél KISZ-tag. Voltak kirándulások, szalonnasütés."

Általános vélemény, hogy a KISZ próbálkozásai kevésbé sikeresek. Mi lehet az oka?

"A fiatalok el vannak foglalva munkával. Nyár van, otthon dolgoznak."

"A KISZ-titkárunk próbált szervezni egy-két bált, diszkót. Tombolával, hogy érdekesebb legyen. Nem mentek. Annál inkább nem, mert KISZ, meg belépő; inkább mennek a kocsmába, isznak. Vagy otthon maradnak."

Lássuk, milyen megoldási lehetőségeket látnak az érdekeltek?

"... hogyha érdekes, változatos diszkóklubot csinálnának."

"... egyidőben volt aerobic..."

"Most tudom, hogy estére lesz egy Fele sem igaz vetélkedő a klubban. De ha az unokanővérem nem mondja, én sem fogom tudni. Hogy hirdetnék, vagy plakátolnák, olyan nincs. És akkor persze megint el van keseredve a KISZ-titkár, hogy csak 3-4 ember jött el."

Tehát kevés a választási lehetőség, de sokkal kevesebb az információ.

A kocsmákat sokan, sokszor, sokféle összefüggésben említették. Nézzük, milyen szerepet töltött be a dombegyházi generációk életében!

Dombegyházon — interjúalanyaink szerint — jellemző a kocsmák társadalmi csoportok szerinti elkülönülése.

"A kiscgazdák jobbra az Aradi és a Béke utcában laktak, és általában a Nagy-kocsmába jártak, ahol pedig a kiscgazdák mulattak, ott a szegényember nem igen mulatott."

A feltett kérdésekre (kik látogathatták a kocsmákat?) Módosabbak, vagy szegények?) többnyire ezt a választ kaptuk az első generáció tagjaitól. Kiegészítve azzal, hogy a kocsmáros (a törvény) a nagykorúság követelményét támasztotta a kocsmázókkal szemben.

"A kocsmába 18 éven aluli nem mehetett be.... Nem úgy, mint most: lemarad a gyerek az iskolából, vagy még le se marad, ott biliárdozik, vagy lesi a kártyát."

Beül a presszóba. Akkor szó se lehetett arról, hogy megközelítse. Itt a kocsmaudvaron princeztek meg kugliztak..."

"Akkor pénztáros volt, kérte a személyi igazolványt, s ha nem töltöttem be, nem kaptam egy pohár sört se."

Elsődleges szolgáltatásuk az italszolgáltatás mellett a kocsmák "játékteremként" is működtek.

"Biliárd és kugli a Nagy-kocsmában meg Hegyesinél is volt."

"Mozi és kocsmá volt. Más szórakozás nem is volt."

"Más szórakozás nem volt, csak elmentem a kocsmába. Biliárdozni meg kuglizni."

A kocsmák ezt a szerepüket máig megtartották.

"Szoktam kártyázni. Ha elmegyek a kocsmába, leülünk hatvanhatozni. Vagy ha úgy jön ki, akkor leülünk sakkozni."

Más szórakozási formának is helyet adtak. Helyiségeikben rendezték a bálakat.

"17-18 éves korunkban volt a kocsmá. Este mentünk, de csak szülő kíséretével. Anya ott ült a padon, úgy táncoltunk.

Ahogy most van a presszó, azt Nagy-kocsmának mondtuk. A tulsó sarkon volt a Jámbor-kocsmá. A Jakabffy-telepen, most is van egy szövetkezeti bolt, az a Sipos. Én leginkább a Nagy-kocsmába jártam: oda voltam szokva. Csak vasárnap; de ha valaki reggelig akart maradni, akkor reggelig volt."

"Volt nem rendezett bál is. A fuvószenekar kiállt a kocsmá sarkába, elfújta pár behívót, indulót. Akkor kezdődött a bál, mehetett, táncolhatott aki akart."

A kocsmá találkozási lehetőséget biztosított. Nemcsak a fiataloknak találkozásra, hanem vitás ügyek elintézésére is.

"Volt, hogy egy lánynak két-három fiú is udvarolt. Nem is tudta, mit csináljon, a szegény. Verekedés is előadódott, majd a kocsmában dőlt el."

A társadalmi nyilvánosságnak az az intézménye, tehát a kocsmá, amely funkciót folyamatosan betöltötte, betölti. Megbeszéljük a falu ügyes-bajos dolgait a fejlődés lehetőségeit. Alkalmat ad különböző törekvések, szempontok, vélemények megismerésére, szembesítésére, elfogadására. Rajta keresztül lehetne megkönnyíteni, meggyorsítani az információk áramlását, amelyek hivatalos úton nem mindig keltik fel az érintettek érdeklődését, figyelmét.

Milyen út vezet a megismerkedéstől a házasságig?

A házasulandók táncos ismerkedési lehetősége alapvetően a bál volt. A lányok csak kísérővel vehettek részt rajta. Így az anyák is szórakozhattak, pletykálhattak, más szórakozási lehetőségük nem is igen volt.

"Karácsonykor egy ideig otthon voltunk, utána elmentek a fiatalok a bálba. A szülők is lementek oda. Anyám a lányokkal. A fiúkkal nem ment az anyjuk soha. Nem féltették. Amikor jött haza anyám a lányokkal, szóltak: "Jössz haza?" Mondtam, hogy nem. Reggel fele, vagy egész reggel jöttem haza, hazakísértem a lányt. Akkor az volt a divat.

Utolsó nótá, amikor vége akart lenni a bálnak: nő választ. Mindenütt így volt ez Magyarországon. Az volt a nótá, hogy Ritka árpa, ritka búza, ritka rozs, ritka kislány, aki nem takaros."

Nemcsak az anya lehetett kísérő.

"Gardimama csak a bálba kellett. Oda csak úgy mehettem, ha a néném férjhez ment. Jött az ura is. Amikor el voltak táncolni éjfélre, az volt a jel, hogy már jönni kell haza. Szó nélkül. Nem volt, hogy még maradjunk, vagy nem. Szedtük magunkat és jöttünk."

Volt a bálaknak más, — sajnos — sajátos velejárójuk is.

"Nem zajlott le úgy bál, hogy ott verekedés ne legyen. Egy-kettőt megszúrkáltak. Fehér ing volt rajtunk, bálba abba mentünk. Az tiszta vér volt."

"Kint voltunk a kovácsházi úti iskolában rendezett bálon. Voltunk ottan, vagy négyszázan össze-vissza a tanyavilágból. Egy nagy iskola volt az. Ott volt egy borzalmas verekedés. Én még akkor jó süldő gyerek voltam, olyan tizenöt éves. Ott folyt a vér. Késekkel, botokkal... mink győztünk. Kis Pistát ütötték le először bent a táncteremben. Akkor aztán mi is elkezdjük kenni a bandát. Először is a lámpát ütöttük le. Leütöttük. Ilyen petróleumlámpák égtek. A botok elő voltak készítve. Aztán az ajtóra rétettük a reteszt, ahogy jöttek kifelé az ablakon, úgy kentük le őket. Mindegy, hogy ki volt. Ha nadrág volt rajta, püff neki! Ott volt halomra a nép. Reggel hét óra lett, mire az utolsó ember is kigyűtt. Kaptam akkorát, hogy a fejem úgy megdagadt, mint a tök."

"A verekedést főként az váltotta ki, hogy "elhúzta azt a lányt", amelyiknek ő éppen udvarolni akart."

A falun belüli csoportok ellentétéről csak a középkorúak számoltak be.

"A verekedések a lányok miatt adódtak, meg abból, hogy nem errevaló vagy, amarravaló vagy, mit keresel erre.

Mikor már kezdtünk legénykedni... megvolt egy háttár, ha azt átléptük, akkor az ottani gyerekek azok megvertek, vagy meg akartak verni bennünket. Mondjuk úgy, hogy három részre volt osztva a falu. Volt a Jakabbfy-telep, meg a Valkó-telep, meg az Aradi utcai rész, és a temető felé. A Valkó-telep volt a legveszedelmesebb, arra nem volt ajánlatos járkálni, amikor oda udvarolt egyik barátunk, akkor mentünk vele ketten, hárman."

Mi a helyzet most?

"Úgy gondolom, hogy ez megszűnt. Nem tudom, hogy csinálják most a fiatalok. Az én fiam nem verekszik, azt tudom."

Természetesen voltak szelídebb, a citorabálhoz hasonló szórakozások a legidősebbek ifjúkorában is. Ezek a házibálok voltak.

"Volt egy öcsém. Szemben vettünk neki egy házat. Üres volt, abban tartottuk a bálát hétköznapi. Volt olyan hét, hogy háromszor is volt, soha csendőrök be nem jöttek...

Én tudtam harmonikán játszani, citerán is; de már minden odavan: kiöregedtem belőle."

Időhöz kötött, de szülői felügyelet nélküli találkozási lehetőség volt a "randimise".

"Mentünk a randimisére. Akkor találkoztunk a fiúkkal, nem voltunk fogva a szülőkkel.

Mentünk a templomba délután, a fiúk idegyülekeztek a templomhoz. Mikor kifele jöttünk, akkor csatlakoztunk a bandával. Ők mihozzánk, mi hozzájuk. Így párat kerültünk a faluban. Most se nagy, hát akkor milyen volt! Elkísérték egy darabig bennünket, aztán visszafordultak, mi meg mentünk hazafelé."

Ha ezek az ismeretségek komoly kapcsolattá váltak, a legény járhatott a lányos házhoz.

"Volt egy udvarlóm, aki bejöhetett, mert az anyáméknak tetszett. Akkor szabad volt bejönni."

Nem minden kapcsolatot fogadtak szívesen a szülők.

"Nem volt olyan gazdag a legény, mint a lány. Egyedüli lány volt, volt vagy 30-40 hold földjük, tanya, ház Battonyán. Elment a koma este az öccsével. Kocsiba befogott. Megálltak a tanyához nem messze. Magdika kihordta szépen a stafirungját; volt neki: gazdalány volt. Reggel felkelnek, Magdika nincs az ágyban. (Külön szobája volt a tanyán is.) A kutya sem ugatott."

Ha másutt nem is, a lánykérésnél kiütköztek a társadalmi, vallási el-
lentétek.

"Nagyon rossz szokás volt Magyardombegyházán. Ott reformátusok laktak. Azok nem adták román gyerekeknek, nem akarták adni, merthogy ők reformátusok. De ez a két falu nem válogatott: se Nagydombegyháza, se Kisdombegyháza. Ezt Nyiszprótnak hívták, azt meg Lévésnek. Mikor bent voltak a németek, nem kaptak kenyeret. Rámondták, hogy nichts Brot, és rámaradt."

A faluközösségen belüli házassodást (endogámiát) tartotta jellemzőnek másik adatközlőnk is.

"Kisdombegyházára se mehetett el, se onnét nem jöhetett ide. Onnan nem létezett, hogy megnősüljön valaki; egy lányt elhozzon, vagy innét odavigyen. Itt csak a faluból nőszülhetett, vidékről szó sem lehetett!"

Természetesen a szülők felfogása döntő jelentőségű volt.

"A mostohaanyám eléggé jól nevelt: "Nehogy úgy járj, mint én." Mert ő elmaradt attól, akit szeretett. Aztán úgy ment férjhez egy özvegyemberhez."

Szinte törvényszerű volt, hogy a vénlányokat, vagy elhagyott menyasszonyokat öreglegények, vagy özvegyemberek vették feleségül.

Ha minden akadály elhárult, megkezdődtek a lakodalmi előkészületek.

"Akkor másképp volt. Még hívogatott a vőfély. Felírtuk neki, hogy kit kell meghívni. A közeli rokonságot, az ismerősöket, a szomszédokat. Volt két vőfély, elmentek házról-házra, meghívták a vendégeket."

A lakodalmas háznál is folytak az előkészületek.

"Készült a húsleves, a paprikás. Krumpli, tészta, ilyesvalami volt mindig. Húst nagy ünnepnapokon főztek csak."

"Húsleves, disznópaprikás. Sült hús, sütemény. Ezek voltak."

A kihirdetések után sor kerülhetett az esküvőre. Nem akármilyen parádé volt ez még a szegényebbeknél sem!

"Az én időmben még zászlóval mentek az esküvőre. Szép, nagy nemzetiszínű zászló, hosszú nyelű. A legelső kocsin a zászlótartó volt, az vitte a zászlót."

"Nekünk volt szép lakodalmunk. A Nyéky-tanyájáról 28 kocsival jöttünk be a faluba."

"Kihírdettek, le kellett telni a három hétnek, utána megesküdtünk. Pünkösöd első napján. Jó kis lakodalmom volt, a család is nagy volt, meg a szomszédok."

"Május elsején reggelig tartott a tánc. Elmentek volna a zenészek, de május elsején divat volt zeneszóval járni a falut."

A szegény családokban természetesen a hozomány sem lehetett sok.

"Nem úgy volt ám, hogy minden meg van! Csak bögréket kaptunk. Kaptunk táncpénzt, abból vöttük a zsákot, locsolót, vödöröt, moslékosdézsának valót. Azt a kis pénzünket arra költöttük, amit nem kaptunk."

Volt, aki gazdagabb hozományt kapott.

"Kaptam öt párnát, kaptam dunnát. Arra huzatot. Kaptam két ágyat. Két kaszlit, szekrényt, két széket. Akkor ez elég volt, jó volt, aki nem tudott adni semmit se."

"Nem lehetett bútort venni, csak azt, amit a lány vitt, amikor férjhez ment. Ha nem kapott, akkor levertek négy karót, rá a deszkát, oldalát, kész a bútor."

Nemcsak használati tárgyakat kaphattak útravalóul a fiatalok.

"Vigyázz, ha megnősülsz, itt nem lesz helyed, ha rossz életben leszek a háznál. Ugyanezt kapta a lány is."

"Ő is kapott egy fél kalácsot, meg én is. Azt mondták a szüleink: "Ezt szétváltuk, most már éljetez, ahogy tudtok. Vigyázzatok egymásra, ez a kalács nem forr többet össze." Én ha hazamérek, már csak vendég leszek. Már nem családtag, vendég."

A kezdeti nehézségeknek később megvolt a maguk haszna. A megpróbáltatásokat könnyebben fogadták.

"Nem is volt ennyi baj, mint most van."

Vagy legalábbis már megfeledeztek erről, hiszen az idő múltával elhalványulnak a rossz emlékek.

Miután végigjártuk az első generáció útját a megismerkedéstől a házasságig, essék szó a fiatalabbakról is!

A mostani középkorúak is gyakran jártak bálba. A szabályok mit sem változtak az ő szüleik ifjúsága óta.

"Én szerettem bálba járni, vasárnap mindig mentem. Akkor még divat volt anyukámmal menni és a barátnőmmel. Két gardimama volt annakidején, meg mi ketten. Mindig szerettem táncolni. A férjem is egyszer eljött: "Szabad lesz?" Így ismerkedtünk meg. Bemutakozott."

"Lánykoromban minden szombat este bál volt, nem discó, mint most. Zenekar volt. Egy olyan rossz padlós teremben, hogy majd elestünk rajta, de az minden szombaton este zsúfolva volt. Szülő nélkül oda nem mehettünk el. Mindig jött velünk anya, és a fiú oda ment hozzá megkérdezni, hogy elkísérhet-e."

Hol, hogyan szórakoznak a "mai fiatalok?"

"Most semmi, csak a discó. Nagyon isznak. És a viselkedésük! Nem mindenki, de általában. Ha elmegyünk, látjuk, hogy mi ilyeneket nem csináltunk."

A táncmulatságokon kívül más szórakozási lehetőségek is voltak, vannak. Szinte mindenki beszélt mozi-élményeiről.

"Elmentünk moziba. Két pengőbe került. Sokba volt, odavolt a pénz."

"Mikor férjhez mentem, idekerültem Dombegyházára. Akkor elmentünk moziba. Azelőtt nem is láttam ilyet, szinte megijedtem, amikor ott ültünk elől, hogy jön az a ló és ideszalad."

Az ötvenes években "tojással" mentek moziba.

"Csak azzal lehetett fizetni. Meg kukoricával. Az első lovas film volt. Megijedtem. 18 éves voltam akkor."

A közönség után következtek a szakember, Keresztes Lajos mozis.

"Hétköznapokon 1-1 előadás, vasárnap meg 3 volt. Aztán elértük azt, hogy hat nap játszottunk, egy nap volt a szünnap. Volt olyan év, hogy minden vetítés teltház előtt ment. Úgy sikerült elérni, hogy beszélgettünk, foglalkoztunk a mozilátogatókkal, előre eladtuk a jegyeket. Rébeszeltük az embereket, hogy milyen jó film lesz..."

Ott volt a mozi, ahol most a vasbolt van. Ez üzemelt kb. 1962-ig. Mikor a művelődési ház felépült, akkor az megszűnt. Nagyon sokan jártak oda. Mozi, bál: más szórakozás nem volt."

A reklámnak sajátos megtestesítője volt "Mozis" Pista.

"Kiállt az iskola lépcsőjére, és ezt kiabálta: Figyelem ifjúság! Mozielőadás!"

A mozi népszerűsége mégis egyre csökken. Egyetlen válaszba sűrítve megtalálhatjuk a legfőbb okokat.

"Ritka a szabad vasárnapom, hogy moziba menjek. Inkább mindenütt a tévé. Eleinte sokkal sűrűbben mentem moziba. De most már engem sem érdekel. Olyan ócska filmeket hoznak, hogy anyukáék is ismerik biz-

tos. Egyáltalán nem érdekesek már nekünk. Nem a mai fiataloknak szólnak."

Egyforma súllyal esik latba tehát a szabadidő hiánya, a televíziózás elterjedése, és a terjesztés problémái. A mozival, közösségekkel kapcsolatban essék szó a művelődési ház tevékenységéről. Az az elkülönülés, amit az első generáció esetében nem tapasztaltunk, itt már megjelenik. A kocsmán és a KISZ-en kívül a művelődési ház is közösségi lehetőséget teremtett. Ennek a korosztálynak életébe már az intézményes kultúra is belépett.

"Mikor a kultúr megépült, indult egy színjátszó csoport, annak tagja voltam. Már nem emlékszem, milyen darabokat játszottunk. Az egyik társamnak kellett énekelni benne, hogy "Volt egyszer egy sárga csőrű kacsacs..." Egy tanító házaspár vezette."

Ezek a lehetőségek nem mindenkit elégitettek ki.

"1986-ban, a katonaság után visszakerültem ide. Csak egy félévet bírtam kihúzni, nem nagyon volt szórakozás."

Vajon bővültek-e a lehetőségek az ő gyermekeik számára?

"A művelődési ház programjai jók lennének, ha igazán lennének rajta. Az ifjúsági klub tagjai ott vannak, azoknak majdnem kötelező. De nagyon kevesen vannak, mintha nem is tudnák, hogy van ilyen."

A hatvanas évek amatőrmozgalmainak szele a dombegyháziakat is megérintette. Nemcsak színjátszókör működött, hanem táncscsoport is.

"Abban részt vettem. Magyar néptáncok voltak, műsoros esteket tartottunk. Szavaltam, énekeltem egymamba is. Az egész falu ott volt, zsúfolásig volt a kultúrház. Kéthetenként voltak műsorok, mire betanultunk valamit. Fizettek belépőt, volt vagy öt forint, nem úgy, mint most: ötven."

Azonkívül, hogy a szórakozási lehetőségeket szélesítette ez a mozgalom, a résztvevők számára "kulturális beavatás" is volt. Ennek hiánya, a mindennapoktól való eltávolodás látványos, sőt még a szórakozás létezési módja, a kényszermentesség is kérdéssé válik.

"Szoktam a művelődési házba járni, mert a szocialista brigádoknak kötelező klubokba járni. Két színházjegyet egy évben köteles megvenni, megnézni két mozielőadást, klubdelutánokra járni."

Íme, egy újabb mozgalom, amely nem biztos, hogy pótolja a régit. Természetesen önkéntes, elégedett látogatók is vannak.

"Jó programja van a művelődési háznak. Idősebbeknek is. Van szabadidő klub. citerazenekar, ifjúsági klub. Sok foglalkozás van. Van programjuk a szocialista brigádoknak is. Arra el szoktunk menni."

"Itt a falun csak az idősebbek járnak klubba, kártyáznak, citerazenekart hallgatnak, kicsit zenélnek. A fiatalok csak a diszkót értékelik. A mi korosztályunk elmegy a színházba."

A művelődési házak másutt is hasonló gondokkal küzdenek. Ma már nincs igazán közösségteremtő erejük, sem egyéni arculatuk, ami a gyors életmód- és érték váltásból és az intézmények elszürküléséből következik. A kevés szabadidőt általában a televíziózás, rádiózás tölti ki, vagy a pihenés, a semmittevés a hajszoltság ellensúlyozására.

A naptári ünnepek mindeddig kimaradtak a felsorolásból. Jelentőségük más a felnőttek és más a gyermekek számára. Ugyanúgy nyomon követhetjük itt is a tanulást és az átörökítést, mint a kultúra átadásának más területein. Sok hasonlóságot mutatnak a falusi ünnepek, a játékokkal. Ezek közül a legfontosabb a közös élmény, az aktivitás, a szabályozottság.

Az ünnepeknek a szórakozással rokon vonásai is vannak: a másság, egy sajátos világ kialakítása és a hétköznapiak megszakítása. Az ünnep és a szórakozás sokszor elválaszthatatlanul összefonódik. (karácsony, szilveszteri bálak, lakodalom, stb.)

A karácsony napjainkra elvesztette elsődleges, vallási jellegét, gyermekközpontú, ajándékozó ünneppé alakult. Még a legidősebbek sem említik vallási voltát. Inkább, mint a bőség, jólét ünnepét.

"Karácsonyra vágunk mindig disznót. Volt hurka, kolbász. Az ünnep úgy kezdődött, hogy mákosgubát főztek karácsony böjtjén egy nagy vájdlinggal. Aki akarta, cukrozta, aki akarta, mézzel. Volt egy nagy tíz literes üveg, azt telihoztuk borral."

Más feladatok is akadtak az ünnep előkészítő szakaszában.

"A díszeket én csináltam agyagból a karácsonyfa alá. Báránycákát. Gyufaszáלבól raktam négy lábát, vattával letakartam. A derekát átkötöttem egy piros szalaggal, meg a nyakát. Szemesborsból tettem két szemit néki."

A díszítés jellege részben utal az ünnep eredetére, a betlehemre: A karácsony lassanként mindenki számára ugyanazt jelenti: "a szeretet ünnepe, összejön az egész család."

A naptárban soron következő ünnep az újév.

"Mikor éjfél jött, jött a cigánybanda, amint elvárta a nép. A család otthon volt nagyobb részben. A fiúnak is otthon kellett lenni, míg a másik évbe nem léptünk. Aztán elmehetett a fiú meg az apja is. Ilyenkor elmentünk a kocsmába."

Minden ünnep legfontosabb vonásának a családi jellegét tartják, az elszakadt tagok találkozását érzik.

"A szilveszter a legnagyobb. Arra összejön a család."

Míg a karácsonyi ünnepi szokások a felnőtt-gyermek szerepek átélésére alkalmasak, addig a húsvét a férfi-női viselkedés "iskolája". A locsolkodás, a tojás, s a hagyományos táplálkozás a bőséget, termékenységet hangsúlyozzák. Nem annyira meghitt, mint a karácsony, egyre inkább a fiataloké.

"Már megnőttek a gyerekek, azok is várják a locsolkodókat, és együtt van a család. Mi itthon: két öreg. Üdvözetek, táviratok jönnek."

Egyre kevesebb jel utal a húsvét vallásos eredetére, sokkal inkább megőrizte a pogány tavaszünnepek jelzéseit, szimbólumait.

"Én nem szerettem a locsolkodást. Egy lányt megfogott három koma, odevitték a kúthoz, öntötték vödörszámra a vizet rá. Ez gyalázatosság volt! Volt, aki tüdőgyulladást is kapott ettől."

Milyen kulturális örökség hagyományozódik a búcsúval?

"Mondtam is az unokáknak, hogy nem ilyen búcsú volt régen, mikor én nagylány voltam. Szép tányér, üveg poharak, gyöngyök. És nagy volt."

A közösség sorsának, együttlélésének, a közösségi függőségnek is bizonyítéka minden ünnep. Ez a közösség egyre szűkül, szinte csak a családot jelenti már.

"Búcsúkor hazajönnek a vendégek. Kimennek a búcsúra, bazárszerű az egész. Ezt veszünk, azt veszünk. Akinek kedve van, felül a lánchintára. Így telik el a búcsú. Családi ünnepnek számít. Összejön a család, hazajön az öcsém is."

Ennek a búcsúnak a szépségét már csak ez az összetartás adja. Fiatalkorban más érzelmek is kötődtek hozzá, bár az eredetéhez ezeknek sincs közük.

"Legkedvesebb szórakozásunk az volt, hogy kimentünk öt-hatan gyerekek. Álltunk sorba, hogy mikor lehet a bolondkocsit hajtani. Ami körbe-körbe ment, azt hittük így. Egyszer felülhettünk a lóra, vagy az autóra, ami épp ránk jutott."

Ma a különböző ünnepek megtartása, átélése között nincs számottevő különbség. Az együtt ünneplők köre szűkül, családon belül marad, mivel a vallásos jelentőség elvesztésével a templom már csak kevesek számára ünnepi színtér. A kisközösségek egyre kevésbé élnek át sorsközösségüket.

A dombgyházi kutatás bizonyítja, hogy a hétköznapi élet rendje és azt megszakító események kölcsönhatásban vannak.

Az ünnepeknek; a szórakozásnak és a játéknak megvannak a maguk sajátos törvényei, de ezek mind azt is szolgálják, hogy az egyéni viselkedést szabályozott keretek között megtanítsák, megkönnyítsék.

A szocializációs folyamatnak két szakasza van:

1. az értékek elsajátítása-kialakulása

2. továbbadás

Ezek nem különülnek el élesen egymástól, hiszen már gyermekkorban is lehetünk "továbbadók" (pl. játékok tanítása, stb.), míg az ünnepek legtöbb funkcióját még csak ekkor tanuljuk.

Az említett példák bizonyítják, hogy a játéktevékenységet mennyire meghatározza a közösség felnőtt tagjainak normarendszere.

A munkavégzés fajtái, formái szerint is feloszthatjuk, összehasonlíthatjuk a játékokat. Így beszélhetünk egyéni és közösségi, vagy szabályozott és alkotó jellegű játékokról. S még fontosabb bennük az, ahogyan a társas magatartás rejtelmeibe bevezetnek. A szervezett játékok szabályozott keretükkel megkönnyítik az egyes ember viselkedését, a többiekhez való viszonyának felismerését. A nem szervezett (spontán) játékok gyakran utánozzák a felnőttek magatartását, kiemelhetik a munkavégzésre, a nemi szerepekre utaló elemeket. De szerepet kapnak különböző társadalomalakító tényezők, mint az engedelmesség a szabályok betartása, a vezető személyének elismerése.

A játékszabályok ismerete és betartása — a rend betartása. A rend belülről hat és kifelé érvényesül. A játékszabályok betartása az erkölcs parancsaihoz hasonlóan nemcsak külső kényszer hatására történik, hanem etikai paranccsá válnak, melyek később az egyéni életutat befolyásoló tényezőkkel válhatnak. (Barát kiválasztása, párválasztó-játékok).

A szórakozás az ember egész életét végigkíséri, olyan kellemes időtöltést, ami felfrissít, megmozgatja. Gyakran társakat választ, hogy fokozza a jó érzést, élvezze az együttlét, közös cselekvés örömét, néha viszont szeret magára maradni és egyedül lenni, kikapcsolódni a munkanapok monotonijából. Ezen tulajdonképpen a kellemesség elérésére irányuló cselekvéseket érthetjük. Ezért nemcsak a szervezett formákat sorolhatjuk ide.

A vizsgált réteg esetében szembeszökő, hogy szórakozásuk mennyire sajátos. A cselédek hétköznapjainak minden pillanata a tevékenység, a produktivitás, a hasznosság szolgálatában állt. Ez az öncélúság azonban nem zárja ki azt, hogy az egyén életében ne lenne hasznos a szórakozás.

Erre ösztönösen törekednek is, legfeljebb nem beszélnek róla, de szükségük van a "másságra".

A dombegyházi szórakozási formákban is érvényesül a szocializációs, azaz elsajátító és továbbadó jelleg. Gondoljunk a példákban már elemzett "citorabál" szerepére. Ez a közösség által szentesített szórakozási forma a serdülők számára egyúttal "illemteni tanfolyam" is. Itt minden olyan tudnivalót elsajátítottak a fiatalok, amelyekre később hasonló esetben szükségük lehetett. Kár, hogy ennek a formának megszűnésével nem szerveződött ennek a korosztálynak a számára hasonló lehetőség.

Megszűnt a biztos értékek közvetítése, átadása. A szórakozás legkiemelkedőbb jelentősége mégis az, hogy időlegesen felfüggeszti a külső kötöttségektől való függést, a kényszerektől való meghatározottságot, lehetővé teszi egy sajátos, öntörvényű világ megalkotását. S ami összekapcsolja az ünnepekkel az, hogy mindkettőben átélhető a mindennapi élet megszakíthatósága, megszakíthatósága. Bizonyos helyzetekben áthághatók az élet mindennapos törvényei.

Ennek ellenére nem független a hétköznapok folyamától, hiszen a társadalmi helyzet meghatározza az elérhető szórakozási lehetőségek körét. Megfigyelhetjük, hogy a néprajzi gyűjtésekben mennyire sok hasonló szórakozási forma szerepel, a helyi sajátosságok nem nyomják el a rétegazonosság jeleit.

A szórakozás hasznossága azzal is mérhető, hogy újratermeli a "másság", a megszakíthatóság által a hétköznapokon elhasznált energiákat.

A szórakozási formák szűk köre (legalábbis a cselédek esetében) azzal magyarázható, hogy az erre szánt, vagy rendelkezésre álló időt a szándéknak megfelelően töltsék ki. Azaz, azokat a formákat alkalmazzák, amelyek jól beváltak, és feltétlenül biztosítják a kívánt állapot elérését.

Sok-sok hasonló vonást fedezhetünk fel a játékok és az ünnep között. A legnyilvánvalóbb mindegyik között az, ahogyan az ünnepek részt vesznek a szocializációs folyamatban. Itt is normák, értékek sajátíthatók el, adhatók tovább, amik szerves részét képezik a mindennapi életnek, kölcsönhatásban állnak más értékekkel. Ünnepléskor is felfokozottan élhető át a megszakíthatóság, "másság" érzése, s ugyanúgy öntörvényű, sajátos ez a világ, mint a szórakozásé.

Elkülöníthetők az egyéni és közösségi jellemzők, ezek a tulajdonságok is összekapcsolják a játékok és a szórakozás rendszerével. A tevékenység itt is egy állapot, érzés elérésére irányul. Felidézhető a történeti hagyomány elemei éppúgy, mint a közösség együttes sorsát hangsúlyozók. A családi ünnepek még erősebben kiemelik az egyén közöségtől való függésének jelentőségét, amit már a játékokban is megfigyelhettünk. Az ünnepek alkalmat adnak a mindennapi munka megszakítá-

sával a szórakozásra is. Néhány ünnep esetében (pl. búcsú) a szórakoztató funkció és ennek kellékei (kirakodóvásár, stb.) nagyobb jelentőséggel bírnak, mint az eredetileg hozzá kapcsolódó vallási funkciók. Pl. a "búcsú" szó ma már a legtöbb gyerek számára magát a kirakodást jelenti.

Úgy tűnik, legalábbis Dombegyház esetében, csak a játékok képesek arra jelenleg, hogy az elhasznált, kiüresedett, működésképtelen formákat újjal töltsék meg. Nincsenek olyan új közösségi lehetőségek, amelyek a közösség minden tagja számára elfogadhatók, kedveltek, számukra értékeket közvetítenek. Ez adódik abból is, hogy a falu értékrendje sem egynemű már, ezért nem is létezhet egyetlen, mindenki számára üdvözítő forma. De az értékrendben betöltetlen helyeket valahogy telíteni kell, és ennek csak csírái látszanak, ha látszanak egyáltalán, mert sokkal inkább az elzárkózás, a szokások elvetésének, mint élesztésének a divatját éljük.

Az ünnepek esetében kedvezőbb a helyzet. A hagyományok felidézése módot ad mostani szerepük gazdagítására. Míg az bizonyítható, hogy az első generáció életében milyen szoros kapcsolatban álltak egymással hétköznapi és ünnepek, addig a középkorúak és a fiatalok esetében inkább elsorvadtak a játékok, az ünnepek a különféle szórakozási formák önépítő, újratermelő funkciói és lehetőségei.

A kulturális örökség mindig jelentős tényezője egy adott közösség belső kohéziójának. Így van ez a társadalom és a nemzet életében, s fokozottan érvényesül a település, vagy a család esetében. A kulturális örökség-öröklődés azonban nemcsak történelmi szükségszerűség, hanem a szabadság tárgya is. Tartalmát tekintve nem csupán társadalmanként, de közösségenként sőt egyénenként változó, részint kívánt, részint tehertételként jelentkező hagyomány. A közösségépítő és identitást erősítő kulturális hagyományok háttérbe kerülése, feledése egyik gyengítője, megőrzése viszont fontos éltetője lehet a dombegyházi közösségek belső kohéziójának.

1. Csende Béla: A művelődési otthonok negyedszázada Békés megyében. Kiadja Békés Megyei Tanács V.B. Művelődésügyi Osztálya. Békéscsaba, 1974.
2. Éles Csaba: A kulturális örökség problémái. – A kultúra fogalmáról. Vélemények (Viták. Kossuth. Bp. 1980.
3. Dombegyházán 1983., 1984. és 1985-ben szervezett honismereti és művelődésszociológiai táborokban készített interjúk. A táborok vezetői: Tausz Katalin (1983. 1984.) T. Kiss Tamás (1984. 1985.) és Fabulya Lászlóné.

Résztevők: Bagyura Anna főiskolai hallgató, Bálint Magdolna középiskolai tanuló, Balázs Anasztázia középiskolai tanuló, Bodor Mária középiskolai tanuló, Borbényi Edit főiskolai hallgató, Cinkotai Judit általános iskolai tanuló, Csajági Sándor egyetemi hallgató, Darabont Dezső főiskolai hallgató, Derdák Tibor egyetemi hallgató, Endrődi Ildikó főiskolai hallgató, dr. Eszik Zoltán főiskolai adjunktus, Fabulya Edit általános iskolai tanuló, Fabulya László a békéscsabai Lenin Tsz. dolgozója, Fabulya Zsolt általános iskolai tanuló, Gilbert Edit egyetemi hallgató, Giczei Mária középiskolai tanuló, Horváth Mariann főiskolai hallgató, Hemrik László főiskolai hallgató, Imrő Judit főiskolai hallgató, Iványi Erika ELTE Szociológiai Intézet adminisztrátora, Jenei Tibor általános iskolai tanár, Jenesz Ildikó középiskolai tanuló, Jenei Csilla középiskolai tanuló, Juhász Zsuzsanna főiskolai hallgató, Káldiné Pintér Anikó tanár, Márta Erika főiskolai hallgató, Mravik Anna középiskolai tanuló, Markovics József szakmunkástanuló, Mladonyiczky Sára népművelő, Miklós László főiskolai hallgató, Nagy Andrea általános iskolai tanuló, Nagy Ferenc szakmunkástanuló, Németh Éva általános iskolai tanuló, Orbán Hajnalika általános iskolai tanuló, Oláh Ildikó középiskolai tanuló, Tatár Attila egyetemi hallgató, Tóth Zsuzsanna főiskolai hallgató, Tornyai László általános iskolai tanuló, Tóth Augusztina középiskolai tanuló, Templom Katalin egyetemi hallgató, Sipos Anna főiskolai hallgató, Sziráky Klára főiskolai hallgató, Vanger Livia főiskolai hallgató, Varga Anikó középiskolai tanuló, Vajda Júlia egyetemi hallgató, Virágh Gyöngyvér főiskolai hallgató, Visegrádi Margit középiskolai tanuló, Wospil Adrienn főiskolai hallgató, Zomboriné Botás Mária népművelő.

4. Dombegyházi mozaikok (Szövegrészletek) 1983. A Mezőkovácsházi Helytörténeti és Honismereti Bázis Munkaközösség dokumentumanyagának felhasználásával Balogh György bázisvezető irányításával Szentiványi Lászlóné — Babarczi Béláné — Süli Eleonóra állította össze. 21.p.
5. Dombegyház Község Közös Tanács tanácsülési jegyzőkönyvei 1970. október 22-től — 1983. február 15-ig.
6. Dombegyház Község Közös Tanács Végrehajtó Bizottsági ülések jegyzőkönyvei 1970-től 1983. május 26-ig.
7. Hegedüs Antalné: Dombegyház Annotált Helyismereti Bibliográfiája (szakdolgozat). Szeged, 1979.
8. Honismereti, társadalomkutató szaktábor Dombegyház, 1983. — Békési Műhely (Módszertani kiadvány) 1984. XIII. évf. 2. sz. Szerk.: Tausz Katalin 56. p.
9. Horváth Mariann: Szocializáció és kultúra három dombegyházi generáció élményeiben. (szakdolgozat) Szeged, 1987. 30.p.
10. T. Kiss Tamás: Néművelési tendenciák Magyarországon 1922-1935. között I-II. rész — Kultúra és Közösség, 1985. 4. sz. 95 — 112. p. és 1985. 5. sz. 96-112. p.
11. Kapitány Ágnes — Kapitány Gábor: Értékkendszereink. Kossuth Bp. 1983.
12. Köteles Lajos: A kulturális fejlődés néhány problémája a Viharsarokban a népi demokratikus átalakulás idején 1944-1949. Kandidátusi értekezés tervezete. (kézirat)
13. Mátyus Alíz — Tausz Katalin: Maga-ura parasztok és uradalmi cselédek. Magvető Bp. 1984.

1. Balogh György: Cikkbibliográfia. Ezt írja járásunkról a Békés megyei Népújság. Szerk. és összeáll. — 1964. 23. p. Házi soksz.
2. Balogh György: Felszabadulás a mezőkovácsházi járásban. Bibliográfia hazánk felszabadulásának 30. évfordulójára. Összeáll. — Kiadja a Nagyközségi és Járási Könyvtár Mezőkovácsháza. 1974. Házi soksz. 22. p.
3. Balogh György: A mezőkovácsházi járás helyismereti könyvészete — Balogh György — Oltvai Ferenc — Takács László: A mezőkovácsházi járás helytörténeti-honismereti forrásai. Kiadja a Járási Tanács Mezőkovácsháza. 1969. 160. p.
4. Balogh György: Ötven könyv a mezőkovácsházi járás 50 évéről (Bibliográfia a Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulójára) Kiadja Járási Könyvtár Mezőkovácsháza, 1969. Házi soksz. 25. p.
5. Balogh György: Róluk szól a hír... Cikkbibliográfia. (A mezőkovácsházi járás művelődési házairól, művelődési ház jellegű intézményeiről) Összeáll. — 1975. Házi soksz.
6. A Békési Élet repertórium 1966-1975. Összeáll. Kovács Mária. Kiadja a Békés megyei Tanács V.B. Művelődésügyi Osztálya és a TIT Békés megyei Szervezete, Békéscsaba, 1977. 132. p.
7. Békés megyei bibliográfiája. Ajánló bibliográfia. Kiadja: Megyei Könyvtár Békéscsaba, 167. p. Házi soksz.
8. Harminc év. Válogatott ajánló jegyzék Békés megye irodalmáról 1945-1974. Kiadja a Megyei Könyvtár Békéscsaba, 1975. Házi soksz. 37. p.
9. Kéziratos művek bibliográfiája. Összeáll. Mezőkovácsházi Nagyközségi és Járási Könyvtár. 1978. 17. p.
10. Knyihár Andrásné: A mezőkovácsházi járás helytörténeti bibliográfiája 1966-1974. Válogatás. Mezőkovácsháza. 1975. Kézirat. 20. p.

A község története

11. Balogh György: Szűkebb hazánkban. Életrajzi lexikon a mezőkovácsházi járásról. 1977. 110. p. Kézirat.

12. Bálint Alajos: Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyenlőre egyesített vármegyék régészeti katasztere. A csanádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat kiadványa. Kiadja Csanád Vármegye Községe. Makó, 1941. 35. p.
13. Barna János: Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek. Szerk.: — Előszó: Nikolszky Jenő Bp. 1929. 407. p. (Magyar városok monográfiája 6.)
14. Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. 2. köt. A vármegye részletes története térkép melléklettel. Kiadja Magyar Tudományos Akadémia. Bp. 1897. 647. p.
15. Borus József: Békés megye felszabadulása 1944. szeptember — október 7. — Békési Élet. 1969. 3. sz. 393-420.p.
16. Csipes Antal: Békés megye élete a XVI. században. Kiadja Megyei Tanács Művelődésügyi Osztála. Békéscsaba, 1976. 93. p.
17. Dombegyházi változások — Békés megyei Népújság. 1968. szept. 5.
18. Ecsedy István: A szeghalom vidéke halmokról — Békési Élet, 1977. 2. sz. 159-161. p.
19. Fehér Gyula: Jelentés a dombegyházi terepbejárásról 6-p. 377/1966.
20. Fényes Elek: Magyar Országnak, s a hozzákapcsolt tartományok mostani állapota statisztikai és geographia tekintetben. 4. köt. Pest. 1893. 479. p.
21. Gaál Jenő: Az Aradi Gazdasági Egylet Évkönyve 1877-ről. Kiadja az Aradi Gazdasági Egylet. Arad, 1878. 98. p.
22. Göncöl-szekér elhelyezkedésű halomcsoport a Békés megyei kétegyházi réten. Csóvás halmok Dombegyházán, 1967. 6.p.
23. Három község közös tanácsot hozott létre — Békés megyei Népújság, 1970. július 2.
24. Híradás Dombegyházról — Békés megyei Népújság. 1967. október 8.
25. Höhn József: A viharsarok településviszonyai és első mozgalmainak

- sajtóvisshangja. Kiadja Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Békés megyei Szervezete. Békéscsaba, 1966. 57. p.
26. Juhász Kálmán: A csanád egyházmegye története. A csanádi püspökség története. Makó, 3., 4., 5., 7. kötet (1933-1947)
 27. Juhász Kálmán: Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regesták. Gyula. 1962. 62. p.
 28. Juhász Kálmán: Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. Kiadja Szent István Akadémia. Bp. 1926. 182. p.
 29. Karácsonyi János: Békésvármegye története. Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére Békésvármegye Törvényhatósági Bizottságának megbízásából I-III. köt. Gyula. 1896.
 30. Kecskeméty Károly: Balsaráti Vitus János. 1961. 6. p. Gépirat.
 31. Körmendi János: Adatok a Csanád megyei dohánykertész községek történetéhez 1848/49-ben. – Békési Élet. 1973. 2. sz. 206-218. p.
 32. Kőváry E. Péter: Barázdákba írt történelem. Dokumentumok és valóságok a dombegyházi Petőfi Tsz-ben egyesült termelőszövetkezetek negyedszázadáról. Békéscsaba. 1974. 195. p.
 33. Kristó Gyula: Olvasókönyv Békés megye történetéhez. I.A. honfoglalástól 1715-ig. (Forráskiadványok a Békés megyei levéltárból I.) Kiadja Békés megye Tanácsának V.B. Művelődésügyi Osztálya. Szerk.: Szabó Ferenc Békéscsaba, 1967.
 34. Lakatos Pál: Adatok Békés megye délkeleti részének településtörténetéhez a honfoglalás koráig, különös tekintettel Nagy Kamarás és Medgyesegyháza községekre – Békési Élet. VII. évf. 1972. 1. sz. 33-46. p.
 35. Maday Pál: Békés megye városainak és községeinek története. Kiadja Békés megyei Tanács V.B. Békéscsaba, 1960. 512. p.
 36. Márki Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. Kiadja Monográfiai Bizottság. Arad. 1895. 2. rész. 911. p. A török hódoltságtól napjainkig.

37. Návay Imre: Csanád vármegye szabályrendelete. Makó, 1885. 221. p.
38. Palagay Imre: Békés- Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása. Pest. 1885. 828. p.
39. Radnay Mikes: Dombegyházi különleges formájú koponyák. Gépirat. I. p. 376/1966.
40. Radnay Mikes: Attila nyomában. A dombegyházi Attila hagyományról. – Békés megyei Népújság. 1964. 33. sz. 10. p. Folytatása: 1964. 39. sz. 9. p., 45. sz. 9.p., 51. sz. 9.p.
41. Szabó Ferenc: Dél-Tiszántúli Munkásszerződések 1889-1944. Kiadja Néprajzi Múzeum Bp. 1966. 374. p. Néprajzi Közlemények 11.
42. Szabó Ferenc: Dologház Gyulán 1837-1846. Békés megye helységeinek utcanevei a múlt század közepén. Szerk.: Dankó Imre. Gyula, 1961. 39.p.
43. Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948. 419. p.
44. Szabó János: Ásatási jelentés a Dombegyház-Balku domb lelőhelyen végzett leletmentő ásatásról. Dombegyház, 1975. 14. p.
45. Szabó János: Jelentés a Dombegyháza Cikóhalmon végzett helyszíni szemléről. 1973. 2. p. Gépirat.
46. Szentkláray Jenő: A csanád egyházmegyei plébiániák története. Temesvár. 1889. 740. p.
47. Szövetkezetünk negyedszázada – Békés megyei Népújság. 1971. március 21.
48. Szőke Béla: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Pb. 1962. Akadémiai Kiadó, 118. p.
49. Takács Lajos: A dohánytermesztés Magyarországon. Bp. 1964. Akadémiai Kiadó, 463. p.
50. Takács László: A helytörténeti-honismereti munka helyzete és fel-

- adatai a mezőkovácsházi járásban – Balogh György – Oltvai Ferenc – Takács László: A mezőkovácsházi járás helytörténeti-honismereti forrásai. Kiadja Járási Tanács V.B. Mezőkovácsháza. 1969. 106. p.
51. Tibori János: A felszabadult Békéscsaba másfél évtizedes története 1944-1960. Kiadja Békéscsaba Városi Tanács V.B. Békéscsaba. 1961. 312. p.
52. Vajda Aurél: Békés megye helytörténeti térképének szöveges magyarázata. Békéscsaba. 1958. 33. p.
53. Varga Annamária: Középkori temető Dombegyháza mellett. 1966. 1. p. Gépírat.
54. Vermes Ernő: Csanád vármegye 10 évvel Trianon után. Csanád vármegye és az egyenlőre egyesített Arad és Torontál vármegyék revíziós emlékalbuma. Összeáll. – Gyula. 1929. Kultúra Könyv és Lapkiadó. 528. p.
55. Virág Ferenc: Török hódoltság Gyula térségében. Kiadja Békés megyei Lapkiadó Vállalat. Békéscsaba. 1960. 103. p.
56. Beszámoló a járás területfejlesztésének koordinációs tevékenységéről. Összeáll. Csepreghy Elemér Mezőkovácsháza. 1968. 6. p. Házi soksz.
57. Békés megye 30 éve. Szerk.: Daniss Győző, Sass Ervin. Szolnoki Nyomda Vállalat 1975. 598. p.
58. Feljegyzés Békés megye településhálózat fejlesztési tervének mezőkovácsházi járásra vonatkozó regionális szerepköréről. Összeáll.: Csepreghy Elemér Mezőkovácsháza, 1972. 9. p.
59. Források a magyar népi demokrácia történetéhez, Főszerk.: Réti László. Kiadja Új Magyar Központi Levéltár, Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium. Bp. Kossuth Kiadó.
60. Határidő előtt négy hónappal megvalósult a 36 millió forintos beruházási program Dombegyházán – Békés megyei Népújság 1967. szeptember 5.
61. Irányi Dezső: Békés megye ismertetése és utikönyve, Kiadja Hazafias Népfront Békés megyei Bizottsága. Gyula. 1958. 87. p.

62. Kecskeméty Károly: A dombegyházi Petőfi Termelőszövetkezet = A termelőszövetkezetek története Bp. 1967. Kiadja Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 364. p.
63. Kecskeméty Károly: A négy gebétől a kormánykitüntetésig. Nyilatkozatok és adatok a dombegyházi Petőfi Mgtsz. 14 éves történetéről. 19. p. Kézirat.
64. Kasnyik Judit: Nyereséggel zárta az 1964. évet a dombegyházi Állami Gazdaság = Békés megyei Népszerűség 1965. 68. sz.
65. Major Lajos: Negyvenhét termelőszövetkezet összefogása Tsz-közi társulás ciroktermesztésre és értékesítésre = Népszabadság 1968. július 2.
66. Oltvai Ferenc: A battonyai járás mezőgazdaságának helyzete 1945-ben = Békési Élet, 1970. 1. sz.
67. Papp Tibor: Húszéves a Dombegyházi Állami Gazdaság. Szegedi Nyomda 1970. 26. p.
68. Pelle Ferenc: Matematikai feladatok Békés megye életéből. Kiadja Békés megyei Tanács. V.B. Művelődésügyi Osztálya és a Pedagógus Továbbképzési Intézet. Békéscsaba. 1975. 160. p.

Mozgalmi és társadalmi élet

69. Adatok Békés megye községeiről. Kiadja Központi Statisztikai Hivatal Békés megyei Igazgatósága. Békéscsaba 1968. 158. p.
70. Becsei József: Békés megye külterületi népessége = Békési Élet. 1973. 3. sz.
71. Békés megye 1918-1919-ben. Válogatott dokumentumok. Szerk.: Szabó Ferenc — G. Vass István Békéscsaba 1968. 117. p.
72. Békés megye 30 éve szabad. Kiadja KISZ Békés megyei Bizottsága. Békéscsaba. 1975. 55. p.
73. Békés megye Statisztikai Évkönyve. Kiadja Központi Statisztikai Hivatal Békés megyei Igazgatósága. Bp. 1960. (évente megjelenő kiadvány)

74. Békés megye településhálózatának fejlettsége regionális szerepkörök és vonzaskörzetek szerint. A települések fejlődése 1960-1970. Kiadja Központi Statisztikai Hivatal Békés megyei Igazgatósága. Békéscsaba 1972. 109. p. Házi soksz.
75. Csongrád megye forradalmi harcosainak életrajzi gyűjteménye. Kiadja MSZMP Csongrád megyei Bizottsága. Szeged 1973. 110. p.
76. A Csongrád megyei munkásmozgalom 1917-1919. aug. 1. Szeged 1969. 587. p.
77. Dokumentumok az 1918-19-es forradalmak történetéhez a volt Csanád megyéből Békés megyébe került területekről és Gyula városáról. (Dokumentumok és másolatok a Szegedi Állami Levéltárból) 120. p.
78. Emlékezés Weil Emilre. Szerk.: Országos Orvostudományi Könyvtár Igazgatója. Kiadja Orvostudományi Dokumentációs Szolgálat - Horus 1967. 16. sz.
79. Az 1941. évi népszámlálás. Kiadja a Központi Statisztikai Hivatal. Bp. Statisztikai Kiadó.
80. Forradalmár elődeink. Szerk. és bev.: Bakó Ágnes. Bp. 1970. 329. p.
81. Forradalmi, munkásmozgalmi, felszabadulási emlékhelyek Békés megyében. Kiadja Hazafias Népfront Békés megyei Bizottsága és a KISZ Békés megyei Bizottsága. Békéscsaba 1977. 20. p.
82. Hollósy Kornélia. Összeáll.: Tóth Ferenc. Cikksorozat - Csongrád megyei Hírlap, Délmagyarország 1978. július 2.
83. Joó Imre: Csanád-Arad-Torontál vármegyék 10 évi népmozgalmi adatai. Kiadja Csanád vármegye Közönsége. Makó 1931. 103. p.
84. Korbuly Domokos: Nemzet csalogánya - Élet és Tudomány 1977. 30. sz.
85. Községeink főbb adatai 1960-1964. Kiadja Központi Statisztikai Hivatal. Pb. 1966. 347. p.
86. A Magyar Tanácsköztársaság veteránjai. Személyi adatok a mezőko-

- vácsházi járás vöröskatonáiról. Összeáll.: Balogh György. 111. p. Kézirat.
87. Népszámlálás 1970. évi. Kádja Központi Statisztikai Hivatal. Bp. Statisztikai Kiadó. 8. Békés megye adatai. 1972. 487. p.
88. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. Tanulmányok. Szerk. és bev.: Szabó István. Bp. 1965. Akadémiai Kiadó.
89. Puja Frigyes: Az első szabad képviselőválasztás a battonyai járásban = Szabadság hajnalán (Antológia) Bp. 1965. 388. p.
90. Puja Frigyes: 1944 ősze, 1945 tele és tavasza Battonyán – Békési Élet. 1975. 3. sz.
- Békés megye 1944-1945-ben (A felszabadulás és a népi demokratikus forradalom első esztendeje a Viharsarokban. Tanulmányok) Kiadja MSZMP Békés megyei Bizottsága, Békés megyei Tanács V.B. Békéscsaba. 1975. 482. p.
91. Puja Frigyes: Harc a tömegek megnyeréséért Battonyán és környékén 1945-1946-ban. – Békési Élet, 1976. 1. sz.
92. A tanácsok Békés megyében 1950-1975. Szerk.: Kertész Márton, Ó. Kovács István, Nagy István stb.) Kiadja a Békés megyei Tanács VB. Békéscsaba 1975. Dürer Nyomda Gyula, 294. p.
93. A Tanácsköztársaság Békés megyében. 1919. Szerk.: Szabó Ferenc. Szerzők: Becsei József, Francsovits György, stb. Kiadja MSZMP Békés megyei Bizottsága és a Békés megyei Tanács V.B. Békéscsaba. 1969. 367. p.
94. Tibori János: Az Achim L. András békéscsabai parasztmozgalom. Békéscsaba 1958. 111. p.
95. Tudja-e? – Felszabadultunk 25. Kiadja Mezőkovácsházi Járási Pártbizottság felszabadulásának 25. évfordulójára 1969. szeptember 23.
96. Vetélkedő Békés megyéről. Munkásmozgalom, gazdaságpolitika, néprajz. Kiadja Kulich Gyula Ifjúsági és Úttörőház. Békéscsaba 1974. 77. p.

97. A Viharsarok ifjúsága 1957-ben. Békéscsaba 1977. 55. p. Házi soksz.
Kiadja KISZ Békés megyei Bizottsága.

Oktatás és művelődés

98. Balogh György: Tudománnyal a népért! A Tudományos Ismeretter-
jesztés története a mezőkovácsházi járásban – Békési Élet 1975. 1.
sz.

99. Virágh Ferenc: Békés megyei sportemlékkönyv. Adatok Békés me-
gye sporttörténetéhez I. Békéscsaba 1960. 118. p.

100. A dombegyházi "Petőfi" termelőszövetkezet kultúrccsoportja új
erővel lát munkához – Viharsarok Népe. 1954. március 5.

101. Egy amatőr régész Attila sírját keresi – Képes Újság (a jugoszláviai
magyar fiatalok hetilapja!) XXV. évf. 1153. sz. 12-13. p.

102. Francz Vilmos: A népművelés negyedszázada a mezőkovácsházi já-
rásban (Debrecen) 1974. 129. p.

103. Görbe Istvánné: Lendületes kultúrmunka Dombegyházán – Vi-
harsarok Népe. 1956. március 6.

104. Gyöngyösi Lászlóné: A mezőkovácsházi járás könyvtárainak törté-
nete és fejlődése a felszabadulástól napjainkig. Mezőkovácsháza 1969.
19. p. Házi soksz.

105. Halmágyi László: "Ifjú Zenebarát" hangversenyek Békés megyében
– Békési Műhely 1972. I. évf. 2. sz. 55-60. p.

106. Kozma Tamás—Kozma Tamásné: Diákvallomások a hátrányos
helyzetről – Békési Élet 1969. 3. sz. 577-585. p.

107. Könyv- és fotókiállítások, filmankétok, tanfolyamok a dombegy-
házi népművelési programban – Békés megyei Népújság 1967. októ-
ber 13.

108. Könyvtári Minerva. Fel.szerk.: Faragó Lászlóné. OSZK Könyvtár-
tudományos és Módszertani Központ. Bp. 1965. I-II. köt.

109. A könyvterjesztés — mozgalom – Szövetkezet 1966. október 24.

110. Kukk Imre: A dombegyházi községi pártbizottság gondoskodik a dolgozók kulturális fejlődéséről – Viharsarok Népe. 1953. május 23.
111. Litauszki Tibor: Eredményes kísérlet a mezőkovácsházi járásban bázistevékenységi rendszer kiépítésére – Békési Élet 1970. 3. sz. 453-461. p.
112. Megalakult a negyedik mezőgazdasági szakkör a mezőkovácsházi járásban – Békés megyei Népszerűség 1966. december 11.
113. Művelődési ház névadó Dombegyházán – Békés megyei Népszerűség. 1968. november 23.
114. Oltvai Ferenc: Az iskolaügy Kelet-Csanádban a proletárdiktatúra időszakában – Békési Élet 1969. 1. sz. 12-18. p.
115. Sass Ervin: Jobban, harcosabban, — mert ez a legfontosabb – Békés megyei Népszerűség 1958. október 19.
116. Szabó Ernő: A tsz. kulturális alap. Dombegyházi példa. – Népművelés 1967. 11. p.
117. Szabó Ferenc: A helyi és az országos hírlapok elterjedése, olvasottsága Békés megyében 1991-ben és 1925(26)-ban – Békési Élet 1970. 3. sz. 503-511. p.
118. Száz színházbérletet vásárolt a Tsz. Dombegyházán – Békés megyei Népszerűség 1967. október 17.
119. Takács László: József Attila emléke Békés megyében – Békési Élet 1969. 1. sz. 82-94. p.
120. "A Tsz-fiatalok" – Tanácsok Lapja. 1967. augusztus 17.
121. Tudja-e? Egy kérdés 100 felelet a mezőkovácsházi járásról. Összeáll.: Balogh György: Mezőkovácsháza 1974. 10. p. Házi soksz.
122. Turán István: Két felszállás között – Könyvtájékoztató. Bp. 1969. október

Művészet — emlékek

123. Balogh György: Szűkebb hazánkról. A mezőkovácsházi járási a szépirodalomban (Szöveggyűjtemény) Összeáll. — Kiadja Nagyközségi és Járási Művelődési Központ Helytörténeti és Honismereti Munkaközösség. Mezőkovácsháza 1976. 8. p. Házi soksz.
124. Barát Endre: Alvó Vénusz: Regény Lotz Károly életéről Bp. Corvina Kiadó 1977. 301. p.
125. Kálmány Lajos: Alföldi népballadák Bp. 1954. Akadémiai Kiadó 267. p.
126. Jókai Mór: Magyarhon szépségei. Úti és tájképek a 19. századi Magyarországról. Bp. 1956. Magvető Kiadó. 159-190. p.
127. Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból. Dugonics András sírjára. Arad 1887. 250. p.
128. Kálmány Lajos: Történeti énekek és katonadalok. Gyűjtötte és bevezető tanulmányt írta Dégh Linda. Az életrajzot írta Péter László. Bp 1952. 824.
129. Kálmány Lajos: Népköltési hagyatéka. Szerk.; Ortutay Gyula. Bp. 1952. Közoktatásügyi Kiadó. 824. p.
130. Szvercsák Júlia: A kisnyoni látogatás elmaradt. Felszabadulási pályázat. 1969. 6. p. Gépelt.

Táborok

131. Közművelődési tábor – Szegedi Egyetem 1984. május 23.
132. Bukovinszky István: Honismereti tábor Dombegyházán – Békés megyei Népiújság 1984. július 13.

Abstract

This volume is not merely a survey of the local history of *Dombegyház*, a village in Békés County. The task done has in many respects surpassed the boundaries of this genre, and by giving scientific analysis, enriches our knowledge concerning the relations between cultural development and economic (political) conditions of small communities.

In the first part of the book author gives economic and political diagnoses within the frame of a historical survey. We get a lively picture from archaeological past until the present. By the help of contemporary documents the everyday life and basically agricultural activities of the inhabitants of settlements transformed from big manor farms are presented to the reader. By publishing the recollections of eyewitnesses and participants, the author can verify the particular experiences and intentions of political, economic and cultural "turning points" of the inhabitants of Dombegyháza.

In the second part of the volume the author demonstrates the effects of the presence, and the loss, of a "community-building" common culture on the internal cohesion of the public. Between 1983 and 1985 Tamás T. Kiss investigated the effects of plays, entertainments and holidays on the lives of three succeeding generations of the families of Dombegyház, and analysed the survival of cultural traditions. Values transmitted and inherited in this way will, by any means, have an importance of social and political character. The author succeeds to prove his hypothesis, that by the transmission and adoption of lasting and imitable small communities able to create experiences of a common fate, and a sensibility of participation.

The volume is well supplied with bibliographies and lists of sources.

Resümee

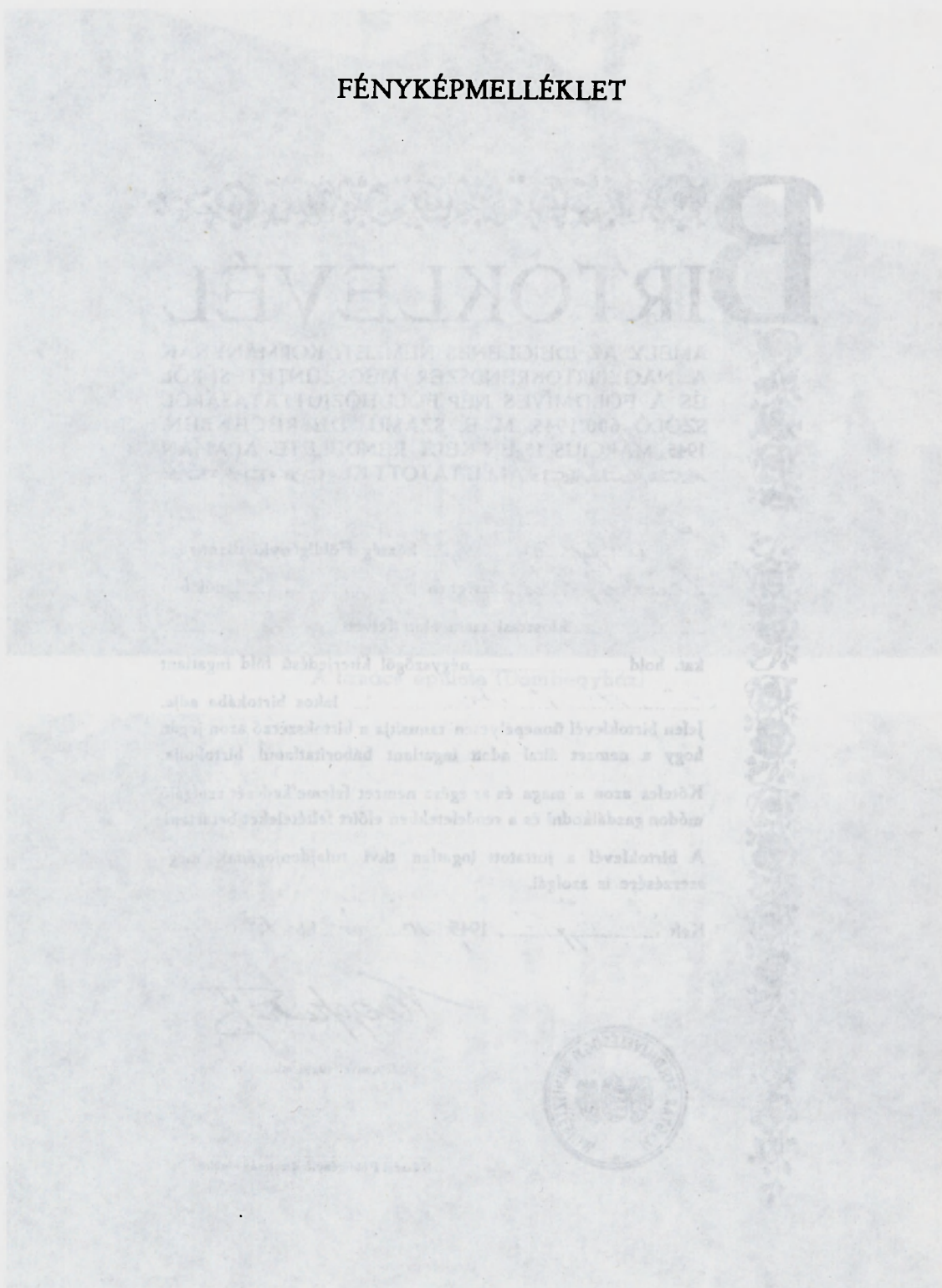
Der Band ist nicht nur der ortsgeschichtliche Überblick von Dombegyház, einem Dorf im Komitat Békés. Die Arbeit hat in vieler Hinsicht den Rahmen dieser Gattung überschritten und bereichert mit wissenschaftlichen Analysen unsere Kenntnisse über die Zusammenhänge zwischen der kulturellen Entwicklung und den wirtschaftlich-politischen Verhältnissen der örtlichen Gesellschaft.

Der Autor gibt im ersten Teil des Buches wirtschaftliche und politische Durchschnitte im Rahmen eines historischen Überblicks. Er zeichnet ein plastisches Bild von der archäologischen Vergangenheit bis zu unseren Tagen. Anhand zeitgenössischer Dokumente schildert er den Alltag und die Tätigkeit der Menschen, die sich mit Ackerbau beschäftigen und in Gemeinden leben, die aus den Heirhöfen der Domänen entstanden sind. Der Verfasser beglaubigt die persönlichen Erlebnisse und Motivationen auf den politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Scheidewegen der Leute von Dombegyház.

Der Verfasser beschreibt im zweiten Teil des Buches, was für eine Wirkung das Vorhandensein bzw. der Verlust der gemeinschaftsfördernden Kultur auf die interne Kohesion der Gemeinschaften ausübt. Tamás T. Kiss hat in den Jahren 1938-85 untersucht, was für eine Rolle das Spiel, das Vergnügen und die Feiertage im Leben von drei nacheinander folgenden Generationen der Familien in Dombegyház gespielt und was für kulturelle Traditionen sie einander überliefert haben. Die auf diese Weise übergebenen und übernommenen Werte besitzen nämlich gesellschaftspolitische Relevanz. Der Autor beweist seine Vermutung, dass die Übernahme der bleibenden, mustergebenden Elemente der Traditionen und Normen des Zusammenlebens zu solchen organischen, kleinen Gemeinschaften führen kann, die für das Erleben und Schöpfen von Schicksalsgemeinschaftserlebnissen geeignet werden können.

Der Band ist mit einer Bibliographie und dem Verzeichnis der Quellenarbeiten ergänzt worden.

FÉNYKÉPMELLÉKLET

BIRTOKLEVÉL

AMELY AZ IDEIGLENES NEMZETI KORMÁNYNAK
A NAGYBIRTOKRENDSZER MEGSZÚNTETÉSÉRI RÓL
ÉS A FÖLDMÍVES NÉP FÖLDHŐZJUTTATÁSÁRÓL
SZÓLÓ 600/1945. M. E. SZÁMÚ, DEBRECENBEN,
1945 MÁRCIUS 15-ÉN KELT RENDELETE ALAPJÁN
ÁLLÍTTATOTT KI.

..... község Földigénylő Bizottsága
..... községben dűlőben
..... kiosztási szám alatt felvett

kat. bold négyszögöl kiterjedésű föld ingatlant

..... lakos birtokába adja.

Jelen birtoklevél ünnepélyesen tanusítja a birtokszerző azon jogát,
bogy a nemzet által adott ingatlant háborítatlanul birtokolja.

Köteles azon a maga és az egész nemzet felelőkedését szolgáló
módon gazdálkodni és a rendeletekben előírt feltételeket betartani.

A birtoklevél a juttatott ingatlan tkvi tulajdonjogának meg-
szerzésére is szolgál.

Kelt 1945. hó

Nagyfarkas

földművelésügyi miniszter

.....
Községi Földigénylő Bizottság elnöke

A tanács épülete (Dombegyház)

A Nyóky kastély (jelenleg irodaépület)

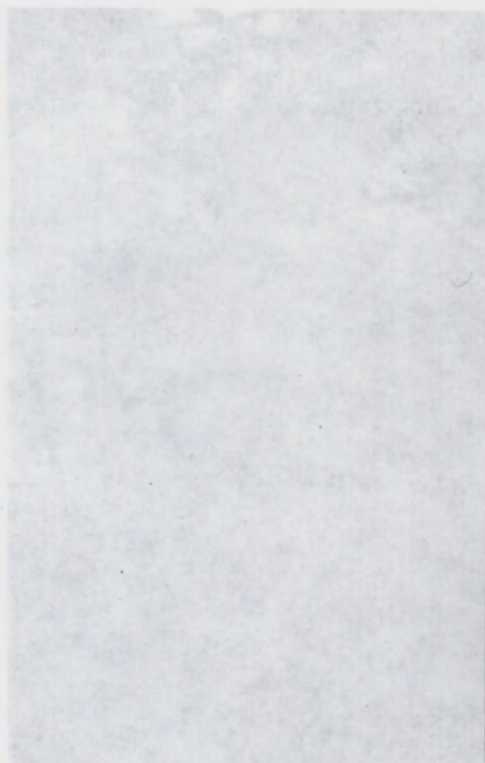

A Lonovics kastély (lebontották)

A Nyekey kastély (lelelték a helyén)

A római katolikus templom (Kisdombgyház)

A római katolikus templom (Dombgyház)

Első világháborús emlékmű (Dombegyház)

Első világháborús emlékmű (Magyardombegyház)

Gyógyszertár (Dombegyház)

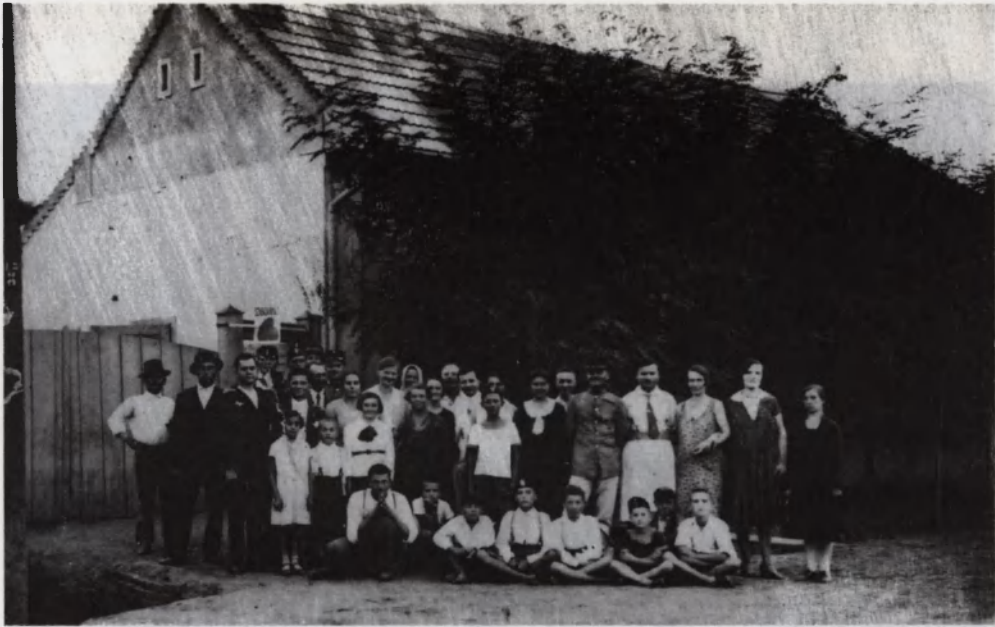
Ifjúsági lakótelep (Dombegyház)

Dombegyházi katona (1918)

Színjátsszók (Ifjúsági Egyesület, 1939.)

Ipartestület, 1933.

Dombrégházi katonák (1941)

Kezi aratás a Békésharcos TSZ-ben (1953)

Földművelésbörze (1946)

Honismereti tóbor (1984)

182 old.

177 old.

177 old.

BIBLIOGRÁFIA

RENÖME

(Tartalom kivonat angol, német nyelvű)

FÉNYKÉPMELEKLET

TARTALOMJEGYZÉK

BEKÖSZÖNTŐ	4 old.
TÁRSADALMI, GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI METSZETEK	7 old.
A századforduló után Fordulatok	19 old. 47 old.
KULTURÁLIS ARCKÉPVÁZLAT	91 old.
Változások Játék, szórakozás, ünnep	113 old. 137 old.
FORRÁSOK	161 old.
BIBLIOGRÁFIA	165 old.
REZÜME (Tartalmi kivonat angol, német nyelven)	178 old.
FÉNYKÉPMELLÉKLET	179 old.

